

Democratie en bestuur

-
- **Huis van Oranje:** meer dan een ornament
 - Taal in **eindexamens** soms te moeilijk
 - **Wilhelmina** formeert - een reconstructieopdracht

In deze economisch en politiek spannende tijden is het goed om je af te vragen in wat voor land je nou eigenlijk woont. Wat is de basis van het huidige Nederlandse bestuur en in hoeverre is er werkelijk sprake van democratie? Alfons Dölle beschrijft vanuit juridisch perspectief de rol van de Nederlandse monarchie. Hij start daarbij met de grondwet van het Koninkrijk Holland die de basis blijkt te vormen voor de grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden. Hij eindigt met een handige opsomming van functies van het koningschap in het Nederlandse staatsrecht. Jan Drentje schetst vervolgens de dualistische verhouding tussen regering en parlement en de bijzondere rol van de koning daarin. De voorgenomen ceremoniële functie van het koningschap lijkt de werkelijke problemen in ons politieke bestel te verhullen: namelijk het feit dat de kiezers weinig te kiezen hebben. Dat is ook de constatering van Frank Ankersmit die uiteenzet dat de Nederlandse bestuursvorm geen democratie, maar een 'electieve aristocratie' is, waarbij de kiezers het alleen op verkiezingsdag voor het zeggen hebben. Onze parlementariërs zitten gevangen in een dubbelrol. Enerzijds zijn ze volksvertegenwoordiger en anderzijds medewetgever, waardoor ze maar gedeeltelijk in staat zijn de belangen van de Nederlandse bevolking te behartigen. En binnen de Europese Unie pleit Ankersmit voor meer controlerende bevoegdheden van de volksvertegenwoordigers, anders komt de bevolking van de Europese Unie - net als in de oudheid - in een bestuurlijke oligarchie terecht. Veel leesplezier!

Joke Noordstrand

Contributies 2012

- Salaris t/m LB6 € 60,-
- Salaris vanaf LB7 € 70,-
- Docent met drie of meer vakken € 45,-
- Baan van minder dan 0,6 fte € 50,-
- Kennismakingslid € 35,- (alleen voor studenten)
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 55,-
- Partnerlidmaatschap € 80,-

Abonnement:

- Binnenland € 71,-
- Buitenland, Europa € 75,-
- Buitenland, overig € 85,-
- Losse nummers € 12,-

incl. verzendkosten

Leden- en abonnementen-administratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlânsdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

Website: www.vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Maas van Egdome
voorzitter
(contactpersoon VGN-reizen, website, CvE)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@kpnmail.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
maudknook@kpnmail.nl

Marcel Nonhebel
secretaris
(didactiekcommissie)
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 - 360 32 05
Mob. 06 - 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Burg. van Oordtstraat 16
3851 JT Ermelo
Tel. 0341 - 556 240
mbezemer@groevenbeek.nl

Hellen Janssen
(commissie havo/vwo)
Groesbeeksedwarsweg 29-B
6521 DA Nijmegen
hellenjanssen@me.com

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
Heydenrijkstraat 100
6521 LS Nijmegen
024 - 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Ton van der Schans
(commissie Pabo, canon, LEMM)
Sporstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 - 617 337
a.a.vanderschans@driestar-educatief.nl

Berichten voor de VGN Bestuur kunt u mailen of opsturen aan de secretaris, Marcel Nonhebel. Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Aanmelding is mogelijk via de VGN-site. VGN rekening: 128701 t.n.v. penningmeester VGN Stiens

Redactie Kleio

Joke Noordstrand

hoofdredacteur
Lorentzplein 18 | 2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols

secretaris
Van Aerssenstraat 140 | 2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Juul Lelieveld | Annemiek de Groot

eindredactie
Kastanjelaan 4 | 6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
Burgstraat 48 | 4201 AD Gorinchem
Tel. 0183 - 707 446
redactie@vgnkleio.nl

Robert Boonstra

Blokstraat 40 | 8012 AZ Zwolle
Mob. 06 - 142 88 807
re.boonstra@windesheim.nl

Ger van der Drift

Bouwlust 193 | 3162 SB Rhoon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Anny Hartgerink

Aa-park 10 | 8032 CS Zwolle
Tel. 038 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@planet.nl

Ramses Peters

Stieltjesstraat 35 | 6511 AJ Nijmegen
Mob. 06 - 14 31 86 09
ramsespeters@gmail.com

Daan Schuijt

Sara Knipscheerstraat 48 | 2331 SK Leiden
Tel. 071 - 572 79 82
d.schuijt@fioretti.nl

Nicole van der Steen

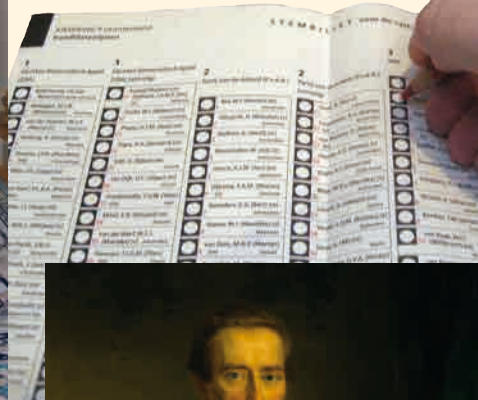
Keltenoord 60 | 3079 ZG Rotterdam
Tel. 010 - 483 67 44
nvdsteen18@gmail.com

Ben Vriesema

Saturnusstraat 7 | 2024 GH Haarlem
Tel. 023 - 525 12 50
beninhaarlem@hotmail.com

Kleio is een uitgave van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland
Opmaak: Bianca Emanuel
Magazine Design, Overveen
Fotografie leerlingen: Saskia Lelieveld
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrante kunt u sturen naar redactie@vgnkleio.nl.
Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met Joke Noordstrand a.i.

23

4

4 Oranje meer dan ornament

De rol van de koning in de Nederlandse staat en samenleving
Alfons Dölle

14 De positie van de koning in ons staatsbestel

Doorwerking van het Thorbeckeaanse dualisme - Jan Drentje

23 Wilhelmina formeert

Reconstructieopdracht over de kabinetsformatie van 1907-1908 - Daan Schuijt

30 De democratie is een electieve aristocratie

Over een misverstand met kwade gevolgen - Frank Ankersmit

39 Taal in eindexamens soms te moeilijk

Onderzoek naar talige complexiteit - Bob Montagne

48 De tweede moord op Pim Fortuyn

De Fortuyn-revolte in geschiedenismethodes voor de bovenbouw - Clemens van Herwaarden

56 Socrates in de klas

Een pleidooi voor filosofie binnen de geschiedenisles
Niels Lubberman

62 Historisch denken

Nieuw handboek voor de lerarenopleidingen
Joke Noordstrand

68 'We kunnen het Lieverdje niet vinden en er lopen ook geen bejaarden rond'

Leerlingen op excursie aansturen via WhatsApp
Christiaan van der Riet

30

14

28

12 Sybe Schaap... en de geschiedenis

22 Boeken

28 Museum ProDemos

36 Kleio in de klas

38 Webrecensie - Histoforum

45 Uitgelezen

De bakermat van de beurs

53 Eindexamens 2012

60 Lokaal van...

64 VGNnieuws - EUROCLIO-conferentie

70 Recensies

72 Column Edith van Gameren

73 Kleiokrant

Foto cover: Leerlingen bezoeken met ProDemos het Binnenhof. Foto: Lizzy Kalisvaart.

Oranje

Koningin Beatrix.
Foto: Vincent Mentzel.

meer dan ornament

De rol van de koning in de Nederlandse staat en samenleving

De wereld telt nog maar weinig monarchieën. Noordwest-Europa, rond de Noordzee en de Oostzee, is wat dat betreft een uitzonderlijke regio. In het Verenigd Koninkrijk, de Scandinavische landen en de Benelux bleef de monarchale regervorm overeind en stevig geworteld.

Het Koninkrijk der Nederlanden wordt een constitutionele monarchie genoemd. Het koningschap rust op statuut en grondwet. Het woord van de grote negentiende-eeuwse staatsrechtgeleerde Buijs¹ dat sinds we een grondwet kennen, slechts 'in hare bepalingen een richtsnoer mag worden gezocht voor de rechten zowel van de vorst als van het volk' wordt breed onderschreven. Met name het tweede hoofdstuk van de grondwet lijnt het instituut verder uit. Het bevat bepalingen over de troonopvolging, over aangelegenheden als troonsafstand, huwelijk, voogdij en regentschap, over beëdiging en buitenstaatverklaring, over inkomen en over het Huis. Wie het Nederlands koningschap goed wil begrijpen zal naast statuut en grondwet ook moeten kijken naar het ongeschreven staatsrecht² zoals dat door de geschiedenis heen vorm kreeg.

Historie koningschap

Volgend jaar wordt herdacht dat Nederland twee eeuwen geleden herrees uit de as van het Franse keizerrijk als een onafhankelijke eenheidsstaat onder het Huis van Oranje-Nassau. Maar de primeur van de monarchie lag eerder. Dat was het Koninkrijk Holland (1806-1810). Dit Koninkrijk Holland, creatuur van de familiepolitiek van keizer Napoleon, moest het Bataafs Gemenebest (1801-1806) vervangen. De keizer wilde de vazalstaat, zoals moderne managers dat tegenwoordig wel zeggen, 'op orde' brengen. De satellietstaat moest beter 'leveren': mannen, faciliteiten en geld voor de militaire missies van Frankrijk. Zijn broer Lodewijk Napoleon die in het Koninkrijk Holland de kroon zou gaan dragen moest hiervoor zorgen. Dit werd geen onverdeelde succes. Inlijving volgde. Het verhaal over de in Nederland redelijk geliefde Lodewijk Na-

poleon wordt hier verder niet uitgewerkt. In dit artikel is vooral de Constitutie van het Koninkrijk Holland van 1806³ van belang. Want in deze grondwet lag een voorafbeelding van het staatsrecht dat in de grondwetten van 1814/1815, na de losmaking uit het Franse imperium, vorm zou krijgen. In de constitutie van het Koninkrijk Holland was het al eerder afgezwakte Frans-revolutionaire jargon geschrapt. De koning stond voortaan in het centrum van het staatsbestel. Bij hem lag de soevereiniteit en 'de volle

'De primeur van de monarchie lag eerder. Dat was het Koninkrijk Holland (1806-1810)'

uitoefening der Regering'. Hij benoemde en ontsloeg de ministers en andere hoge gezagsdragers. Hij was 'opperhoofd van leger en vloten'. Het wetgevend lichaam was een staatsrechtelijk bleekneusje dat een beperkte budgettaire en medewetgevende bevoegdheid bezat. Gemeenten en departementen werden uitvoerende instanties van centraal beleid. De eenheidsstaat werd in deze grondwet definitief gevestigd.

Door de in vier jaar tijd opgedane ervaring met de monarchale regeringsvorm verliep de historische draai in 1813/1814 van confederale republiek, gebaseerd op de Unie van Utrecht (1579), naar monarchale eenheidsstaat uiteindelijk verrassend probleemloos. De persoon van Lodewijk Napoleon, de ervaringen met de voordelen van nationaal ('koninklijk') georganiseerde instellingen en voorzieningen, de terugkeer van Oranje, maar ook de groeiende afkeer van het Bataafs-Franse revolutionaire gedachtengoed, dit alles vergemakkelijkte de acceptatie van erfelijk koningschap zeer. ►

Alfons Dölle is bijzonder hoogleraar decentrale overheden (Openheimleerstoel RUG). Hij studeerde Nederlands Recht en Sociologie en was lid van de Eerste Kamer van 1999-2011 (CDA).

► J.T. Buijs, *De grondwet I*, Gouda, 1883, p. 92.

► De regels, gewoonten, precedenten en adagia die de (afgeleide) ministeriële verantwoordelijkheid voor de leden van het Koninklijk Huis raken, de structuur van de kabinetsformatie, het geheim van Noordeinde e.a.

► A.H.M. Dölle, *De constitutie voor het Koninkrijk Holland van 1806*, in *Nederland in Franse schaduw*, (red. Hallebeek/Sirks), Hilversum, 2006, hoofdstuk 2.

**De landing op
Scheveningen van
Willem Frederik,
erfprins van Oranje
in 1813.**

- ▶ De regering van Willem I heet wel de Besluitenregering.
- ▶ J.C. Boogman, *Rondom 1848*, Bussum, 1983.
- ▶ De druppel die voor hem de emmer deed overlopen, was de wens van de Tweede Kamer, geuit bij de tumultueuze begrotingsbehandeling van 1839 en gerealiseerd bij de grondwetsherziening in 1840, om de strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid in te voeren.
- ▶ A.H.M. Dölle, *De geschiedenis van de Nederlandse ministeriële verantwoordelijkheid*, a.w., 1994 & 1.3.2.

Zinkend schip in 1813

Het verhaal is bekend. In de herfst van 1813 begon het Napoleon militair tegen te lopen. Veel Nederlanders wilden het zinkende schip, waarop zij door de Inlijving van 1810 waren ingescheept, verlaten en voorkomen dat deze landstrecken als onderdeel van het keizerrijk tot prooi en buit van de vijanden van Napoleon zouden vervallen. De bijna stuk geciteerde 20 november-proclamatie van Van Hogendorp in deze woelige, bijna anarchistische dagen markeerde dit punt.

‘Na de scheiding voelen ook de verweesde Nederlanders uit de rompsstaat zich vrijer om het bestaande staatsrecht te bekritisieren’

Alzoo de regeringloosheid veel is voorgekomen in de meeste steden door wijze voorzieningen van de notabelste ingezetenen, maar het Algemeen Bestuur geheel verwaarloosd en in niemands handen is, terwijl het geroep van alle zijden om zulk een Bestuur tot redding van het Vaderland onze harten diep getroffen heeft, zoo is het, dat wij besloten hebben hetzelfde op te vatten tot de komst van Zijne Hoogheid toe, bezweerende alle brave Nederlanders om zich te vereenigen tot ondersteuning van dit ons cordaat besluit. God helpt diegenen die zich zelven helpen.

Op 2 december 1813 beantwoordde prins Willem Frederik van Oranje-Nassau in Amster-

dam deze aandrang met een proclamatie: ‘Ik aanvaarde wat Nederland mij aanbiedt, maar ik aanvaarde het ook alleen onder waarborging eener wijze constitutie, welke Uwe vrijheid tegen volgende mogelijke misbruiken verzekert.’

Deze eis leidde tot de grondwet van 1814, voorbereid in de commissie-Van Hogendorp. Deze riep een staatsrecht in het leven dat sterk leek op dat uit de constitutie van 1806. De soeverein vorst bezat alle bevoegdheden, tenzij die grondwet deze aan andere organen toekende. Willem I was de spin in het web. Zijn ministers waren aan hem ondergeschikt en werden door hem naar welgevallen benoemd en ontslagen en ze vergaderden onder zijn voorzitterschap. Veel domeinen, zoals de koloniën, het onderwijs, de armenzorg, de inrichting van gemeenten, provincies en waterschappen, het industrialisatiebeleid, de reglementering van de kerk, enzovoort, werden substantieel genormeerd door Besluiten⁴ van de soeverein vorst.

Nieuwe grondwet in 1815

De grondwet van 1814 werd al snel afgelost door die van 1815, nodig na de vereniging van de zuidelijke en noordelijke Nederlanden in augustus 1814. Nadat Willem in maart 1815 met goedvinden van het Congres van Wenen de koningstitel had aangenomen moest ook daarom de tekst van de grondwet

op veel plaatsen worden aangepast. Het staatsrecht zelf veranderde inhoudelijk nauwelijks. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ontplofte in 1830 en de nieuwe staat België werd internationaal erkend. Men was in het noorden weer onder elkaar, maar er heerste een doffe, vaak depressieve stemming, zo trefend door Boogman⁵ beschreven. De kritiek op het staatsrechtelijk bestel kwam tot dan toe vooral van de Belgen. Na de scheiding voelden ook de verweesde Nederlanders uit de rompsstaat zich vrijer om het bestaande staatsrecht te bekritisieren. De oude koning was in 1840 afgetreden⁶; zijn zoon Willem II volgde hem op en werd de sleutelfiguur in de rumoerige tijd die aanbrak. De onvrede concentreerde zich vooral rond groepen en tijdschriften die als liberaal werden betiteld; steeds meer rond Thorbecke. In 1844 zetten de Negenmannen⁷ de aanval in door zeer forse wijzigingen van de grondwet in de Tweede Kamer voor te leggen. De poging strandde daar, maar vier jaar later in het Franse en later Europese revolutiejaar 1848 kwam koning Willem II op 13 maart tot de conclusie dat de bakens verzet moesten worden. Hij vroeg, buiten zijn ministers om, Kamervoorzitter Boreel hem in kennis te stellen van de wensen die in de Kamer leefden voor grondwetsherziening. Hij werd naar eigen zeggen in één nacht van conservatief liberaal. Thorbeckes 'finest hour' was aangebroken.

Polsslag van de tijd

In 1848 werd de grondwet op zeer ingrijpende wijze aangepast aan de polsslag van de tijd. De revisie droeg een liberaal karakter. Ze verschaft de gezeten burgerij ruimer toegang tot de stuurhut van het schip van de staat. Het calvinistisch patriciaat boette in aan macht. De positie van de vorst kantelde vooral ten opzichte van kabinet en Kamer. De grondwet voerde politieke ministeriële verantwoordelijkheid in. De ministers konden zich niet langer achter de brede rug van de onschendbare monarch verschuilen. Ze werden in 1848 door de grondwetgever als schild voor de koning geplaatst. De ministers droegen nu ook de politieke verantwoordelijkheid voor het beleid, de benoemingen, de ingediende wetsvoorstellen, het beheer, enzovoort. Voortaan gingen ze daar dus ook over. Verantwoordelijkheid veronderstelde immers bevoegdheid. De macht verschoof van koning naar kabinet. Deze grondwet legde indirect de zorg voor de eenheid van het regeerbeleid (homogeniteit) bij de ministerraad die in een nieuw Reglement van Orde (1851) door Thorbecke werd afgeschermd van de vorst en de door deze voorgezeten kabinetsraad. Deze homogeniteit, nodig tegenover de Kamer, de ambtenaren, het buitenland, de media en meer in het algemeen tegenover de buitenwereld, wordt niet langer door de persoon van de vorst gewaarborgd, maar door de ministerraad. ►

Op bestelling van de kersverse Belgische regering schildert Wappers in 1835 dit schilderij. Het is een monumentaal jubelstuk dat de recente revolutie en de pas veroverde onafhankelijkheid van de jonge natie verheerlijkt. Tafereel van de Septemberdagen 1830 (op de Grote Markt te Brussel), Gustave Wappers, collectie Museum voor Moderne Kunst, Brussel.

► De Kamer kan weliswaar worden ontbonden om het 'geschil' voor te leggen aan het electoraat (laatste keer in 1894). Indien er echter een Kamer wordt gekozen die opnieuw uitspreekt geen vertrouwen te bezitten in de minister (of in het kabinet), moet het ontslag alsnog worden aangeboden.

De inhuldiging van koning Willem II in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, 28 november 1840. Nicolaas Pieneman, 1845. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Zo liet de vorst in 1848 nog wel meer veren. Daarbij was het niet zo dat de vorst bevoegdheden verloor, maar meer zo dat de bevoegdheidsuitoefening aan voorwaarden werd onderworpen.

Grote ommekeer in 1848

De grote ommekeer van 1848 voltrok zich tegen het decor van een gistend Europa. Nationalistische en liberale krachten leken ontketend, maar na vloed volgt eb: het revolutionaire tij verliep.

Koning Willem III had een hekel aan de nieuwe grondwet die in zijn ogen zijn rechten beknotte. Hij overwoog ernstig de troon niet te bestijgen na de dood van zijn vader in 1849. Later probeerde hij om een aantal elementen uit die herziening terug te draaien. Vooral in 1856 bij de toen lopende formatie na de val van het kabinet-Van Hall I polste hij conservatieve en antirevolutionaire politici. Hij vond geen formateur die dit pad wilde begaan. De koning legde zich neer bij de tekst van de grondwet. De strijd verplaatste zich naar de uitleg van die tekst.

In de Staten-Generaal bestond eveneens een duidelijk verschil in appreciatie en interpretatie tussen conservatieven, antirevolutionairen en liberalen. De strijd om de interpretatie van het nieuwe staatsrecht kwam in twee causes célèbres tot ontlasting. Zowel in de kwestie Mijer (1860) als in de kwestie Luxemburg (1868) draaide het om de vraag hoe omvangrijk de in 1848 opgenomen ministeriële verantwoordelijkheid was. Tegen de opvatting dat deze niet bestond voor koninklijke prerogatieven als de benoeming van ministers, het opperbestuur van koloniën en buitenlandse betrekkingen stond de opvatting dat ook daar desgevraagd verantwoording tegenover de Staten-Generaal diende te worden afgelegd. Deze laatste opvatting won uiteindelijk. De ongeschreven staatsrechtelijke vertrouwensregel, hoeksteen van het parlementaire stelsel, werd niet langer betwist: een bewindspersoon waarvan is gebleken dat hij het vertrouwen van de Tweede Kamer ontbeert, dient zijn ontslag aan te bieden⁸. De kwestie Mijer en Luxemburg waren beroemde 'questies' maar het zou een vergissing zijn te menen dat de koning

geheel buitenspel kwam te staan. De Kamer kende een sterk individualistische cultuur. De leden, door districten afgevaardigd, opereerden niet in partij of fractieverband, ook al zagen ze zichzelf als liberalen, conservatieven, antirevolutionairen, enzovoort. Ze handelden, veel meer dan in de twintigste eeuw, op eigen titel, minder als partijman. Dat betekende ook dat de Kamer als geheel niet gauw een langs partijlijnen georganiseerde gedisciplineerde meerderheid kende die als tegenspeler van regering en koning opereerde.

De koning kon in dit individualistische klimaat nog duidelijk invloed uitoefenen. De vorst kon ook bogen op de historische en bij vlagen mythische band tussen Oranje en het volk dat ook bestaat uit de massa's zonder kiesrecht.

Veel mensen zagen eerder de vorst als de vertegenwoordiger van het Nederlandse volk dan het parlement dat slechts door een klein percentage van de welvarende mannelijke burgers werd gekozen.

Dit alles ging schuiven tegen het einde van de negentiende eeuw. Vooral na de enorme uitbreiding van het kiesrecht voor mannen, mogelijk gemaakt door het fameuze Caoutchouc-artikel uit de grondwet van 1887. Die aanwas leidde tot de oprichting van politieke partijen. Deze ontwikkeling werd gestimuleerd door de mobilisatie van de samenleving in de tweede helft van de negentiende eeuw rond de thema's kiesrecht, Schoolstrijd en de Sociale Kwestie.

Het districtenstelsel met zijn absolute meerderheidsvereiste en stemming in twee rondes dwong tot het zoeken van samenwerking tussen partijen die op hoofdpunten verwant dachten. Zo ontstond vaak een situatie waarbij het rechtse blok (christelijke partijen) optrok tegen een links (vooral liberaal) blok. Verkiezingen waren slagen tussen links en rechts.

Dit had tot gevolg dat bij een rechtse overwinning het kabinet (bijvoorbeeld kabinet-Mackay (1888-1891)) werd gevormd vanuit rechts en ook een rechtse koers (Schoolstrijd) voer. Zo ook bij links.

De Kamer veranderde aldus langzaam van een herensociëteit en debatclub in een arena waarin fracties (de parlementaire vleugels van politieke partijen) en belangenbehartiging domineerden. Fractiediscipline werd sterker, de hiërarchisering en taakverdeling (fractieleden, fractiebureaus, woordvoerders) nam toe. Het parlement werd gedisciplineerder en dus voorspelbaarder.

Na 1917 kreeg het parlementaire stelsel weer een meer dualistische inslag, zeker na 1926 (De Geer I). Het cement van de rechtse coalitie die in het Interbellum de meerderheid vormde, liet los en het werd vrijwel onmogelijk om kabinetten te vormen met een vaste meerderheid in de Kamer. Bovendien riep de tijdgeest, getekend door de drukkende economische crisis en door oorlogsdreiging in heel Europa, om een krachtiger, autoritairder stelsel met een zeer krachtige regering. In dat klimaat was ook de roep te beluisteren om opnieuw een sterkere invloed van de koning. Dat was zeker het geval in het Londense milieu rond het hof tijdens de oorlog en bij delen van het verzet en de bevolking. Na de oorlog viel alles al vrij direct in de oude

► Volgens NIPO onderzoek van 29 april 2012 prefereert 87% van de Nederlanders de monarchie boven de republiek.

‘Veel mensen zagen eerder de vorst als de vertegenwoordiger van het Nederlandse volk dan het parlement’

plooi, zij het in een veranderd partijlandschap. De grote kwesties van de wederopbouw en de Indonesische onafhankelijkheid slokten alle aandacht op. Koningin Wilhelmina, oorlogsvorstin en ‘Moeder des Vaderlands’, werd opgevolgd door haar dochter Juliana. De monarchie leek een rustig bezit. Tot de discussie rond het koningschap in de late jaren zestig en de jaren zeventig oplaaide vooral vanuit de ‘linkse’ hoek, om daarna weer te verflauwen. Het draagvlak van de monarchie, of beter gezegd van Oranje, is echter steeds breed gebleven⁹. Wel is er een stroming in de politiek die de staatsrechtelijke functie van het koningschap wil omzetten in een ceremonieel koningschap, waarbij regelmatig Zweden als voorbeeld wordt genoemd. Het is overigens de vraag of het Zweedse koningschap wel zo ceremonieel is als hier wordt gedacht.

Staatsrecht en koning

Tijd om stil te staan bij de functies die het koningschap in het Nederlandse staatsrecht nu al zo lang vervult.

■ Een eerste wezenlijke opdracht die de koning in ons staatsrecht vervult, is het staats-hoofdschap. Hij vertegenwoordigt en belichaamt het hoogste gezag in het Koninkrijk. Het Statuut voor het Koninkrijk opent met de bepaling: ‘De Kroon van het Koninkrijk wordt erfelijk gedragen door Hare Majesteit Juliana, Prinses van Oranje-Nassau en bij opvolging door Hare wettige opvolgers.’ ►

De figuur van de informateur verschijnt in 1951 voor het eerst: hij verkent vooral de coalitiemogelijkheden en onderzoekt mogelijkheden van programmatische overeenstemming. De formateur is meer een afmaker die als toekomstig minister-president de personen aanzoekt voor de verschillende portefeuilles.

Thans het Huis van Oranje-Nassau dat via de zogeheten Friese tak teruggaat op Jan van Nassau, de broer van Willem van Oranje.

Het betekent dat de koningin de staat - het Koninkrijk der Nederlanden - vertegenwoordigt bij onder andere staatsbezoeken en andere grote evenementen als de ratificatie van cruciale verdragen, de ontvangst van ambassadeurs en hoge buitenlandse gezagsdragers. Hier is zij de hoofdrolspeler in 'het theater van de staat'. Ook naar binnen toe blijkt die functie. Daar belichaamt zij de eenheid van het staatsbestuur uiteenvallend in zijn drie klassieke functies: wetgeving, bestuur en rechtspraak. Het portret van het staatshoofd hangt in de vergaderzalen van gemeente- en provinciehuizen en in rechtbanken en andere overheidsgebouwen; vonnissen en dwangbevelen worden in naam der koningin uitgevaardigd. Wetten en KB's worden door 'Wij Beatrix, bij de gratie Gods, koningin der Nederlanden' gegeven. De koning komt voor in de eedsformulieren van veel gezagsdragers.

'De troonopvolger is van rechtswege lid van de Raad van State en doet zo als het goed is kostbare ervaring met staatszaken op'

Wanneer het parlement buitenspel komt te staan, zoals in de Tweede Wereldoorlog, is de koning het laatst overgebleven anker van de staat.

De koningin maakt in Nederland met de ministers deel uit van de regering (art. 42 in de grondwet). Zij onderhoudt in dat verband wekelijks contact met de minister-president. Het staatshoofd heeft het recht geïnformeerd te worden, aan te moedigen en te waarschu-

wen. Zij legt zich mede gelet op de ministeriële verantwoordelijkheid en de vertrouwensregel neer bij de inzichten van het kabinet en haar leden. Zij sanctioneert (tekent) de wetten in formele zin en de Koninklijke Besluiten: de verantwoordelijke bewindslieden tekenen mee (contraseign).

De koning(in) is voorzitter van de Raad van State (art. 74 in de grondwet), een oeroud adviesorgaan van de vorst en sinds 1848 van de regering en tegenwoordig soms van de Kamers van de Staten-Generaal. De koningin houdt zich buiten de beraadslaging en besluitvorming in de vergaderingen van dit Hoge College van Staat, die zij dan ook niet bijwoont. Zij zit voor bij plechtige vergaderingen met een ceremonieel karakter. De troonopvolger is van rechtswege lid en doet als het goed is op deze wijze kostbare ervaring met staatszaken op.

De koningin vervult ook een regierol bij de kabinetsformatie. Deze is via een recente wijziging van het Reglement van Orde van de Tweede Kamer substantieel teruggebracht. Het was tot nu toe zo dat de koningin, nadat ze de adviezen had ingewonnen van de vicepresident van de Raad van State en van de voorzitters van beide Kamers van de Staten-Generaal en de fractievoorzitters van de Tweede Kamer, een (in)formateur¹⁰ benoemde die een opdracht kreeg. Wanneer die niet slaagde in die opdracht volgden nieuwe benoemingen. Aan het einde van dit traject volgde dan de benoeming van bewindslieden, uiteraard onder ministeriële verantwoordelijkheid, in het bijzonder van de nieuwe minister-president. In de nieuwe procedure wil de Tweede Kamer de regierol op zich nemen en komt de koningin nog slechts voor in de slotacte: het tekenen van de benoemingsbesluiten van de nieuwe bewindslieden.

De maatschappelijke symboolfunctie

De koningin heeft niet alleen een staatsrechtelijke rol, maar ook een maatschappelijke symboolfunctie. De Oranjedynastie¹¹ is voor talloze generaties - nu al een half millennium lang - vaak een wezenlijk element van de vaderlandse identiteit geweest. Een baken van hoop in de Tachtigjarige Oorlog, geroepen door een brede volksbeweging in het Rampjaar 1672 en bij de wederopstanding van 1813, hoopdragers van de natie in beide wereldoorlogen. Een object soms ook van afkeer voor weer andere mensen. Maar altijd

Koning Willem III in 1881 met zijn dochter, de latere koningin Wilhelmina. Willem III werd in een anoniem pamflet 'Koning Gorilla' genoemd, vanwege zijn onberekenbare gedrag. De brieven van zijn vrouw koningin Sophie van Württemberg en het geheime dagboek van minister Weitzel spreken van een geestelijk gestoorde man die ook losse handen bezat.

**Oorlogsvorstin
Wilhelmina houdt
een toespraak
voor Radio Oranje.
Tijdens de oorlog
wilden sommige
groepen een
sterkere rol voor
de koningin. Die
roep werd vooral
gehoord in kringen
rond het hof in
Londen en in het
Nederlands verzet.**

relevant als identificatiesymbool, als referentiekader en als rolmodel ook voor mensen die geen band of interesse hebben met en voor staat en politiek. Paul Schnabel¹²: ‘Ze zijn de archetypen van het gezag, maar ook de iconen van wat echt belangrijk is in het leven: de opvolging van generaties, maar ook de overdracht van waarden en normen.’

Te Velde¹³ wijst er terecht op dat de relatie tussen koning, kabinet, Kamers en kiezers dynamisch is. Het koningschap ontwikkelde zich van een instituut dat gesteund door de politieke elite een contractuele band aanging met het volk (Willem I) tot een ‘genationaliseerde’ monarchie met een basis in het volk (bijvoorbeeld Wilhelmina), tot een koningschap dat vooral de nationale eenheid gefundeerd op de parlementaire democratie wil symboliseren. Schnabel en Te Velde raken een wezenlijk punt. Hoewel veel mensen moeite hebben met het ‘irrationele’ element van een monarchie, dat zo lijkt te vloeken met een allesoverheersend meritocratisch ethos en met een instrumentalistisch-‘bedrijfseconomische’ kijk op overheid en staat, wordt toch voor veel van deze bezwaarden de noodzaak duidelijk van symboliek, traditie, theater en emotie voor de vitaliteit van een staatsverband en een samenleving. Zonder dat is er minder bezieling en

minder saamhorigheid. Moet dat dan in een monarchie? Nee, dat kan op allerlei wijzen: in het patriottisch pathos van Frankrijk en Amerika, in een (staats)godsdienst, in een legercultus, in fel nationalisme, in een ideologie, in een republikeinse *civic religion*, enzovoort. Maar dus ook in de monarchie, zoals een aantal rechtstaten met een bewonderenswaardige democratische traditie in Noordwest-Europa al zo lang bewijzen. ■

► Paul Schnabel, ‘Monarchie sterker dankzij koninginnen’, NOS nieuws, 29 september 2005

► H. te Velde, *De drie fasen van de constitutionele monarchie, De Nederlandse monarchie in een veranderend Europa*, p. 107 e.v.

Literatuur

- P.J. Oud, J. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland, Deel I. 1840-1940*, Assen/Maastricht, 1997.
- C.W. van der Pot, D.J. Elzinga (bew.), *Handboek van het Nederlands staatsrecht*, Deventer, 2006.
- D.J. Elzinga (red.), *De Nederlandse constitutionele monarchie in een veranderend Europa*, Alphen a/d Rijn, 2006.
- J. Hallebeek (red.), A.J.B. Sirks, *Nederland in Franse schaduw, Recht en bestuur in het Koninkrijk Holland (1806-1810)*, Hilversum, 2006.
- C. Huijsen, *Beatrix, De kroon op de republiek*, Amsterdam, 2005.

De uitgebreid geannoteerde versie van het artikel is te vinden op de website
www.vgnkleio.nl

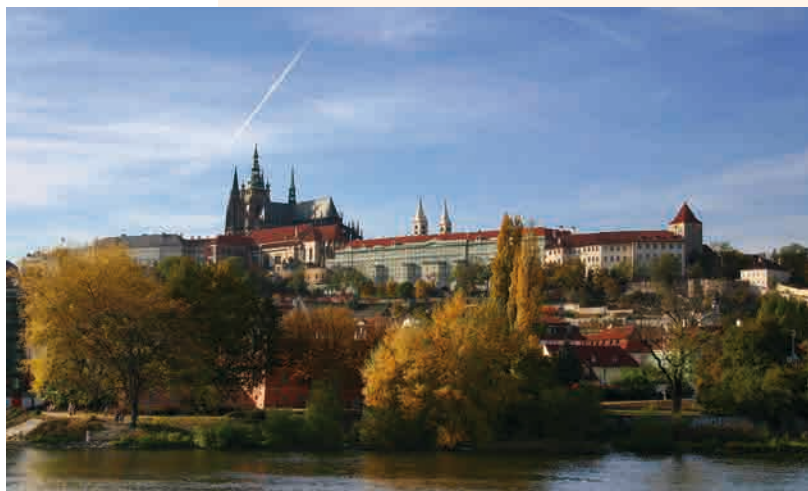
Sybe Schaap

Sybe Schaap is lid van de Eerste Kamerfractie van de VVD en daarnaast buitengewoon hoogleraar Water Policy and Governance. Hij publiceert veel over politieke en filosofische onderwerpen. Van zijn hand verscheen onlangs 'Het rancuneuze gif: de opmars van het onbehagen' (Uitgeverij Damon, 2012), waarin hij de onvrede die er bij mensen leefde en nog steeds leeft in een politiek-historisch kader plaatst.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Ik weet niet of 'nut' het beste criterium is, wellicht is 'zin' beter. Voor mij is het een combinatie van een aantal zaken. Enerzijds het begrijpen van het verleden als herkomst van het heden. Anderzijds een respecteren van de dieper liggende lagen en patronen van onze cultuur en instituties, zodat we beseffen wat zorgvuldig moet worden gekoesterd: een conservatieve houding dus.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

De Sint-Vituskathedraal in Praag: een en al grootse stijl, het religieuze hart van een duurzame cultuur.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen in het middelbaar onderwijs?

Ik kan me veel herinneren: de lessen hebben me enorm gevormd en ook een diep gewortelde nieuwsgierigheid meegegeven. De oude Griekse geschiedenis (waaronder de mythologie) sprak me het meest aan, evenals de moderne Europese geschiedenis (met name de brede context van de Tweede Wereldoorlog, alsmede de voorzetting in het communisme).

Welke historische persoon spreekt u het meeste aan?

De eerste president van Tjecho-Slowakije, Masaryk. Een gewone jongen uit het volk, maar tevens intellectueel en staatsman, die een moderne staat heeft weten te vormen met voldoende rechtstatelijke substantie.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Zoveel feiten en dieper liggende verbanden leren kennen en verstaan, dat de doorwerking van de geschiedenis in de eigen tijd duidelijk wordt.

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Een recente studie: Goelag van Anne Applebaum. Zij maakte gebruik van vrijgekomen archieven in Rusland, wat een beklemmend beeld oplevert van het Stalinisme. Het boek is een ideale aanvulling op een filosofische analyse van het Stalinisme.

Met welke historische persoon zou u uzelf willen vergelijken?

Masaryk, een politicus die zich profileerde als bestuurder, boven de partijen kon staan en heel goed beseftte hoe een klein land in het internationale krachtenspel moet meespelen; ten slotte iemand die niet meeging met hypes, maar oog had voor de lange termijn. (Mijn interesse in Oost-Europa komt voort uit de vele contacten die ik daar heb opgebouwd sinds de Praagse Lente, onder meer met Charta '77 en dissidenten in Roemenië).

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

De nawerking van het Marxisme (nadat het communistische stelsel en de marxistische ideologie ten gronde zijn gegaan). Waarschijnlijk ga ik deze studie aan.

Denkt u dat de historische canon nut heeft voor het geschiedenisonderwijs?

Het is mij te veel gestuurd, te veel top-down; het laat te weinig verantwoordelijkheid aan de docent.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

Een bezoek aan de Aya Sofia in Istanbul.

Wat is uw dierbaarste bezit van historische waarde?

Moeilijk te beantwoorden: mijn meest dierbare historische bezit zit in mijn hoofd in de vorm van een aantal beeldherinneringen.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Das Leben der Anderen. Het geeft perfect weer hoe het leven in de totalitaire DDR was (vergelijkbaar met de andere communistische landen, zoals het mij zeer goed bekende Tsjecho-Slowakije). De film laat ook zien dat er zelfs daar nog ruimte was voor moraal en verantwoordelijkheid. Met andere woorden, het totalitarisme was geen afdoend excuus om je maar bij de feiten neer te leggen.

'De geschiedenislessen hebben me enorm gevormd en ook een diep gewortelde nieuwsgierigheid meegegeven'

Hoe vindt u dat geschiedenisonderwijs aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

Uiteraard met inhoudelijke feiten, maar dan meegenomen in beeldende verhalen (dus wel het tegendeel van de postmodernistische verhalen). Deze blijven de leerling bij en hebben een doorwerking in het verdere leven. Geschiedenisonderwijs moet in ieder geval niet te sterk moraliserend zijn, die neiging heeft iedereen van nature al genoeg: historisch inzicht (inzicht een beetje letterlijk bedoeld) moet op deze natuur corrigerend en verdiepend inwerken. ■

De positie van de koning

Doorwerking van het Thorbeckeaanse dualisme

In maart 2012 werd door de Tweede Kamer een motie van D66 aangenomen om direct na de verkiezingen een Kamerdebat te laten plaatsvinden over de uitslag en de formatie. De Kamer kan nu bij de formatie het voortouw nemen en 'de koning' buitenspel zetten. Aannee van deze motie past bij de tendens om de schijn van politieke beïnvloeding door het staatshoofd zo veel mogelijk te vermijden.

Waarom Thorbecke (hier rechts) het systeem van de constitutionele monarchie - naar omstandigheden - de beste staatsvorm vond, blijft onduidelijk. Deze voorkeur ging niet terug op een emotionele band met het koningshuis. Voor hem was de koning niets meer dan 'het individu door geboorte op de troon verheven'.

in ons staatsbestel

In 2010 tekende zich voor het eerst in de politieke geschiedenis van ons land een Kamermeerderheid af voor de introductie van een ceremonieel koningschap (motie-Heijnen/Van Raak). De koning zou formeel geen hoofd van de regering meer zijn, bij kabinetsformaties geen rol spelen en niet langer het voorzitterschap bekleden van de Raad van State. Het debat volgde op de rommelige kabinetsformatie van zomer 2010. Het ceremonieel werd tijdens de onderhandelingen met de PVV gebruikskeerd doordat fractieleiders voorafgaand aan het bezoek aan de koningin al voorstellen voor de formatie deden. De indruk ontstond vervolgens dat de koningin haar vertrouweling, de vicevoorzitter van de Raad van State Herman Tjeenk Willink, inzette om partijen een lesje staatsrecht te geven. Curieus in dit verband is dat juist volkspartijen als de SP en de PVV zich voorstander tonen van een ceremonieel koningschap en zich regelmatig kritisch over de monarchie uitlaten, waar 'het volk' vanouds sterke banden met Oranje heeft.¹

Tijdens het Kamerdebat over de positie van 'de koning' werden geen nieuwe argumenten gehoord. De huidige constellatie geeft het staatshoofd de mogelijkheid van politieke beïnvloeding achter de schermen. Omdat deze invloed gebaseerd is op erfopvolging, blijft dit strikt genomen een anomalie in een democratisch staatsbestel. Deze rationalistische benadering van het koningshuis was tot voor kort vooral in de kringen van D66 en bij 'links' te horen. Zo vond Troelstra dat erfelijkheid wel geschikt is voor de paardenfokkerij, maar niet voor de bekleding van publieke ambten. De pragmatische tegenargumenten zijn ook bekend. Het debat over het ceremoniële koningschap is volgens velen *much ado about nothing*. Ook bij een ceremonieel koningschap blijft de mogelijkheid van informele beïnvloeding bestaan. Contact tussen het staatshoofd en de ministers blijft hoe dan ook noodzakelijk, aangezien de koningin een belangrijke rol speelt bij staatsbezoeken en handelsmissies, zoals premier Rutte in het Kamerdebat betoogde. Ook bezoeken aan maatschappelijke organisaties en manifestaties moeten inhoudelijk worden voorbereid. Bij dit alles geldt: de politieke invloed van de koning gaat precies zover als de ministers dit

toelaten. Uit Fasseurs analyse van de preciaire 'Greet Hofmans-affaire' in *Juliana & Bernhard*² blijkt dat de ministeriële verantwoordelijkheid ook bij grote druk van het hof steeds keurig overeind is gebleven. In een recente analyse van de positie van de koning benadrukt Ernst Hirsch Ballin het belang van neutrale instituties die het volatiele politieke spel een bedding geven. Hierdoor wordt het gezag van de overheid versterkt. Toch blijft er vaak een zekere argwaan bestaan bij een inhoudelijke invulling van het koningschap. In dit artikel wil ik een aantal historische achtergronden van de positie van de koning sinds 1848 nader toelichten en proberen aan te tonen dat deze 'koningskwesitie' goed beschouwd een echo is van het Thorbeckeaanse dualisme tussen regering en parlement.

God, Neêrland en Oranje

Much ado about nothing? Bij invoering van een ceremonieel koningschap staat er voor het meer bevindelijk protestantse deel van de Nederlandse bevolking wel degelijk iets op het spel. Zo schreef de gereformeerde historicus en lid van de Eerste Kamer, Roel Kuiper in *Trouw* (11 november 2010): 'De Oranjes danken hun positie niet aan de grondwet, maar aan hun optreden voor de vrijheden van Nederland, de godsdienstvrijheid en politieke vrijheid voorop. Zonder de cruciale rol van de Oranjes zou Nederland als zelfstandige staat er

'Zo vond Troelstra dat erfelijkheid wel geschikt is voor de paardenfokkerij, maar niet voor de bekleding van publieke ambten'

nooit gekomen zijn.' Deze opvatting heeft een lange traditie. De Nederlandse Opstand zou zonder het breekijzer van de radicale calvinisten en de bijzondere rol van Willem van Oranje niet hebben geleid tot de Republiek. In de band tussen Nederland en Oranje komt in deze opvatting Gods voorzienigheid tot uitdrukking. De trits God, Neêrland en Oranje maakt deel uit van het traditionele natiebesef in calvinistische kringen – tegenwoordig in de zogenaamde *bible belt*, een smalle strook die van het westen van Overijssel naar Zeeland

Jan Drentje (1962) promoveerde in 2004 op de biografie *Thorbecke, een filosoof in de politiek*. Hij is rector van het Deltion Sprint Lyceum (VAVO) te Zwolle en tevens als onderzoeker politieke geschiedenis verbonden aan het Kossmann Instituut (RUG). Dit artikel is een actualisering en bewerking van een bijdrage aan het tijdschrift *Openbaar Bestuur* nr.6/7 (2011).

► In het initiatiefvoorstel van de PVV (Elissen en Helder, sept. 2011) werd gesteld dat de huidige positie van de Koning niet past in 'een moderne democratie'.

► Cees Fasseur, *Juliana & Bernhard, Het verhaal van een huwelijk 1936 - 1956*, Balans, 2008.

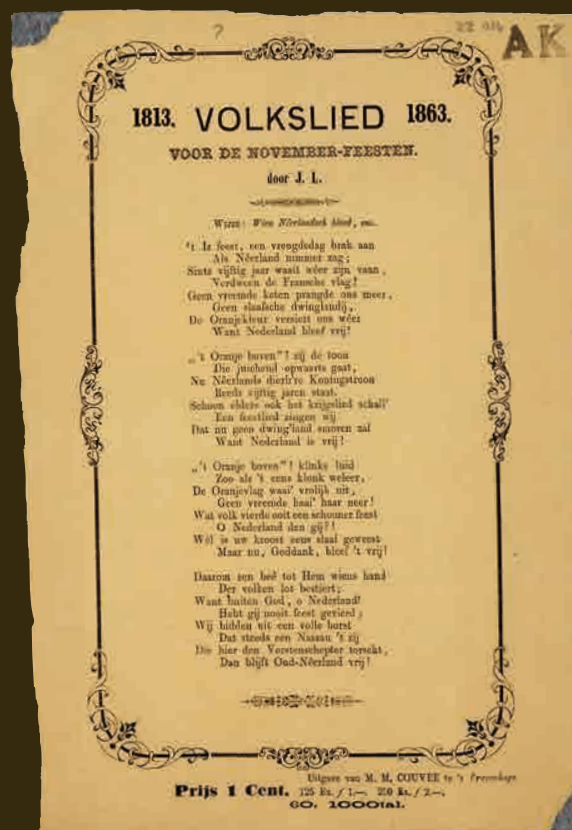
Rechts: Tekst van een feestlied ter gelegenheid van de viering van vijftig jaar koningschap in 1863.

loopt en waar trouwe kerkgang nog voorkomt. In de negentiende eeuw is deze opvatting verwoord door Groen van Prinsterer. In de debatten over de viering van vijftig jaar koninkrijk in 1863 verwees hij bijvoorbeeld naar de bijzondere, buitenconstitutionele band tussen Nederland en Oranje. Interessant is hoe in 2013 de festiviteiten rond tweehonderd jaar koningschap vorm zullen krijgen. De viering zal beslist minder gevoelig liggen dan in 1863, toen Groen frontaal botste met Thorbecke, die niets wilde weten van een informeel, buitenwettelijk koningschap. In plaats van nationale dankdagen en Oranjefeesten lanceerde deze het plan om ter ere van de festiviteiten een nieuw paleis voor de Staten-Generaal te laten bouwen – een plan dat de instemming had van Koning Willem III en volgens de historicus Pieter Geyl zelfs van de koning afkomstig was.³ Het feest van 1813 zou op deze manier een feest van de *constitutionele* monarchie worden en dat stuitte op verzet in confessionele kringen. Thorbecke ontving zelfs doodsb bedreigingen en moest tijdens festiviteiten in Den Haag worden bewaakt.⁴ Gelukkig gebeurde er niets. Ook van de plannen voor nieuwbouw voor de Staten-Generaal kwam overigens niets terecht. In de ogen van veel Nederlanders 'ontkoningde' Thorbecke de Oranje vorst te veel. Toch speelde ook in Thorbeckes stelsel de koning een belangrijke rol.

Verschuilen achter de koning

Zoals bekend had Thorbecke bij de grondwetswijziging van 1848 een einde gemaakt aan de mogelijkheid van een daadwerkelijk koninklijk bewind door het invoeren van de ministeriële verantwoordelijkheid. De - inmiddels - klassieke bepaling overgenomen uit de Franse *Charte* luidde: de koning is onschendbaar, de minister is verantwoordelijk. In de uitleg van Thorbecke betekende deze 'onschendbaarheid' dat ministers aan de Staten-Generaal verantwoording moesten afleggen voor bestuur en wetgeving. In een debat kon de minister zich niet verschuilen achter 'de wil van de koning' – een stoplap om een debat te ontwijken of voortijdig te beëindigen.

In algemene zin ging het Thorbecke om de kwaliteit van het debat, de argumentatie die tot wetgeving leidde. Een vrij debat tussen onafhankelijke ministers en Kamerleden moest deze kwaliteit bevorderen. Het politiek buitenspel zetten van de koning kwam scherp tot uiting in het nieuwe reglement voor de zoge-

naamde kabinetsraad.⁵ Tot dan toe zat de koning deze raad voor en kon hij uit dien hoofde het overleg beïnvloeden. Thorbecke maakte hier een einde aan. Bij afwezigheid van de koning konden de ministers met meerderheid van stemmen besluiten nemen. In de toenmalige verhoudingen was hier grote politieke moed voor nodig. Bekend is dat Willem III in die jaren een enorme hekel had aan Thorbecke en regelmatig dreigde de eerste minister te laten ophangen.

Gelet op de moeizame verhouding met de koning is het de vraag waarom Thorbecke het systeem van de constitutionele monarchie - naar omstandigheden - toch de beste staatsvorm vond. Deze voorkeur ging niet terug op een emotionele band met het koningshuis. Voor hem was de koning niets meer dan 'het individu door geboorte op de troon verheven'.⁶ Er was geen sacrale betekenis: 'Ons koningschap heeft geen andere zetel dan de Grondwet, noch enig recht dan hetgeen op de Grondwet rust'.⁷ Thorbecke wilde de vorst niet aanduiden met 'soverein' aangezien hiervan de suggestie uit zou gaan dat er geen macht boven die van de vorst ging. Indien een vorst buiten de kaders van de grondwet zou treden, kon hij worden afgezet.

In de context van de eerste helft van de negentiende eeuw was er goed beschouwd

► P. Geyl, '1813 herdacht in 1863' in: Geyl, *Pennenstrijd over staat en historie* (Groningen 1979) 275. Zie ook: Jouke Turpijn, *Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer 1848-1888* (Amsterdam 2008), H3.

► Drentje, Thorbecke, een filosoof in de politiek (Amsterdam 2004) 452-454.

► G.J. Hooykaas, 'Het reglement van de Raad van Ministers van 1850: beschouwingen en bescheiden over 'Thorbeckes eigenlijke revolutie', in: *Figuren en figuren, acht opstellen aangeboden aan J.C. Boogman* (Groningen 1979) 169-192.

► Hooykaas, 'Het individu op de troon', Thorbecke en de monarchie, *De negentiende eeuw* 15 (1991) 46-55.

► Hooykaas, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, deel V (Den Haag 1996) 11.

geen alternatief denkbaar voor de monarchie. Een pleidooi voor een republiek zou politieke zelfmoord hebben betekend. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was in 1795 roemloos ten onder gegaan en kon vanwege de bestuurlijke zwakte geen voorbeeld meer zijn. Een moderne republikeinse staatsvorm riep sterke associaties op met de radicale fase van de Franse Revolutie die op de Terreur (1793) was uitgelopen. Ook voor de periode van de Bataafse Republiek bestond weinig sympathie. De grondwet van 1798 was met behulp van Franse bajonetten opgelegd en was alleen mogelijk geweest door uitsluiting en gevangenzetting van tegenstanders. Het denken over de politiek in de periode van de Restauratie (1813-1848) werd sterk bepaald door het zoeken naar stabiliteit. Versterking van het monarchale gezag in Europa was de uitkomst geweest van het Congres van Wenen (1814-1815). Echter: zowel de bestuurlijke ervaring van de Napoleontische periode als de toegenomen invloed van de burgerij kon niet meer ongedaan worden gemaakt. Het was de vraag hoe burgerinvloed en politieke stabiliteit konden samengaan. Daarvoor werd een centraal gezag noodzakelijk gevonden. De liberale burgerij accepteerde in de negentiende eeuw de introductie van de monarchie zonder veel morren, maar toch bleef Nederland, zoals Fasseur het uitdrukt, een gekroonde republiek vanwege het sterk burgerlijke stempel.

Vrijheid in een sterke staat

In zijn denken over de staat is Thorbecke, meer dan de meeste van zijn tijdgenoten, beïnvloed door het Europese politieke debat hierover. Na zijn promotie in Leiden maakte hij een vier jaar durende studiereis langs Duitse universiteitssteden. Hij beleefde er een romantisch-existentiële crisis en raakte in de ban van de zogenaamde idealistische filosofie van onder anderen Fichte, Hegel en Schelling. Deze manier van denken over de vraag hoe het menselijke (vrijheids)bewustzijn samenhangt met het grotere geheel van de geschiedenis had ook politieke connotaties. Zo probeerde Hegel in zijn rechtsleer de toegenomen burgervrijheid sinds de Franse Revolutie te consolideren in een sterke staat. Autoriteit en vrijheid moesten elkaar niet uitsluiten. Politieke denkers in het Duitse cultuurgebied waren meestal voorstander van een parlementair systeem, maar daarbinnen moest de vorst een eigen positie behouden. De oplossing werd

gezocht in het zogenaamde dualisme. Het parlement kreeg bijvoorbeeld het begrotingsrecht, maar de koning en zijn ministers regeerden op eigen gezag. Dit hield onder andere in dat de koning de ministers benoemde en ontsloeg naar welgevallen. Vaak werd een tweekamersysteem bepleit, waarbij de adel zitting had in de Eerste Kamer. Thorbecke is door dit Duitse vertoog over een sterke, stabiele staat beïnvloed. In de lijn van Hegels rechtsfilosofie heeft hij steeds het primaat van het publiekrecht over het privaatrecht bepleit. De burger-vrijheid vond dientengevolge haar grens in het recht van de staat – dat in het teken stond van het algemeen belang.

Deze Duitse politieke invloed is vanaf Thorbeckes aanstelling in 1825 als hoogleraar aan de universiteit van Gent in toenemende mate aangevuld met het denken van de Franse doctrinaire liberalen. Deze groep liberale we-

‘Bekend is dat Willem III in die jaren een enorme hekel had aan Thorbecke en regelmatig dreigde de eerste minister te laten ophangen’

tenschappers en journalisten rond de historicus-politicus François Guizot probeerde een midden te vinden tussen de uitersten van radicale democraten en conservatieve monarchisten. De vraag stond centraal hoe in de sterk gerevolutionariseerde Franse politieke verhoudingen kon worden gezorgd voor stabiel bestuur. Ook Guizot vond de oplossing in een dualistische verhouding tussen regering en parlement. De koning benoemde de ministers, die een eigen verantwoordelijkheid hadden. Zonder instemming van het parlement konden er echter geen wetten worden aangenomen. In de opvatting van de doctrinaire liberalen hing alles af van de parlementaire besluitvorming die in een redelijk debat tussen ministers en volksvertegenwoordigers tot stand zou moeten komen. Argumenten en niet het machtswoord zouden de doorslag moeten geven en tot goed bestuur leiden. In feite moest het parlementaire systeem de heerschappij van de rede bevorderen. Cruciaal was de kwaliteit van de parlementariërs. Guizot sprak van een *nouvelle aristocratie* – een elite van het verstand die uit verschillende lagen van de maatschappij moest worden gerekruteerd. Hier werd de notie van een erfelijke adel losgelaten. De nieuwe adel was de adel van de geest. Wetenschap en politiek hingen in deze visie sterk samen. Politiek ►

gaf een antwoord op de vragen van de tijd. Aan zowel de formulering van de vragen als van de antwoorden lag een wetenschappelijke analyse van de tijd ten grondslag. Deze Franse liberalen accepteerden de democratische ontwikkeling van de samenleving. Het censuskiesrecht was voorlopig de beste oplossing totdat scholingsgraad en welvaart van de bevolking algemeen kiesrecht mogelijk zouden maken. Thorbecke is ook door dit Franse discours beïnvloed.⁸ Vanaf 1830 domineerden de doctrinairers de Franse politiek en kon hij via de Franse kranten en gedrukte parlementaire redevoeringen hun verrichtingen volgen. Guizot cum suis bevorderden de vrijhandel, maar namen ook staatsinitiatieven als het ging om

‘Op de rol van de koning bij formaties en benoemingen is opvallend weinig kritiek geuit’

onderwijs en de infrastructuur. In de loop van de jaren veertig kwam het regime van Guizot onder druk te staan. De nadruk op bestuurlijke stabiliteit stond op gespannen voet met de wens tot meer democratie. Om die reden verwijderde ook Alexis de Tocqueville zich van zijn leermeester. Onder invloed van het denken van de doctrinairers en Tocqueville schreef Thorbecke zijn beroemde essay ‘Over het hedendaagsche staatsburgerschap’ (1844) waarin hij zowel de centralisatie van de staat als de democratisering van de maatschappij erkende en vaststelde dat algemeen kiesrecht in de lijn van de historische ontwikkeling lag. De Europese veenbrand van de revolutie brak in 1848 opnieuw uit en maakte in de Nederlandse verhoudingen het constitutionele moment van Thorbecke mogelijk.

Driedubbel dualisme

Zowel als minister als leider van de liberale oppositie in de Kamer zou Thorbecke vrij consequent vorm geven aan een dualistische manier van politiek bedrijven. Het benoemingsrecht van de ministers door de koning speelde hierbij een belangrijke rol. Dit moest voorkomen dat ministers ‘lakeien’ van het parlement werden. Ze behielden een eigen verantwoordelijkheid als het ging om voorstellen tot wetgeving. Ook het parlement had een eigen verantwoordelijkheid. Kamerleden werden gekozen zonder last of ruggespraak ten opzichte van de kiezers. Dit was een breuk met de praktijk van het getrapte kiessysteem van voor 1848 waarbij afgevaardigden dikwijls een opdracht

van de kiescolleges meekregen. In de nieuwe politieke verhoudingen moest het gaan om de kwaliteit van het vrije debat. In dat opzicht was Thorbecke een kind van de Verlichting: de rede moest uiteindelijk prevaleren boven de emotie. Niet de waan van de dag of politieke ‘hartstogten’ moesten de doorslag geven, maar het politieke verstand. Dit resulteerde in een driedubbel dualisme: tussen koning en ministers, ministers en het parlement, parlement en kiezers.⁹

Na verkiezingen had de koning tot taak een ministerie in het leven te roepen dat in overeenstemming was met de uitslag. Een ministerie moest immers kunnen rekenen op steun van de Kamer. In Thorbeckes stelsel was niet vastgelegd wat er moest gebeuren als de koning een regering in het zadel hield die deze steun niet had. Ook bevatte de grondwet geen regels voor de formatie. In de praktijk maakte de koning gebruik van formateurs. Kortom: formele regels voor een motie van afkeuring of wantrouwen waren er niet. Thorbecke vertrouwde op de flexibiliteit van het stelsel. Bij duurzame conflicten tussen regering en Kamer stagneerde het proces van wetgeving en kon de koning weinig anders doen dan nieuwe verkiezingen uitschrijven. Maar: ook het formeren van een nieuwe regering behoorde tot de mogelijkheden.

Het primaat van het parlement moest echter nog wel worden bevochten. Conservatieve en antirevolutionaire parlementsleden hielden vast aan de notie dat de koning de uitvoerende macht bezat. Tegen Thorbeckes zin was in de uiteindelijke redactie van de grondwet een artikel opgenomen waarin werd gesteld dat de uitvoerende macht bij de koning berustte. Conservatieven grepen dit artikel aan om daadwerkelijk koninklijke kabinetten te vormen: met ruimte voor politieke invloed van de koning en beperking van de macht van de Kamer tegenover de ministers. Toen het conservatieve ministerie-Van Zuylen-Heemskerk (1866-1868) werd geconfronteerd met een onwillige liberale meerderheid in de Kamer, werd geprobeerd door het uitschrijven van nieuwe verkiezingen de oppositie te breken. Deze optie van herhaalde Kamerontbindingen was eerder met succes beproefd in Pruisen, waar Bismarck zijn plannen voor hervorming van het leger wilde doorvoeren tegen de wil van een overwegend liberaal parlement. In de Duitse context heeft deze optie uiteindelijk gewerkt – mede dankzij succesvolle militaire campagnes die de Duitse

► Drentje, ‘Thorbecke revisited. De rol van het doctrinaire liberalisme in de Nederlandse politiek’, *BMGN* 126-4 (2011) 3-28.

► Samengevat in Thorbeckes ‘Narede’, opgenomen in zijn *Parlementaire redevoeringen*, deel VI (Deventer 1870) V-XX.

eenheid forceerden (1871). Daarmee behield de uitvoerende macht in het Duitse stelsel een autoritaire trek. In de Nederlandse context heeft de conservatieve interpretatie van de grondwet het verloren. Een regering kon niet aanblijven zonder steun van het parlement. Wel bleven er verschillende opties bestaan bij conflicten. Een conflict kon beperkt blijven tot een ministercrisis, een regering kon doorgaan in een andere samenstelling of er konden nieuwe verkiezingen worden uitgeschreven.

Rondje langs de koning

Thorbeckes strikte dualisme werd al gekritiseerd tijdens zijn leven door onder anderen de Groningse liberaal Samuel van Houten. Deze bepleitte een Engels stelsel, waarbij ministers tevens Kamerleden waren.¹⁰ Van Houten wilde hiermee bereiken dat thema's die bij de verkiezingen centraal hadden gestaan, direct konden worden vertaald in wetgeving. In een dualistisch stelsel moest afgewacht worden wat de ministers zouden voorstellen. Hiermee verwoordde hij een ander uiterste dat formeel geen status heeft gekregen. In de Haagse praktijk ontstond echter wel meer overleg tussen Kamerleden en ministers dan Thorbecke had gewild. Bij een te veel aan vooroverleg werd de uiteindelijke behandeling van wetten in de

Kamer een rituele dans. Bij te weinig overleg bestond het risico van ongewenste fricties. Door de opkomst van politieke partijen aan het eind van de negentiende eeuw werd de tendens tot vooroverleg en het maken van afspraken versterkt, maar een zekere afstand tussen regering en parlement bleef doorgaans gewenst. Op de rol van de koning bij formaties en benoemingen is opvallend weinig kritiek geuit. Ook in liberale kring werd eind negentiende eeuw in toenemende mate belang gehecht aan de monarchie. Bevreesd als veel liberalen waren voor het uiteenvallen van de Nederlandse natie als gevolg van de opkomende partijpolitiek en de polarisatie tussen partijen, kreeg het koningshuis een meer affectieve, symbolische betekenis. Het aantreden van de achttienjarige koningin Wilhelmina in 1898 gaf aanleiding tot uitingen van een nationale Oranje-euforie. Hier smolten de liberale wens tot nationale eenheid - als tegenwicht voor de maatschappelijke pluriformiteit - en de protestantse gehechtheid aan Oranje als hoeder van de protestantse identiteit ineen. Koninginnedag, Prinsjesdag met Gouden Koets: het nationale gevoel werd geritualiseerd - en met succes want anno 2012 bestaan deze rituelen nog steeds en geldt 'het Oranjegevoel' als een belangrijke samenbindende factor. De vrouwen van Oranje hebben het er in dit opzicht beter van afgebracht dan hun mannelijke voorgangers in de negentiende eeuw, wat een zekere hypotheek legt op troonopvolger Willem-Alexander. De rol van de koning bij kabinetsformaties is eind negentiende eeuw in betekenis afgenomen. In de praktijk volgde het staatshoofd de adviezen op die hij krijgt van onder andere fractie- en Kamervoorzitters. Colijn beriep zich in 1939 nog wel op de wil van de vorstin bij de vorming van een kabinet met te weinig steun in de Kamer, maar dit viel al na twee dagen. Vanaf de jaren zeventig geldt verder de ongeschreven regel dat de grootste partij het initiatief bij de formatie heeft en in principe ook de minister-president levert. Het staatshoofd speelt inmiddels geen inhoudelijke rol meer bij de benoeming van de ministers. De consultatierondes tijdens formaties bij de koningin hebben een sterk ritueel karakter. Gelet op de grote invloed van fracties tijdens de formatie en daarmee op de inhoud van de gedetailleerde regeerakkoorden is er de facto een monistische praktijk ontstaan. Als bovendien regering en coalitiepartners in de Kamer veelvuldig vooroverleg plegen, wordt politieke

► Samuel van Houten, *De staatsleer van mr. J.R. Thorbecke* (Groningen 1872).

Herziening van de Grondwet, 1848.

besluitvorming een vorm van bestuurlijk overleg – zonder een daadwerkelijke tegenkracht in het parlement. In de Haagse werkelijkheid is het koningschap al in hoge mate ceremonieel. Het dualisme tussen regering en parlement zoals Thorbecke dat voorstond, vindt geen anker meer in de positie van de koning. Dientengevolge is het dualisme een fantoom geworden in onze staatsinrichting.

Doorwerking van het dualisme

Een zekere mate van dualisme wordt echter nog steeds heilzaam geacht voor de politieke besluitvorming. Bij een vrijere verhouding tussen regering en parlement kunnen afwijkende inzichten en analyses invloed hebben op de besluitvorming en wint de parlementaire representatie aan belang. De notie van dualisme speelde zelfs een belangrijke rol in de populistische Fortuynrevolte. Fortuyn had de neiging tot monisme van de Paarse kabinetten scherp gekritiseerd. In de regeringsverklaring van Balkenende I werd expliciet betoogd dat het afgesloten *Strategisch Akkoord* met de VVD en de LPF meer ruimte wilde geven aan oppositie en opvattingen uit de samenleving zodat het vertrouwen in de democratie kon worden hersteld. Het monisme van de Paarse kabinetten – politiek als ‘zakelijk’ bestuur – werd expliciet als een van de oorzaken van de politieke crisis genoemd. Nu viel Balkenende I weliswaar al na 86 dagen en werd het dualisme snel ingevuld voor de zekerheden van het monisme, maar de kritiek op de dwang van te sterk bindende en gedetailleerde regeerakkoorden is beslist niet verstomd. Nu de afspraken tussen

debat waarvan de uitkomst vooraf vaststond als gevolg van vooroverleg tussen regering en Kamerleden ‘apenspel’.

Bij een sterke inperking van het vrije debat bij besluitvorming prevaleert het machtsaspect al snel boven de inhoud. Hierdoor wordt de werking van de parlementaire representatie belemmerd. Kamerleden zijn bovendien meestal politieke werknemers in dienst van hun partij, zodat het stemgedrag weinig verrassend is. Kritiek hierop kan worden afgedaan als parlementaire folklore, omdat de ruimte voor individuele Kamerleden in de Haagse praktijk nu eenmaal beperkt is. Toch is de figuur van de onafhankelijk oordelende volksvertegenwoordiger niet uit onze politieke cultuur verdwenen zoals blijkt uit het rapport *Met één stem meer* van het in 2006 ingestelde Burgerforum. Een groep van 140 burgers afkomstig uit alle delen van het land en lagen van de bevolking moest adviseren voor een nieuw kiesstelsel. In het eindverslag werd bepleit de positie van individuele afgevaardigden te versterken door voorkeurstemmen meer gewicht te geven. Dat dit advies zonder veel plichtplegingen terzijde is geschoven doet niet af aan de impliciete verwachtingen binnen onze politieke orde: politieke vertegenwoordigers hebben een eigen verantwoordelijkheid die uitstijgt boven fractie-discipline en regeerakkoorden. Kritiek op de formatie van kabinetten in de laatste jaren gaat goed beschouwd niet over

‘De kritiek op de dwang van te sterk bindende en gedetailleerde regeerakkoorden is beslist niet verstomd’

fracties niet meer gelegitimeerd worden door de in zuilen verenigde achterban, ontstaat er meer onvrede met de Haagse praktijk van vooroverleg tussen regering en coalitiepartners. LPF-minister Hilbrand Nawijn noemde de Tweede Kamer in december 2002 om die reden ‘één groot ritueel’. Geert Wilders liep met zijn fractie uit de Kamer weg toen CDA-fractievoorzitter Pieter van Geel bij de behandeling van door het kabinet voorgestelde crisismaatregelen (maart 2009) liet weten dat de ruimte voor wijzigingen ‘buitengewoon beperkt’ was – waardoor het debat verder weinig zin meer had. Thorbecke noemde een

Het aantreden van de achttienjarige koningin Wilhelmina in 1898 gaf aanleiding tot uitingen van een nationale Oranje-euforie.

De PVV-fractie loopt boos weg nadat duidelijk werd dat een debat over crisismaatregelen weinig zin meer had omdat er toch geen wijzigingen meer konden worden doorgevoerd. Thorbecke noemde een debat waarvan de uitkomst tevoren vaststond als gevolg van vooroverleg tussen regering en Kamerleden 'apenspel'.

de positie van de koning maar over de geringe invloed van de kiezer. Als gevolg van de ontzuiling is de band tussen kiezer en partij in toenemende mate op het profiel van de lijsttrekker gebaseerd. Lijsttrekkers afficheren zich steeds meer als kandidaat-premiers, maar de gekozen premier bestaat formeel niet. De kiezer moet afwachten wat er voor regering uit het formatiespel tevoorschijn komt. Er is een praktijk ontstaan dat de grootste partij het initiatief tot kabinetsvorming mag nemen. In feite is dit een informele variant van de gekozen formateur. In 2010 mocht Rutte als winnaar van de verkiezingen met behulp van een keur van informateurs proberen een coalitie tot stand te brengen. En: hij werd uiteindelijk ook premier. Niet goed voorstelbaar is welke winst er behaald wordt als de koning hierbij geen intermediaire rol meer zou spelen. Ook de Kamer zou Rutte het initiatief hebben gegeven. Misschien zou er een debat zijn gehouden over de gewenste coalitie, maar dergelijke debatten hebben weinig betekenis. Immers: pas aan de beslotenheid van de onderhandelingsstafel blijken de mogelijkheden en worden er zaken gedaan.

Werkelijke problemen

In het Thorbeckeaanse stelsel waarborgde de bijzondere rol van de koning een dualistische verhouding tussen regering en parlement. Die

rol kan en mag de koning niet meer spelen. Het voorstel tot een ceremonieel koningschap bevestigt in de huidige verhoudingen dan ook de sterk monistische verhoudingen tussen regering en Kamer. De Kamer richt haar pijlen hiermee op één van de minst politiek relevante delen van ons staatsbestel en maskeert hiermee de werkelijke problemen van de politieke representatie waarbij kiezers te weinig te kiezen hebben en het dualisme tussen regering en parlement nauwelijks betekenis heeft. Als gevolg hiervan heeft het politieke proces bij verkiezingen, formatie en in debatten over wetgeving een te hoog retorisch gehalte gekregen. Het schrille populisme van de PVV is hier de paradoxale uitvergroting van en daarmee een crisisverschijnsel van het systeem als zodanig.¹¹ ■

► De manier waarop het huidige bestel populisme genereert wordt blootgelegd in Willem Schinkels *De nieuwe democratie*. Naar andere vormen van politiek (Amsterdam 2012).

Literatuur

- Aurelian Craiutu, *Liberalism under siege: the political thought of the French doctrinaires*, Lanham, 2003
- Aurelian Craiutu, *Moderation in French political thought 1748-1830*, Princeton, 2012
- Cees Fasseur, *De gekroonde republiek*, Amsterdam, 2011
- Ernst Hirsch Ballin, *De Koning. Continuïteit en perspectief van het Nederlandse koningschap*, Den Haag, 2012
- Coos Huijsen, *Nederland en het verhaal van Oranje*, Amsterdam, 2012
- J.P. Rehwinkel, *De minister-president. Eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?* Zwolle, 1991

Verleden in verf

De Nederlandse geschiedenis in veertig schilderijen

H. den Hartog Jager & P. Steinz
Welke veertig schilderijen kies je uit om de geschiedenis van Nederland zichtbaar te maken? Waarschijnlijk zal iedereen met andere schilderijen komen. In dit boek worden er chronologisch veertig gekozen en voorzien van deskundig historisch commentaar. Leuk voor in de vakantie.

Athenaeum – Polak & Van Gennep | € 29,95

De kering van het tij

P. Kennedy

Een gigantische krachtsinspanning zorgde ervoor dat de Tweede Wereldoorlog kantelde in het voordeel van de Geallieerden. De Conferentie van Casablanca heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld. De centrale vraag in dit boek is: 'Hoe konden de Geallieerden vanuit geslagen positie binnen zeventien maanden terugkeren en uiteindelijk de beslissende slag slaan?'

Spectrum | € 29,99

De vergissing van Jezus Het uitblijven van zijn koninkrijk en de gevolgen

P. Leupen

Jezus heeft beloofd terug te komen op aarde. Inmiddels wordt er al meer dan twintig eeuwen op zijn wederkomst gewacht. In dit boek worden de hoop en twijfel en de praktijken die daarmee samengingen beschreven.

Bert Bakker | € 22,50

Kooplieden en kerkgangers

F. Peijster

De geschiedenis van de Nederlanden tijdens de Opstand en de geschiedenis van New York in de koloniale periode wordt beschreven door de ogen van de koopliedenfamilie De Peijster. De manier waarop zij handelden en hun geloof beleden in Haarlem en Nieuw-Amsterdam komt naar voren in dit boek.

Walburg Pers | € 29,95

België

Een geschiedenis zonder land

R. Falter

Van Julius Caesar en Karel de Grote tot en met de Gulden-sporenslag en het Congres van Wenen: de Belgen hebben een belangrijke scharnierfunctie vervuld in de Europese geschiedenis. Omdat de Engelsen en Fransen het na 150 jaar beu waren om er nog langer om te vechten, kon het land aan onze zuidgrens ontstaan.

De Bezige Bij | € 22,50

De Margraten Boys

Hoe een dorp weigerde de Amerikaanse bevrijders te vergeten

P. Schrijvers

Tienduizenden Amerikaanse jongens rusten in de aarde van het Nederlandse dorpje Margraten, niet ver van de Belgische grens. De levensverhalen van deze jonge soldaten zijn gebaseerd op meer dan duizend getuigenissen van mensen die een graf adopteerden of van hun Amerikaanse families. De wijze waarop de overleden soldaten door de dorpsgenoten worden herdacht vanaf 1945 wordt in dit boek op indrukwekkende wijze verteld.

Manteau | € 21,95

Laokoon

Het beeld en de teksten

H. Kiens

Het beeld van de Trojaanse priester Laokoon die samen met zijn zonen wordt verscheurd door een zeeslang werd niet alleen in de oudheid bewonderd, maar ook door renaissancekunstenaars zoals Michelangelo. Voorzien van cultuurhistorisch commentaar zorgt de schrijver ervoor dat het intrigerende beeld steeds minder raadselachtig wordt.

Eburon | € 17,50

Mussert & Co

De NSB-leider en zijn vertrouwelingen

T. Pollmann

De leider van de NSB had meer invloed in bezet Nederland dan wordt gedacht, blijkt uit de bewaarde archieven. Grote delen van die archieven zijn door Mussert, zijn naaste medewerkers en zijn familie vernietigd. Wat bewaard is gebleven, geeft een ander beeld van Mussert: niet de sukkelige burgerman, maar een persoon die de zaken voor zichzelf en zijn vertrouwelingen goed regelde.

Boom | € 19,90

Het vierde beest

God, de strijd om de wereldmacht en het einde van de oudheid

T. Holland

Een succesverhaal vol drama en ambitie: de stormachtige opkomst van het Arabische rijk, dat binnen enkele tientallen jaren het Midden-Oosten en grote delen van Europa besloeg. Hoe de Arabieren dit deden en welke gevolgen dit had voor de wereld wordt uit de doeken gedaan in het derde deel van de trilogie over de oudheid.

Athenaeum | € 29,95 ■

Wilhelmina formeert

Reconstructieopdracht over de kabinetsformatie van 1907-1908

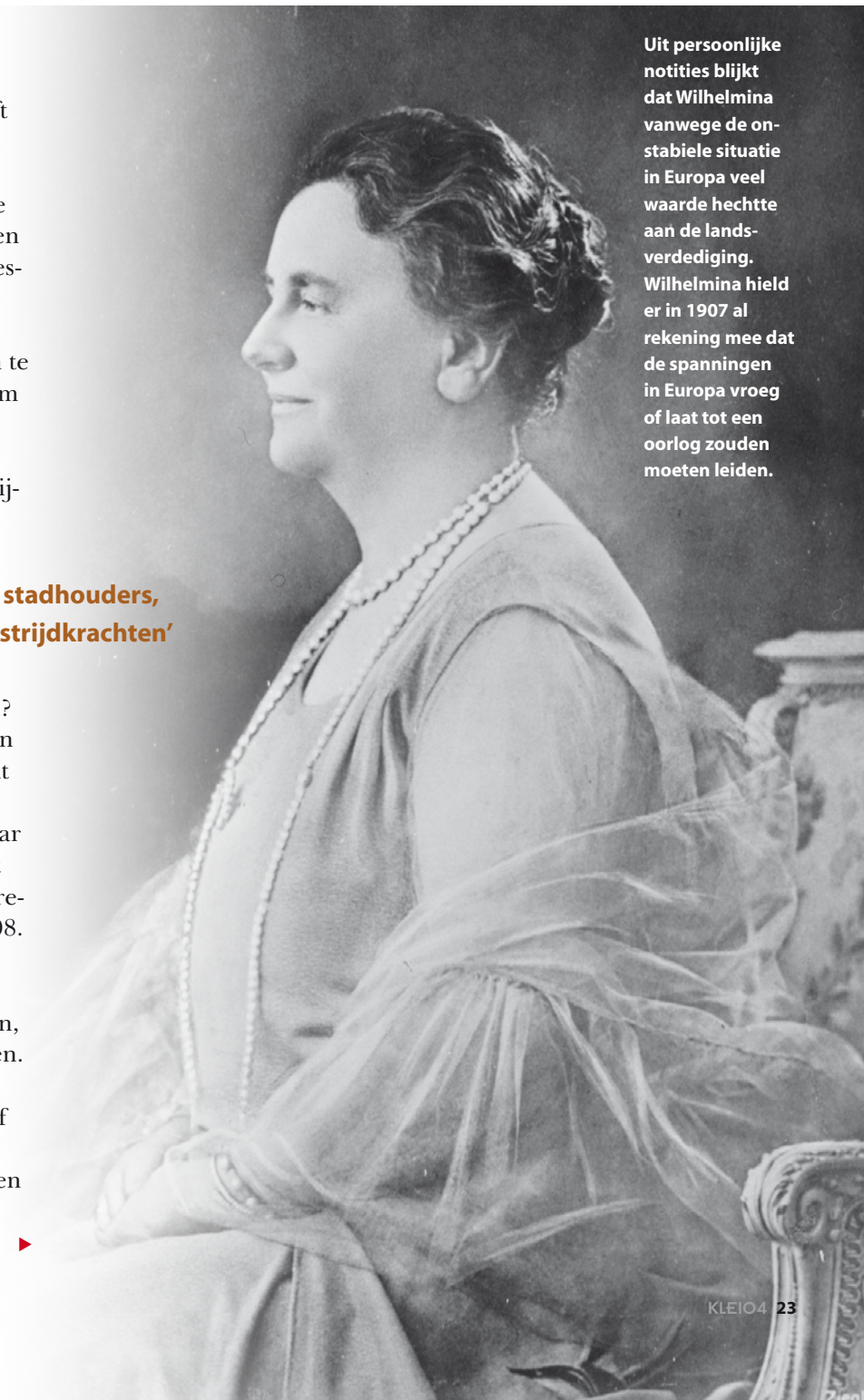
De jonge vorstin Wilhelmina en haar vertrouweling De Savornin Lohman blijken bij de kabinetsformatie van 1907 - 1908 erg veel invloed op het formatieproces te hebben gehad. Het betekende het einde van de politieke loopbaan van Abraham Kuyper. Met behulp van tekstkaartjes kunnen leerlingen deze formatie zelf reconstrueren.

Op 24 december 1907 stuurt Theo de Meester een ontslagbrief voor zijn voltallige kabinet aan de jonge vorstin Wilhelmina. Drie dagen eerder heeft de Tweede Kamer de begroting van de minister van Oorlog, Willem Frederik ridder van Rappard, verworpen. De linkse, liberale en socialistische fracties stemmen verdeeld en vermoeden dat de rechtse partijen, de confessionelen, daar op in hebben gespeeld door samen een complot te smeden. Wilhelmina vindt dat de liberalen zich in militaire zaken te lichtzinnig opstellen. Zij ziet nu haar kans om zonder nieuwe verkiezingen op een rechtse coalitie aan te sturen. Alleen moet dat wel gebeuren zonder de antirevolutionaire partij-leider Abraham Kuyper.

‘Van huis uit, terugvoerend op de eerste stadhouders, had Wilhelmina een sterke band met de strijdkrachten’

Hoe zal deze kabinetscrisis opgelost worden? Kan de koningin haar macht doen gelden en de door haar gewenste coalitie krijgen? Lukt het om ‘Abraham de Geweldige’ buiten het kabinet te houden? Jan de Bruijn, hoogleraar in de politieke geschiedenis aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid aan de VU, schreef een reconstructie van de kabinetsformatie van 1908. In zijn boek *Wilhelmina formeert. De kabinetscrisis van 1907-1908* gebruikte hij daarvoor dagboekantekeningen, persoonlijke brieven, telegrammen en notulen van de betrokkenen. Met behulp van een tijdlijn en tekstbronnen kunnen leerlingen die reconstructie zelf maken. Zij leren daarbij over de procedure, de macht van de koningin en andere factoren die van invloed zijn op het verloop van de formatie.

Uit persoonlijke notities blijkt dat Wilhelmina vanwege de onstabiele situatie in Europa veel waarde hechtte aan de landsverdediging. Wilhelmina hield er in 1907 al rekening mee dat de spanningen in Europa vroeg of laat tot een oorlog zouden moeten leiden.

In dit artikel leest u een korte weergave van de kabinetsformatie van 1907-1908. Bij iedere stap zijn enkele belangrijke tekstkaartjes opgenomen (omkaderd). De leerlingen kunnen met behulp van deze informatie en die van de volledige opdracht op de website zelf de formatie reconstrueren.

Het fatale debat

Het kabinet-De Meester is een minderheidskabinet van verschillende liberale stromingen dat gedoogsteun krijgt van de socialisten. Het is daarmee een linkse coalitie, voortgekomen uit een collectieve afkeer van het bewind van Abraham Kuyper (1901-1905). De coalitie zit niet erg stevig in het zadel. In de Eerste Kamer kan zij niet op een meerderheid rekenen. Na de 'Nacht van Staal' in december 1906 hangt de coalitie aan een zijden draadje en moet de minister van Oorlog uiteindelijk opstappen, de gewilde kieswethervormingen mislukken door rechtse tegenwerking, er is verlies voor links bij de Statenverkiezingen van juli 1907 en in augustus treedt de minister van Marine af.

Willem Frederik ridder van Rappard probeert zich op het departement van Oorlog te houden aan het beleid dat door zijn liberale voorganger is ingezet. Dat betekent bezuinigen op de militaire uitgaven om sociale maatregelen te kunnen financieren en de vorming van een 'volksleger' waarbij de gehele weerbare bevolking voor dienstplicht in aanmerking komt. Dat laatste is een belangrijke maatregel om het leger te democratiseren. Vanwege onhandig optreden en het niet informeren van de Kamer verliezen enkele liberalen het vertrouwen in Van Rappard. Als ook de socialisten zich tegen hem keren, is het met hem en het kabinet-De Meester gedaan.

Op 21 december 1907 stemde de Tweede Kamer over de begroting van Oorlog van minister Van Rappard. De uitslag is als volgt:

Voor (38)		Tegen (53)	
22	Unie liberalen	23	Katholieken
8	Vrij liberalen	14	Antirevolutionairen
5	Vrijzinnig democraten	4	Christelijk Historischen
3	Christelijk Historischen	7	Sociaaldemocraten
		4	Vrijzinnig democraten
		1	Unie liberaal

Tekstkaartje voor de leerling:

Uit de brief van 24 december 1907 waarin De Meester het collectieve ontslag van zijn kabinet aanbiedt aan koningin Wilhelmina: 'Een Kamermeerderheid onder leiding van Heemskerk, Troelstra en Van Vlijmen (katholieken - DS) heeft niet alleen de begroting van Oorlog, maar ook het kabinetsbeleid afgekeurd.'

Wilhelmina's kijk

Geheime notitie van Wilhelmina uit het voorjaar van 1907:

'Een sterk leger is van nationaal belang. Allen die daaraan afbreuk doen, bedrijven partijpolitiek. De combinatie Troelstra, Drucker, Borgesius, Tydeman is gezwicht voor Borgesius' drijven, dat ten doel heeft de socialisten te vriend te houden, het koste wat het wil, ook ten koste van het vaderland, dus landsverraders!'

Achteraf is duidelijk vast te stellen hoe koningin Wilhelmina tegen de politieke situatie van 1907-1908 aankijkt. Wilhelmina heeft de voorkeur voor een gematigd liberaal en confessioneel kabinet. Van huis uit, terugvoerend op de eerste stadhouders, heeft zij een sterke band met de strijdkrachten. Achter de schermen probeert zij de belangen ervan te behartigen. Uit persoonlijke notities blijkt dat zij vanwege de onstabiele situatie in Europa veel waarde hecht aan de landsverdediging. Wilhelmina houdt er in 1907 al rekening mee dat de span-

ningen in Europa vroeg of laat tot een oorlog moeten leiden. Het optreden van de liberalen is haar tegengevallen en dus is haar hoop op een rechtse, confessionele coalitie gevestigd. Abraham Kuyper blijft wat haar betreft aan de zijlijn. Wilhelmina vindt Kuyper geen prettige persoon vanwege zijn barokke stijl en polariserende optreden. Zijn stellingname in de antithese heeft in de ogen van Wilhelmina de politieke tegenstellingen onnodig vergroot.

Uit Wilhelmina's *Regeeringsherinneringen 1898-1902*: 'Kuyper beschikt over zeldzame gaven en een enorme werkkraft, maar is ook behept met eerezucht, ijdelheid en heerszucht. Ik vermoed dat hij het liefste president van een calvinistische republiek zou worden. Zijn politieke stijl richt zich op tegenstellingen. Met zijn antithesepolitiek heeft hij bijgedragen aan de verscherping van de politieke verhoudingen.'

Advies en opdracht

Op 27 december gaan de adviseurs langs bij de koningin om de kabinetscrisis te bespreken. Dat zijn de voorzitter van de Tweede Kamer (jonkheer mr. J. Röell, CHU), voorzitter van de Eerste Kamer (baron Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken, CHU) en de vicevoorzitter van de Raad van State (jonkheer mr. P.J. van Swinderen, ARP). Zij raden de vorming van een rechts kabinet aan met de antirevolutionair Heemskerk als formateur. Ook De Savornin Lohman (fractievoorzitter van de CHU) wordt als vertrouweling van de koningin op het paleis uitgenodigd. Op maandag 30 december gaat Heemskerk op audiëntie bij Wilhelmina. Ze deelt hem mee dat hij een schriftelijk verzoek zal krijgen met daarin de formatieopdracht. Daarnaast noemt Wilhelmina nog elf punten die de speciale aandacht van de toekomstige formateur moeten krijgen. Het zijn punten die haar persoonlijk ter harte gaan, voornamelijk over de verdediging van het land. Ten slotte behoudt Wilhelmina zich het recht voor het eindoordeel te vellen over het onderdeel defensie.

De adviesronde en formatieopdracht laten weinig aan de verbeelding over. De vorstin en haar adviseurs zetten in op een rechtse coalitie met meer aandacht voor militaire zaken en zonder Abraham Kuyper. Het is voor ons opmerkelijk dat de koningin in de formatieopdracht punten

laat opnemen die voor haar persoonlijk belangrijk zijn. Nog sterker is het dat zij de voorwaarde stelt het eindoordeel in een politieke kwestie te geven. Daarnaast valt de rol van De Savornin Lohman op. Hij behoort niet tot de vastgestelde adviseurs die de koningin bijstaan direct na de verkiezingen. Als vertrouweling wordt hij op persoonlijke titel door de koningin opgeroepen. De Savornin Lohman heeft een duidelijke mening over Kuyper.

Lohman versus Kuyper

Uit het formatieadvies van De Savornin Lohman aan Wilhelmina, 27 december 1907: 'Kuyper zou als premier te veel weerstand uitlokken. Een nieuw kabinet-Kuyper zou de nu zo verdeelde linkse partijen daardoor weer bij elkaar brengen en binnen de kortste keren in conflict komen met de Kamer.'

Uit een brief van 5 januari 1908 van De Savornin Lohman aan Heemskerk: 'Gij moet Kuyper zeggen dat gij besloten zijt de opdracht te aanvaarden, op grond dat een andere houding met uw eigen gevoel van verantwoordelijkheid en waardigheid niet overeenkomt; dat gij echter meent, te kunnen en zelfs te moeten weigeren, indien gij aan de koningin kunt meedelen, dat dr. Kuyper zelf bereid is een kabinet te formeren.' ►

Links:
Abraham Kuyper.

Spotprent over (Alexander) Heemskerk en (Diogenes) Kuyper. Het onderschrift luidt: Alexander: 'Wat geschenken kan ik u geven? ... Ik wil u alles maken: "Staatsraad" en nog meer.' Diogenes: 'Geef mij liever een beetje zonneschijn.' Verschenen in *De Amsterdammer*, 9 aug. 1908, tekenaar J.C. Braakensiek. Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen.

Theodorus Heemskerk (1852-1932), minister van Binnenlandse Zaken voor de Anti-Revolutionaire Partij en voorzitter van de ministerraad. Foto: Nationaal Archief/ Spaarnestad Photo.

Heemskerk zit erg met de opdracht in zijn maag. Hoewel geen trouwe adjudant van Kuyper, is het binnen antirevolutionaire kring haast ondenkbaar de partijleider zomaar te passeren. Uit zijn driestarren, zijn wekelijkse hoofdredactionele commentaar in dagblad *De Standaard*, blijkt duidelijk dat Kuyper staat te trappelen om in 1909, na de reguliere kabinetsperiode vanaf 1905, het land weer te gaan leiden. Heemskerk moet hem nu gaan vertellen dat zo iets niet gaat gebeuren. De formateur zoekt steun bij De Savornin Lohman, leider van de CHU en *éminence grise* van het Binnenhof. Tussen Lohman en

Kuyper botert het niet. In 1894 is Lohman aanvoerder geweest van een groep antirevolutionairen die tegen de instructies van Kuyper is ingegaan en tegen het kieswetvoorstel van Tak van Poortvliet heeft gestemd dat voorzag in een uitbreiding van het kiesrecht. Het resulteert in een splitsing van de partij. In 1896 moet Lohman zijn functie als hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam opzeggen, omdat zijn standpunten niet meer verenigbaar blijken met die van de universiteit. Lohman bedenkt dat Heemskerk zijn partijleider onder druk moet zetten. Heemskerk heeft de opdracht van de koningin gekregen, maar zal hem weer teruggeven als Kuyper aangeeft dat hij de formatie op zich wil nemen. Kuyper begrijpt dat de vorstin dit als opdringerig zal zien. Kuyper stemt daarom in met Heemskerk als formateur op voorwaarde dat de koningin hem wel zal ontvangen en om advies zal vragen. Bovendien vindt hij dat het kabinet dat Heemskerk formeert slechts tot de verkiezingen van 1909 mag blijven zitten. Nadat de koningin Kuyper ontvangen heeft, is het duidelijk dat zijn rol is uitgespeeld.

Heemskerk formeert

Als minister-president is Heemskerk direct ook minister van Binnenlandse Zaken (het Ministerie van Algemene Zaken wordt pas in 1937 door Colijn ingesteld). Op 20 januari stemt zijn partijgenoot Syb Talma in met het ministerschap van Landbouw, waar ook sociale zaken onder valt. Op 23 januari heeft Heemskerk drie toezeggingen van katholieke ministerskandidaten: M.J.C.M. Kolkman voor Financiën, mr. J.G.S. Bevers voor Waterstaat en mr. A.P.L. Nelissen voor Justitie.

Kandidaat-minister Sabron stelt zich aanvankelijk terughoudend op. Tijdens een diner op het paleis wendt de koningin zich tot hem. Uit de aantekeningen van Wilhelmina, 23 januari 1908: *'Het is in de huidige omstandigheden een landsbelang dat het leger een minister krijgt waarin het vertrouwen stelt. Wij hebben nu eindelijk de kans om iets voor het leger te doen, maar nu moeten onze hulp troepen ons niet in de steek laten! Hoe kunt u weigeren nu het ijzer heet is om gesmeden te worden! Beseft u welke zware verantwoordelijkheid u op zich neemt als u de benoeming afwijst?'*

De steun van Lohman en Wilhelmina doet Heemskerk goed. Hij laat zijn onzekerheid varen en nadat de grootste hindernis – het passeren van Kuyper – is genomen, gaat hij voortvarend te werk. Zijn kabinet moet drie katholieken en drie antirevolutionairen tellen. Alvast met het oog op een doorstart na de verkiezingen van 1909, moeten de kandidaten een breed vertrouwen binnen de eigen gelederen genieten.

Na kort overleg met W.H. Nolens zijn snel drie geschikte katholieke kandidaten gevonden. Aan de antirevolutionaire zijde neemt Heemskerk de post van Binnenlandse Zaken op zich en stemt Talma direct in met het departement van Landbouw waar ook sociale zaken onder valt. Voor Koloniën heeft Heemskerk de gouverneur van Suriname op het oog: A.W.F. Idema. Hij moet omzichtig benaderd worden, omdat hij vriend en vertrouweling van Kuyper is.

Buiten Kuyper om verzendt de president van het Kabinet der Koningin, jonkheer Vegelin van Claerbergen, namens Heemskerk een telegram naar Suriname. Als Idema zich afwachtend toont, grijpt Wilhelmina zelf in en zet hem met een persoonlijk telegram onder druk, zodat Idema niet meer kan weigeren. Daarnaast moeten er nog drie vakministers worden gevonden voor de departementen van Oorlog, Marine en Buitenlandse Zaken. Bij deze benoemingen is de voorkeur van de koningin en de militaire ervaring van de kandidaat belangrijker dan de politieke kleur. Op Marine zegt de partijloze viceadmiraal J. Wentholt toe. Hij heeft in het zittende kabinet in augustus 1907 Cohen Stuart opgevolgd en blijkt uiterst geschikt.

Op Oorlog komt uiteindelijk de partijloze luitenant-generaal, tevens adjudant in buitengewone dienst van de koningin, F.H.A. Sabron terecht. Nadat Heemskerk de vorstin van zijn aanvankelijke terughoudendheid heeft bericht, zet Wilhelmina Sabron tijdens een diner op het paleis dat hij als adjudant bijwoont flink onder druk, waarna hij vrij snel toegeeft (om vervolgens toch nog wat tegen te sputteren bij Heemskerk).

De zoektocht naar een minister van Buitenlandse Zaken verloopt stroef. Twee kandidaten weigeren beslist en blijken het volgens Wilhelmina niet waard om koninklijke druk op uit te oefenen. Ten slotte benadert Heemskerk de kandidaat van zijn eerste voorkeur, jonkheer mr. R. de Marees van Swinderen. Deze erva-

ren diplomaat van christelijk historische huize is sinds 1904 gezant in Washington en is al op 4 januari door De Savornin Lohman aangedragen als kandidaat. Op 5 februari volgt er een gesprek tussen Heemskerk en Van Swinderen en de laatste aanvaardt de functie twee dagen later.

Het kabinet-Heemskerk

Op maandag 10 februari ondertekent Wilhelmina de benoemingsbesluiten en kan het kabinet-Heemskerk gaan regeren. Van Swinderen slaagt er al in maart in zijn noodwet door het parlement te loodsen waardoor de betaalde vrijwilligers direct opgeroepen kunnen worden voor het blijvende deel van de strijdkrachten.

‘Wilhelmina zette Sabron tijdens een diner op het paleis flink onder druk, waarna hij vrij snel toegaf’

Ook andere militaire hervormingsmaatregelen worden door de Kamer aangenomen. Wilhelmina heeft het gematigd rechtse kabinet met hart voor de verdediging van het land, precies zoals haar voor ogen stond. Bij de verkiezingen van 1909 kan de coalitie op een ruime meerderheid in de Tweede Kamer rekenen. Kuyper maakt nog wel even aanstalten om als premier terug te keren, maar de verhoudingen binnen de coalitie zijn van dien aard, dat ze hem er liever niet bij willen. De beschermer van de ‘kleine luyden’ raakt later dat jaar door de lintjesaffaire nog lelijk in opspraak.

Na 1909 vertrekken enkele ministers, maar blijft het beleid onder leiding van Heemskerk ongewijzigd. De rijzende ster is de minister van Marine en later van Oorlog, de nog jonge Hendrikus Colijn. ■

Literatuur

- Jan de Bruijn, *Wilhelmina formeert. De kabinetscrisis van 1907 – 1908*, Amsterdam, 2011
- P.J. Oud, *Staatkundige vormgeving in Nederland, deel I 1840 – 1940* (zevende druk, bewerkt door prof. Dr. J. Bosmans), Assen, 1997.
- Siep Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland*, Nijmegen, 1983.

Op de website www.vgnkleio.nl/kleio vindt u de volledige opdracht met opdrachtvellen en tekstkaartjes.

Ontdek de wereld van het Binnenhof

Bezoek aan de Staten-Generaal

ProDemos, de organisatie die burgers informeert over de democratische rechtsstaat, ligt aan de Hofweg pal tegenover het Binnenhof en naast Café Dudok. Als ik aan kom lopen stopt er net een luxe touringcar en stapt er een groep leerlingen met docenten uit. Ze worden opgewacht door enkele jonge begeleiders van ProDemos. Per dag komen er zo'n zestien klassen uit het hele land op bezoek. Een dagje Binnenhof is erg in trek.

Joke Noordstrand
is hoofdredacteur
van Kleio

Begeleider Frank stelt zich keurig voor aan de meegekomen docenten en bespreekt nog even de dagindeling. De 5-vwo-klas met wie ik die dag meeloop, komt voor het programma Koninkrijk, de periode van 1813 tot heden. De nadruk van het bezoek ligt op de parlementaire geschiedenis van Nederland, het ontstaan van het Koninkrijk, de grondwet van 1848 en de Pacificatie van 1917.

Centenbakje

Nadat begeleider Frank zich aan de klas heeft voorgesteld laat hij een plastic bakje met eurocenten zien, dat hij pontificaal voor zich neerzet. Gedurende de dag voert hij regelmatig onderwijsleergesprekken met de groep. Als een leerling een goed antwoord geeft, krijgt hij/zij één cent en soms zelfs twee centen. Aan het eind van de dag is er een prijs voor de leerling die de meeste centen heeft verzameld. De groep reageert aanvankelijk wat gielig en er klinkt geroezemoes dat het echte flauwekul is, maar naarmate de dag vordert, wordt het verzamelen van de centen steeds serieuzer. Soms vergeet Frank al dan niet opzettelijk om een cent uit te delen en dan helpen de leerlingen hem herinneren aan hun beloning.

FOTO: LIZZY KALISWAART

Eerste onderdeel is een kort introductiefilmpje in de sfeervolle en donkere kelder van de Ridderzaal. In vogelvlucht komen Willem van Oranje, Willem I, het ontstaan van politieke stromingen en partijen aan bod, om af te sluiten met het algemeen kiesrecht in 1919. Vervolgens is er een speurtocht door het Binnenhof waarbij de historische omgeving wordt verkend. De leerlingen moeten voor een van de vragen zelfs naar de Kneuterdijk lopen waar de grondwetswijziging van Thorbecke door koning Willem II werd bekrachtigd, maar het lukt ze allemaal om binnen het moordende werktempo van vijftien minuten de vragen te beantwoorden. In de nog resterende vijf minuten kunnen ze dan nog gauw een sigaretje roken.

Bestuurlijk krachtenveld

De lokalen van ProDemos waar de opdrachten worden uitgevoerd en de discussies plaatsvinden, hebben allemaal toepasselijke Binnenhof-namen. In de Trêveszaal worden de vragen van de speurtocht nagekeken en gaat de groep vervolgens aan het werk met het bestuurlijk krachtenveld. Alle leerlingen krijgen een magnetisch tekstkaartje met een begrip als bijvoorbeeld: Parlement, Eerste Kamer of Provinciale Staten dat op een vakje in een groot schema moet worden gelegd. Keuze is tussen het schema van 'het Koninkrijk der Nederlanden,' halverwege de negentiende eeuw of het

Petje-op en petje-af

Deze bekende quiz gaat in dit geval over de macht van het koningshuis en wordt gespeeld met een papieren kroontje op het hoofd. Als je het met een antwoord eens bent, hou je de kroon op, ben je het oneens dan zet je de kroon af. Bij een fout antwoord ga je zitten. Zelfs alle jongens in de groep dragen blijmoedig een kroon op hun hoofd.

Een moeilijke vraag: Mag Máxima zich koningin noemen als Willem-Alexander koning wordt? Het antwoord is ja, want een koning is in hiërarchie sowieso hoger dan een koningin en dus wordt Máxima koningin.

Een instinker: Mag de koningin zelf ook stemmen? Klas 5-vwo is unaniem van mening dat Beatrix niet mag stemmen. Vanwege dit foute antwoord moet iedereen gaan zitten en lijkt het spel voortijdig afgelopen. Van de spelleider krijgt de groep echter een nieuwe kans en mag iedereen weer meedoen.

schema van 'het Koninkrijk nu'. Leerlingen mogen even met elkaar overleggen en komen dan een voor een naar voren om hun tekst op het juiste vakje te leggen. Daarbij geven ze een korte toelichting.

Veiligheidspoortjes

Voordat de groep naar de Kamer vertrekt, gaan alle tassen en mobieltjes in een aparte bak. Iedereen krijgt een koord met toegangskaart en ook nog een sticker op zijn kleding geplakt. Daarna wordt de hele klas nog eens uitgebreid bij de ingang van het parlamentsgebouw gecheckt en door de veiligheidspoortjes geloodst. Fotograferen is niet toegestaan. Als we dan eindelijk binnen zijn is het doodstil. Er loopt niemand door de prachtige hal en geen mens maakt gebruik van de immense roltrap: de Kamer is op reces. Scholen boeken vaak al een jaar van te voren een excursie naar het parlement en checken dan niet of er wel iemand aanwezig is. De Tweede Kamer heeft echter alleen zitting op dinsdag, woensdag en donderdag. Daarnaast zijn er Commissievergaderingen, van maandag tot en met donderdag. De Eerste Kamer is nog veel minder aanwezig en heeft haar plenaire vergaderingen op dinsdag. Controleer dus vooraf goed of er Kamerleden aanwezig zullen zijn. Het voordeel van een lege plenaire zaal van de Tweede Kamer is wel dat er gewoon gepraat kan worden over waar de partijen, de ministers en de Griffie

nou precies zitten. Anders is de uitleg buiten en mag er binnen alleen zacht worden gefluisterd.

Aan het eind van de dag gaan leerlingen aan het werk met de Pacificatie van 1917 door stapels kaarten met stellingen en meningen van de diverse politieke partijen uit die tijd te rangschikken. Ieder groepje vertegenwoordigt een partij en zoekt de teksten die daar bij passen. Vervolgens wordt er over gediscussieerd. Ook hiermee gaan de leerlingen intensief aan de slag. En dat is vooral wat je blijft van dit bezoek. Een interessante kennismaking met het Binnenhof en tal van leuke inspirerende opdrachten om de kennis over het parlement te vergroten.

Programma's voor het onderwijs

ProDemos biedt de volgende programma's gratis aan voor leerlingen van basisscholen, het voortgezet onderwijs en het mbo.

■ **Europese Unie** In dit programma wordt vooral een verbinding gelegd tussen de nationale en de Europese politiek.

■ **Koninkrijk** Het programma Koninkrijk gaat over de periode 1813 - heden.

■ **Media** Leerlingen kruipen in de rol van politiek journalist.

■ **Politiek** In het programma Politiek leren leerlingen hoe onze parlementaire democratie werkt en ervaren ze de landelijke politiek aan den lijve.

■ **Rechtsstaat** Wat is een rechtsstaat? Hoe worden burgers beschermd tegen machtsmisbruik door de overheid? En minderheden tegen de macht van de meerderheid? En wat betekent de scheiding der machten voor het systeem en de situatie in Nederland?

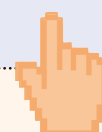
■ **Republiek** Periode 1568 - 1795. Centraal staat de bijzondere politieke situatie van de Republiek en de politieke machtsstrijd in de Republiek tussen de prinsgezinden en de staatsgezinden. ■

FOTO: GERHARD VAN ROON

www.prodemos.nl

ProDemos maakt kant-en-klaar lesmateriaal dat eenvoudig in de klas te gebruiken is. Zie hiervoor de downloads op <http://www.prodemos.nl/voor-scholen/lesmateriaal>

De democratie is een electieve

Over een misverstand met kwade gevolgen

Dass die Welt im Argen liege, ist eine Klage, die so alt ist, als die Geschichte, aldus de filosoof Kant in de aanzet van zijn betoogje over het radicale kwaad in de menselijke natuur. Inderdaad, mensen klagen altijd over van alles en als hun klachten terecht geweest waren, dan was de wereld al tien keer ten onder gegaan. Met de democratie is het niet anders. Zolang we dat systeem hebben - zeg, sinds het midden van de negentiende eeuw - is er van links en rechts heel wat afgeklaagd over dat politieke systeem.

Frank Ankersmit is emeritus hoogleraar intellectuele en theoretische geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Dit artikel is een bewerking van *Wen er maar aan: we zijn geen democratie* dat op 12 december 2011 in Trouw verscheen.

Je kan daar op twee manieren tegen aankijken. Je kan zeggen dat al dat geklaag heel functioneel is omdat het ons steeds alert houdt voor eventuele tekortkomingen in onze democratieën en die we dus zullen moeten corrigeren. Zonder geklaag over de democratie was die al gedegeneerd tot een chaos of één of andere vorm van despotisme. Maar het kan ook zijn dat achter al dat geklaag over de democratie een vaag maar verontrust vermoeden ligt dat er iets fundamenteel mis is met onze democratieën en dat die ons op één of andere manier nooit zullen geven wat wij

'Op verkiezingsdag zijn wij als kiezers inderdaad één dag de baas'

ons bij het begrip democratie voorstellen en wat wij van dat politieke systeem verwachten. Het onthutsende gegeven is dat dat vermoeden juist is: want anders dan wij denken, is ons politieke systeem - net als dat van andere Westerse landen - in feite helemaal geen democratie. Als je dat politieke systeem dan toch een democratie noemt, wek je verwachtingen waaraan het nooit en te nimmer kan voldoen. Teleurstellingen zijn dan even onvermijdelijk als wanneer je denkt dat de prachtige reproductie die je aan de muur hebt hangen een echte Rembrandt is.

Eén dag de baas

Ons politieke systeem is geen democratie. Het is geen regering door het volk, maar een electieve aristocratie waarin het volk de 'besten' (*aristoi* in het Grieks) uitkiest om het te regeren. Op verkiezingsdag, zoals weer de ko-

mende twaalfde september, zijn wij als kiezers inderdaad één dag de baas. Dat is mooi, maar het duurt maar erg kort. Want met onze stem dragen we ook de macht over aan de door ons gekozenen. Als de regering *x* wil, maar de grote meerderheid van de bevolking niet *x* wil, dan zal *x* toch gebeuren. Denk maar aan hoe het ging met de Europese Grondwet in 2005: de bevolking sprak zich ertegen uit en toch hebben we die, zij het in een iets andere vorm, gekregen. Het is waar, de regering zal het op zo'n openlijk conflict met de burger niet graag aan laten komen. Vandaar dat regeringen graag 'luisteren' naar het volk, of althans de indruk willen wekken dat te doen. Maar dat doet aan de zaak niet af. Hoe je het ook wendt of keert, in ons systeem ligt de beslissende macht bij degenen die wij gekozen hebben en niet bij onszelf. Al sinds de dagen van Rousseau (1712-1778) zijn de experts op het gebied van de politieke theorie het erover eens dat je van doen hebt met een electieve aristocratie als de kaarten zo liggen. Geen wonder dat velen teleurgesteld zijn en waren over de democratie. Ons werd iets beloofd wat we nooit gekregen hebben.

Nu kan je zeggen dat het niets uitmaakt of je ons politieke systeem een democratie of een electieve aristocratie noemt. Zoals Shakespeare zei: *What's in a name? That which we call a rose, by any other name would smell as sweet*. Maar dat is hier niet zo. Politieke systemen hebben net als zoveel andere dingen de neiging om slechter te gaan functioneren, te gaan degenereren of om zich onvoldoende aan te passen aan veranderende omstandigheden. Het feit dat een politiek systeem op een bepaald moment bevredigend functioneert, betekent

aristocratie

dus niet dat het dat altijd zal blijven doen. Je moet ze daarom altijd met een kritisch oog bezien en steeds goed in de gaten houden waar reparaties nodig zijn. Een van de zwakheden van de hedendaagse VS is bijvoorbeeld dat men dat daar, ondanks de aanmaningen van niemand minder dan Thomas Jefferson, geheel vergeten is. In de hedendaagse VS zijn twee dingen absoluut heilig: de Bijbel en de Constitutie. Er is daarom zo langzamerhand een heleboel achterstallig onderhoud aan de Amerikaanse politiek. Maar wil je dat achterstallig onderhoud wegwerken, dan moet je om te beginnen wel weten met wat voor politiek systeem je te maken hebt. Want anders maak je brokken. Iemand die een defecte benzine-motor gaat repareren in de overtuiging dat het een elektromotor is, zal die benzinemotor nog kapotter maken dan die al was. Zo is het hier ook. Als je aan ons politieke systeem gaat sleutelen, moet je allereerst goed weten wat voor soort systeem het is. Als je het voor een democratie houdt terwijl het een gekozen aristocratie is, valt van voorstellen tot verandering en verbetering weinig heil te verwachten. Denk bijvoorbeeld aan voorstellen voor de invoering van de deliberatieve democratie, participatory-democracy, burger-fora, referenda, plebiscieten en andere varianten op de directe democratie. Zijn die alleen maar

een aanvulling op onze bestaande electieve aristocratie, dan wordt het met die voorstellen nooit meer dan wat modderen in de marge. En ze leiden tot regelrechte politieke kortsluiting en totale chaos wanneer je zou besluiten die varianten op de directe democratie in te voeren in het kloppend hart van de electieve aristocratie. Dat is wat er de laatste jaren in Californië gebeurde. Zie de *Economist* van 23 april¹ voor de rampen die daaruit voortkwamen.

Kortom, waarop moeten we letten als we het erover eens zijn dat ons huidige politieke systeem een electieve aristocratie is en geen democratie? Anders gezegd, waar doet die spanning tussen democratie en (electieve) aristocratie zich het duidelijkst voor en waar kan die dus de meest verregaande en ook de meest schadelijke consequenties hebben?

Populisme

Het eerste dat dan in beeld komt, is de volksvertegenwoordiger, bij ons dus de Tweede Kamerleden. De volksvertegenwoordiger heeft drie taken: allereerst is hij inderdaad de vertegenwoordiger van het Nederlandse volk, in de tweede plaats mede-wetgever en in de derde plaats moet hij de regering controleren. Nu is het cruciale gegeven dat die eerste twee taken in wezen met elkaar in strijd zijn. Volksvertegenwoordiging betekent vooral luisteren naar het volk en alles doen wat je kan om de wensen van het volk te realiseren.

Als volksverte- ►

► Andreas Kluth, *The people's will*, The Economist, april 2011.

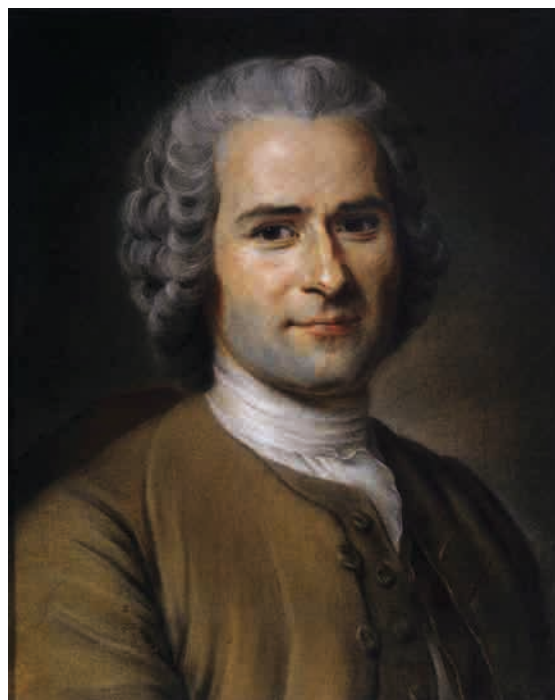
Op verkiezingsdag zijn wij als kiezers één dag de baas. Foto J.M. Luijt op Wikipedia.

In ons systeem ligt de beslissende macht bij degenen die wij gekozen hebben en niet bij onszelf. Al sinds de dagen van Rousseau zijn experts het erover eens dat je in dat geval te maken hebt met een electieve aristocratie. Portret van Jean-Jacques Rousseau door Maurice Quentin de La Tour, replica van het origineel uit 1753. Collectie Museum Antoine Lécuyer, Saint-Quentin.

genwoordiger ben je als het ware de *advocaat* van het volk. Maar als mede-wetgever moet de volksvertegenwoordiger beslissen over de zaak van het volk. Dan is hij niet de advocaat van het volk, maar de *rechter* die rechtspreekt over de zaak van het volk. Hij heeft dan geluisterd naar wat het volk te zeggen had en neemt dan een beslissing in overeenstemming met wat hijzelf verstandig, redelijk of billijk acht. Daar ligt dan ook de macht die de volksvertegenwoordiger over het volk heeft. In de Grondwet wordt dat uitgedrukt in de bepaling in artikel 67 lid 3 dat de leden van de Tweede Kamer zonder last stemmen, dat wil zeggen niet in opdracht van het electoraat. Natuurlijk zullen volksvertegenwoordigers de wensen van het electoraat heel zwaar laten wegen. Maar zij hebben hier uiteindelijk een eigen verantwoordelijkheid. Dat artikel 67 lid 3 geeft dus in feite precies aan waarom wij niet een democratie, maar een electieve aristocratie hebben. Niet de wensen van het volk, maar de beslissingen van de Tweede Kamer zijn doorslaggevend. Dat zegt dat artikel met zoveel woorden.

Nu is dat altijd het geval geweest, maar pas de laatste jaren is het een alsmaar terugkerend thema in het publieke debat geworden. Men klaagt dan over 'de kloof' tussen Den Haag en het land, over 'de Haagse stolp', over de noodzaak dat volksvertegenwoordigers 'de wijken in moeten gaan' en dat zij eens moeten beginnen met 'naar het volk te luisteren'. Want pas dan zou het vertrouwen tussen politiek en burger hersteld kunnen worden. Dat zowel burgers als politici zich daar sinds een jaar of tien, twintig geleden grote zorgen

de emancipatie van het arbeidersproletariaat. Binnen de ideologie van het liberalisme was ieder individu de beste hoeder van zijn eigenbelang en liberalen wilden daarom zoveel mogelijk vrijheid voor de burger en zo weinig mogelijk staatsinmenging. Om het deftig uit te drukken: de ideologie wist een cognitieve en een voluntaristische dimensie zo nauw met elkaar te verbinden dat die vrijwel naadloos in elkaar overgingen. Je had een bepaald beeld van hoe het met de wereld gesteld is (dat is de cognitieve dimensie) en daaruit volgde automatisch wat je wilde dat er in de politiek besloten zou worden (dat is de voluntaristische poot).

Nu corresponderen die cognitieve en die voluntaristische dimensie met de beide bovengenoemde taken van de volksvertegenwoordiger. Als vertegenwoordiger van het volk wordt de volksvertegenwoordiger geacht om de wil van het volk tot uitdrukking te brengen. Daar zit de voluntaristische kant van zijn taak. Maar als mede-wetgever heeft hij bovenal te maken met de vraag wat gezien de politieke realiteit verstandig, prudent of wijs is om te doen. En dan zijn cognitieve criteria doorslaggevend. Die beide dingen vallen lang niet altijd samen. Want je kan er nu eenmaal niet automatisch van uitgaan dat wat het volk wil ook altijd het verstandigste is - helaas. Het kan bijvoorbeeld best zijn dat de meerderheid van de bevolking minder Europa wil, maar dat meer Europa op langere termijn juist het beste is.

Zolang de politieke ideologie er was, en zolang

'Volksvertegenwoordigers (en politieke partijen) moeten nu kiezen tussen hun rol als volksvertegenwoordiger en als mede-wetgever'

over maken, is niet toevallig en hangt direct samen met het verdwijnen van de ideologie uit ons politieke systeem. Tegen ideologieën zijn heel wat bezwaren in te brengen en misschien zijn we beter af nu ze er niet meer zijn. Hoe dan ook, één van de grote voordelen van de ideologie was dat die een bepaalde analyse van de politiek-sociale werkelijkheid wist te koppelen aan wat er gedaan moest worden. De ideologie van het socialisme zag de samenleving als een strijd tussen kapitaal en arbeid en op basis daarvan bepleitten de socialisten

deze die cognitieve en die voluntaristische oriëntatie op de sociaal-politieke werkelijkheid nog goed bij elkaar hield, konden hier geen echte brokken van komen. De spanning tussen de vertegenwoordigende en de mede-wetgevende taak van de volksvertegenwoordiger bleef verhuld en niemand realiseerde zich dat de volksvertegenwoordiger een taakomschrijving had die hem in feite in een hoogst dubbelzinnige positie plaatste tegenover de burger. Maar met het afsterven van de ideologie werd die spanning zichtbaar zoals bij eb een rots of een zandbank boven water komt. Volksvertegenwoordigers (en politieke partijen) moeten nu kiezen tussen hun rol als volksvertegenwoordiger en als mede-wetgever. Daar ligt ook de verklaring van de opkomst van het populisme in veel Europese landen. Populistische politici kiezen voor de vertegenwoordiging en het voluntarisme daarvan. Zij luisteren naar het volk, of althans die delen daarvan waar ze zelf mee sympathiseren en functioneren dan als een megafoon voor wat zij daar menen te beluisteren. Er ontstaat dan een interactie tussen die populistische politici en hun electoraat resulterend in een band tussen beiden die enerzijds herinnert aan de tijden van de ideologische politiek. Burger en politiek zitten dan immers sterk op eenzelfde lijn. Anderzijds, daar moet wel een hoge prijs voor betaald worden. Want medewetgeving - en de cognitieve dimensie daarvan - neemt dan onvermijdelijk de tweede plaats in. Het is daarom geenszins toevallig dat Geert Wilders tevreden was met zijn gedoogrol en de eigenlijke wetgeving overliet aan VVD en CDA. Die gedoogrol bood hem de gelegenheid om onverkort aan zijn vertegenwoordigende rol vast te houden, zonder dat hij zich de handen hoefde te laten binden door overwegingen van wat politiek verstandig en prudent is. Hoe je ook over Wilders en zijn PVV denkt, het blijft waar dat hij die groeiende afstand tussen vertegenwoordiging en medewetgeving heel handig voor eigen voordeel heeft uitgebuit. Dat was voor hem des te makkelijker omdat er voor de traditionele politieke partijen eigenlijk geen goed antwoord rest op dat dilemma tussen vertegenwoordiging en medewetgeving. Kiezen zij in de concurrentie met Wilders voor de vertegenwoordiging dan zullen ze zich vaak tot onverstandige politieke beslissingen gedwongen zien. Kiezen ze voor mede-wetgeving, dan plegen ze openlijk verraad aan hun 'democratische' pretenties

(in de eigenlijke zin van het woord). Maken ze geen keuze, dan verliezen ze aan geloofwaardigheid, riskeren ze het vertrouwen van de burger en gunnen ze Wilders een voordeel dat hij maar al te graag zal exploiteren. Kortom, wat te doen? Dat zal iedere politieke partij voor zich moeten uitmaken. Maar een paar kanttekeningen kunnen daarbij nuttig zijn. Om te beginnen, alle problemen zijn

'De burger zou op eigen houtje nooit op het idee gekomen zijn van die Europese eenwording'

ontstaan doordat wij ons politieke systeem een democratie noemen, terwijl het in feite een electieve aristocratie is. Had men dat politieke systeem altijd netjes aangeduid als de electieve aristocratie die het is, dan was er nooit sprake geweest van overspannen verwachtingen van het werkelijke democratische, vertegenwoordigende en voluntaristische karakter. Het populisme had dan de paradox waarin onze politieke systemen nu verzeild zijn geraakt nooit zo kunnen uitbuiten als nu het geval is. Het is daarom wenselijk dan men in de toekomst klare wijn schenkt over de ware aard van ons politieke systeem.

Europa

Er is ook deze kant aan de zaak. Er werd en wordt veel geklaagd over het 'democratisch deficit' van Europa. En tegen de achtergrond van het voorgaande kan je de juistheid van die klachten alleen maar beamen. De invloed van de burger op de gang van zaken op nationaal niveau houdt al niet over, maar die is vrijwel non-existent op dat van de EU en de EMU en op de toekomst van die instellingen. Die zijn inderdaad het product van politici en van wat men aanduidt als 'Eurocraten'. De burger zou op eigen houtje nooit op het idee gekomen zijn van die Europese eenwording. Dat dit wel zo zou zijn, moeten we elkaar daarom ook niet aanpraten. De Europese burger is geen Europeaan, en Europa heeft niets van doen met 'democratie' (in de eigenlijke zin van het woord). Het is zelfs niet goed in te zien hoe je dat zou kunnen veranderen. Pas wanneer er een Verenigd Europa is, zoals er een Verenigde Staten is, kan je ook op Europees niveau een politiek systeem invoeren dat lijkt op wat we nu op nationaal niveau hebben en dat je, als dat je zou willen, als een 'democratie' (in de oneigenlijke zin van het woord) aan kan ►

‘Merkozy’ vond het geen goed idee om een referendum te houden onder de Grieken. Was het niet beter geweest om de Grieken te laten kiezen voor ofwel in de EMU blijven ofwel eruit stappen? Het land is nu tot op het bot verdeeld.

duiden. Maar zolang we nog zitten in het proces van de Europese eenwording is het puur bedrog om hier van ‘democratie’ te spreken. Desondanks kan het best zo zijn dat vele, of zelfs de meeste burgers van mening zijn dat die Europese eenwording een heilzame zaak is en dat we die behoeven om de uitdagingen van de nabije en de verder gelegen toekomst aan te kunnen. Wie gelooft in de democratie (hetzij in de eigenlijke of de oneigenlijke zin van het woord) zal geneigd zijn om daarin een democratische legitimatie van Europa te zien. Want betekent dat niet dat ‘de Europese burger’ die eenwording steunt? Maar ook dat zou bedrog zijn. Onder democratie verstaan

‘Europa wordt niet gedemocratiseerd, maar de natiestaat ge-Europeaniseerd’

‘Naarmate de lijnen tussen burger en openbaar bestuur langer en ondoorzichtiger worden - zoals in Europa zeker het geval zal zijn - wordt het gevaar groter dat het openbaar bestuur zich van de burger loszigt, zich in zichzelf en in zijn eigen problemen verliest en het karakter krijgt van een autistische, zichzelf bedienende oligarchie.’ Het Europees Parlement in Straatsburg, Foto Jef132 via Wikipedia.

we het systeem waarbij de burger, of het electoraat, iets wil en dat de regering vervolgens braaf realiseert. Democratie is de regering van het volk en de realisering van de wil van het volk door de regering. Maar hier heb je exact het omgekeerde. Hier willen de regeringen iets en *daarna* is het volk bereid (zoals vooral nog het geval lijkt te zijn) om daarmee in te stemmen. Het willen, het voluntaristische initiatief, ligt dan niet bij het volk maar bij de regering en bij onze bestuurders. Het kan zijn dat we daarmee blij moeten zijn (zoals ikzelf in dit geval), maar democratie is het niet. Ten slotte, iedereen die de krant leest, zal constateren dat onze hedendaagse bestuurlijke zeden zich bewegen van Europa naar de natiestaten en niet in omgekeerde richting. Het is waar, er is een Europees

Parlement dat op Europees niveau de bestuurlijke tegenhanger pretendeert te zijn van de nationale parlementen. En helemaal onzin is dat ook weer niet. Maar je hoeft maar te denken aan de manier waarop Europa omgaat met de huidige schulden- en euro-crisis om te erkennen dat de natiestaat naar Europa wordt gemodelleerd en niet andersom. Hoeveel je ook op Berlusconi tegen kan hebben, hij was wel een democratisch, door het Italiaanse volk gekozen leider. Maar door Europa werd hij terzijde geschoven als een belachelijke en hinderlijke sta-in-de-weg en vervangen door een team van technocraten waar Europa wel vertrouwen in heeft. Voorlopig althans. Iets soortgelijks gebeurde in Griekenland. Papandreou's op zich niet onredelijke voorstel voor een referendum was na één dag al van tafel toen bleek dat ‘Merkozy’ het risico van een ongewenste uitslag te groot vond. Achteraf gezien was dat heel onverstandig. De Griekse verkiezingen van afgelopen mei laten een tot op het bot verdeeld land zien en op het moment dat ik dit schrijf - midden mei - is de politieke chaos groter dan ooit. Was het niet beter geweest de Grieken in alle objectieve eerlijkheid uit te leggen wat de consequenties zouden zijn van ofwel in de EMU blijven ofwel eruit stappen en dan op basis van een referendum daarover te beslissen? En is dat ook nu niet het beste?

En het is naïef te denken dat de noordelijke landen iets dergelijks ook niet kan overkomen. Men mikt nu op een EMU-brede economische en financiële regelgeving waar iedereen zich aan zal moeten onderwerpen - en dan doet de mening van bijvoorbeeld de Nederlandse of de Duitse bevolking er ook niet meer toe. De drie procent norm waar we het dit voorjaar alsmaar over hadden is niet een Nederlandse, maar een Brusselse norm. Europa wordt niet gedemocratiseerd,

maar de natiestaat ge-Europeaniseerd. Dat alles is helemaal in overeenstemming met het toenemend overwicht van wetgeving boven vertegenwoordiging, en van het cognitieve boven het voluntaristische. En niet alleen dat: we weten ook dat het onvermijdelijk is.

Valt er dan niets te redden van wat wij ons altijd zo graag voorstelden bij democratie? Niet veel, maar toch wel iets. Ik zei hiervoor dat de volksvertegenwoordiger drie taken heeft. Over vertegenwoordiging en mede-wetgeving hebben we het uitvoerig gehad. Maar nog niet over controle. Volksvertegenwoordigers hebben daar nooit veel aandacht voor gehad. Dat zal in de toekomst zeker anders moeten worden. Naarmate de lijnen tussen burger en openbaar bestuur langer en ondoorzichtiger worden - zoals in Europa zeker het geval zal zijn - wordt het gevaar groter dat het openbaar bestuur zich van de burger loszingt, zich in zichzelf en in zijn eigen problemen verliest en het karakter krijgt van een autistische, zichzelf bedienende oligarchie. Alle aristocratieën - ook electieve aristocratieën - hebben de aangebo-
ren neiging om te degenereren tot repressieve en op eigen belang uit

zijnde oligarchieën. Zo was het al in de dagen van Aristoteles en Polybius, zo is het nu en zo zal het altijd zijn. Controle is daarom van levensbelang voor het toekomstige Europa. Nodig is daarom dat de volksvertegenwoordiger zijn taak verlegt van vertegenwoordiging en medewetgeving naar het afdwingen van 'accountability'. Het openbaar bestuur - zowel nationaal als op Europees niveau - moet voortdurend verplicht worden om uitvoerig rekenschap af te leggen van al zijn doen en laten. Weten we dat te bewerken, dan krijgen we toch nog heel wat terug voor het opgeven van onze 'democratische' illusies! ■

Literatuur

- S. Alonso, J. Keane, W. Merkel (geen familie), *The future of representative democracy*, Cambridge 2011.
- N. Urbinati, *Representative democracy. Principles & Genealogy*, Chicago 2006.
- F.R. Ankersmit, *De representatieve democratie is een electieve aristocratie*, Groningen 2010. (Dit is de afscheidsrede van Frank Ankersmit en er zijn nog exemplaren van. Wie er een wil hebben, kan mailen naar redactie@vgnkleio.nl.)

Drop, touw en lucifers

De Industriële Revolutie in een half uur

Tessa de Leur is docent geschiedenis en didactiek aan de Hogeschool van Amsterdam. Het lesidee is oorspronkelijk van Maaïke Kaandorp, docent aan de internationale school in San Francisco.

Wat?

Een speelse simulatie-met-uitleg waarin de Industriële Revolutie tot een les van een half uur wordt teruggebracht. Je hebt nodig: lange lucifers, een bolletje touw, een zakje dropmunten en een schaar.

De volgende begrippen kunnen tijdens de simulatie aan de orde komen: arbeider, grondstoffen, producten, huisnijverheid, productiemiddelen, werkplaats, fabriek, arbeidsdeling, arbeidsomstandigheden, urbanisatie en stukloon. Op het moment dat een begrip voor het eerst voorkomt, zet ik het op het bord.

Voor wie?

Tweede klas havo/vwo (hoewel de les ook op vmbo-t en in de bovenbouw kan werken!). Vooral geschikt aan het begin van een lessenserie over industrialisatie.

Hoe?

Start: vertel de leerlingen dat zij gaan meemaken hoe de Industriële Revolutie verliep. Benadruk dat het een schematische voorstelling van zaken betreft; van echt nadoen van de industrialisatie kan natuurlijk geen sprake zijn.

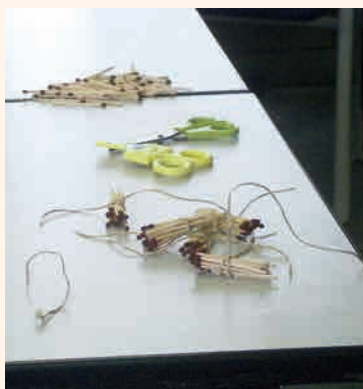
Vertel de leerlingen dat zij allemaal in een (arm) dorp wonen vóór de Industriële Revolutie. Wijs eventueel middelen van bestaan aan: de een is kippenboer, de ander heeft een schaaap, weer een ander verbouwt aardappelen. De docent speelt de rol van handelaar.

Fase 1: Huisnijverheid (*begrippen: arbeider, grondstoffen, producten, huisnijverheid, productiemiddelen, stukloon*)

De docent speelt een handelsreiziger die veel winst maakt met een fictief product: vijftien lucifers met een touwtje eromheen geknoopt. Leg duidelijk uit dat dit geen historisch verantwoord product is. Deze les is een *simulatie* van de werkelijkheid. Het is nu eenmaal niet mogelijk om bijvoorbeeld lakens te laten weven in de klas. De lucifers met het touwtje eromheen staan symbool voor de industriële producten.

■ De handelaar (docent) vraagt aan het dorp (leerlingen) wie iets wil bijverdienen. Dat wil iedereen wel. Vraag wie er eigen gereedschap heeft. Degene die voor je wil werken heeft namelijk een schaar nodig. Kies een van de leerlingen met een schaar uit. Hij speelt de rol van thuiswerker.

■ Leg dan uit wat de bedoeling is: de leerling moet vijftien lucifers samenbinden met een touwtje en een knoop erin.

■ Geef de leerling de benodigde grondstoffen (lucifers en touw) en laat hem zelf zijn productiemiddel (schaar) pakken. De leerling krijgt twee minuten de tijd om de bosjes lucifers te produceren. In die twee minuten loop je rond, schrijf je de begrippen op het bord en vertel je over huisnijverheid: dat de thuiswerkers vaak werden afgeleid omdat ze ook voor hun kinderen, de dieren en het land moesten zorgen. De handelaar kon geen toezicht houden omdat hij weer verder trok naar een volgend dorp. De producten zou hij pas later komen ophalen.

■ Praat de tijd vol, schrijf intussen de gebruikte begrippen op het bord en ga dan het eindresultaat bekijken. Een leerling maakt in twee minuten twee of drie bosjes lucifers-met-een-touwtje-eromheen. Prijs je thuiswerker en betaal stukloon uit: een dropmunt per geproduceerd bosje.

Fase 2: Werkplaats (*begrippen: werkplaats, arbeidsomstandigheden*)

Nu speel je een ontevreden koopman: de kwaliteit van het geleverde werk vind je te laag en je denkt dat dit komt omdat de thuiswerker zich niet voldoende concentreert op zijn werk. Bovendien ben je als koopman afhankelijk van wie er toevallig een schaar heeft en je zou willen kiezen uit meer potentiële arbeiders. Je richt dus een werkplaats in.

■ Zet een tafel vooran in de klas en leg het touw, de lucifers en de schaar erop. Herinner de leerlingen eraan dat ze in een arm dorp wonen

en vraag wie bij jou wil komen werken. Meestal wil iedereen; de leerlingen weten immers dat ze drop kunnen verdienen.

■ Kies een leerling uit, laat hem aan de tafel zitten en vertel dat hij in jouw werkplaats werkt, met jouw productiemiddel en jouw grondstoffen. Laat hem weer twee minuten werken. Vertel intussen aan de klas dat jij in je werkplaats je arbeiders en dus de kwaliteit van de producten kunt controleren: zit het knoepje wel strak, telt de arbeider wel echt vijftien lucifers? Controleer dat ook daadwerkelijk terwijl de arbeider bezig is. Meld nogmaals aan de leerlingen dat we hier te maken hebben met een fictief product!

■ Wanneer de twee minuten om zijn, zullen er weer twee of drie bosjes lucifers liggen. Je telt ze en betaalt uit: een halve dropmunt per bosje (met een dramatisch gebaar doormidden knippen en overhandigen). Leg uit dat deze arbeider minder betaald krijgt per geleverd product dan de thuiswerker, omdat hij werkt met jouw productiemiddel en in jouw werkplaats. Daarvoor maak jij kosten die je doorberekent aan de arbeider.

Fase 3: Fabriek (*begrippen: fabriek, arbeidsomstandigheden, arbeidsdeling, urbanisatie en eventueel vakbond en staking*)

Je verandert in een ongeduldige werkgever en vindt dat de productiesnelheid omhoog moet. Vraag de klas nu wie een manier kan bedenken om het tempo op te voeren. Er is dan altijd wel een leerling die het idee heeft om in een tweetal te gaan werken en de taken te verdelen.

■ Neem deze leerling samen met een ander in dienst en zet ze achter de tafel. Geef ze weer twee minuten. Terwijl de leerlingen tellen en knippen, vertel jij aan de klas dat ze inmiddels allemaal in de buurt van de fabriek willen wonen. Hun

dorp is nog steeds arm en in de fabriek is werk. Zo ontstaan steden (urbanisatie). Uiteraard benoem je de werkomstandigheden in de fabriek, eventueel te illustreren door controlerend/intimiderend bij je arbeiders te blijven staan. Ook leg je de taakverdeling uit ('Sara telt vijftien lucifers en legt ze op een rijtje, Bram knipt een stukje touw en bindt dat vast') en noemt daarbij het begrip arbeidsdeling.

■ Na twee minuten liggen er vier of vijf bosjes. Bekijk ze zorgvuldig, keur er eventueel eentje af als die wat slordig is en geef de arbeiders hun loon: een kwart dropmunt per product. Je legt uit: 'Jullie hebben in mijn fabriek gewerkt met mijn productiemiddel en jullie hebben allebei maar een deel van het product gemaakt. De thuiswerker (verwijs naar de leerling die de thuiswerker speelde) was nog een vakman die zelf de lucifers telde, touwtjes knipte en knoepjes legde, jullie doen slechts één handeling en doen dus ongeschoold werk. Voor jullie twintig anderen, want jullie hele dorp is inmiddels verhuisd en woont in de buurt van de fabriek. Niet zeuren dus en blij zijn dat jullie werk hebben.'

Op dit punt stop ik de simulatie meestal. Het is wel eens voorgekomen dat een zeer betrokken tweede klas dit niet pikte. Toen de arbeiders in ronde drie (arbeidsdeling) slechts een kwart dropje per bosje lucifers kregen uitbetaald, werden ze boos en de rest van de klas ook. 'Dat is niet eerlijk! We stoppen ermee.' Met deze oprecht verontwaardigde uitroep als basis heb ik ze toen een vakbond laten oprichten en het verschijnsel 'staken' uitgelegd.

Wat levert het op?

Aan het eind van de simulatie laat ik de leerlingen vaak een begrippenlijstje maken of een simpel *learners report* schrijven ('Wat heb je ge-

daan? Wat heb je geleerd? Wat vond je ervan?'). De leerlingen bouwen zo aan een referentiekader met betrekking tot de Industriële Revolutie. Op deze basiskennis kun je de rest van je lessen voortborduren.

De meeste leerlingen doen zeer actief mee met deze les. Sommigen hebben het er later nog over, wanneer ze de tekst in hun boek lezen bijvoorbeeld ('Was dit niet de fase waarin Amin en Barbara samen bosjes lucifers maakten?'), anderen willen het spel nog een keer spelen ('Ik heb mijn huiswerk af. Mag ik nu de dropjes knippen?').

Waarom?

De Industriële Revolutie is voor veel leerlingen een moeilijk voor te stellen onderwerp. Deze simulatie brengt de Industriële Revolutie, een lang en abstract proces, terug tot een concreet en behapbaar geheel. De simulatie legt een aansprekende basis voor vervolglesen over industrialisatie. ■

Tips en variaties

Wanneer je tijd wilt besparen, kun je fase twee overslaan. Dit heeft als voordeel dat de leerlingen zich minder lang achtereen op het verhaal en de simulatie hoeven te concentreren. Het nadeel is dat de verkorte versie minder goed duidelijk maakt dat industrialisatie een proces is met verschillende tussenstappen.

Het is belangrijk om lange lucifers te gebruiken. Met korte lucifers wordt het een enorm gepriegel en lukt het sommige leerlingen niet eens om één bosje te maken in twee minuten. Satéprikkers kunnen een alternatief vormen, maar het is dan wel verstandig de puntjes te verwijderen.

Wanneer je bij fase drie de nadruk wilt leggen op arbeidsomstandigheden, kun je het lokaal wat onaangenamer maken. Licht uit, verwarming aan bijvoorbeeld, of fabrieksgeluiden laten horen (Zoek op Google naar 'Bibliotheek van de verdwenen geluiden' en kijk bij Ambachten, of ga naar www.vgnkleio.nl/kleio voor de directe link.)

Ik stel vaak een leerling aan om de tijd bij te houden. Deze leerling betaal ik dan wel aan het eind een dropmunt voor zijn of haar diensten!

Website Histoforum

Vakinformatie en lesmateriaal op hoog niveau

Voor wie even geen tijd of inspiratie heeft voor de visuele aankleding van een thema, of leerlingen zinvol met de computer wil laten werken, biedt de website Histoforum presentaties, internetopdrachten en toetsmateriaal op hoog niveau. Ook actuele informatie over de inhoud en de didactiek van het vak geschiedenis zijn hier te vinden.

Tekst: **Nicole van der Steen**

Histoforum wordt gemaakt door Albert van der Kaap, docent geschiedenis. Er is een redactieraad en een aantal vaste medewerkers, die onder meer zorg dragen voor recensies en besprekingen. Via Histoforum kan men lid worden van de Community Geschiedenis, een initiatief van Kennisnet en De Digitale School; lidmaatschap geeft toegang tot meer lesmateriaal en presentaties dan voor de 'gewone' bezoeker is weggelegd. Doel van deze website is onder meer 'het verkennen van de mogelijkheden van ICT voor het vak geschiedenis en staatsinrichting'.

Historische recensies

De website is ingedeeld in de hoofdstukken Vakinformatie, Lesmateriaal, Toetsmateriaal en 'FAQ' (veelgestelde vragen). Het onderdeel Vakinformatie bevat links naar de sites van VGN, CvE en SLO. Historische recensies van drie vaste medewerkers zijn hier te lezen en men kan via een link de websites van vakcollega's bereiken. Een weelderige collectie kant-en-klare powerpointpresentaties, gerangschikt op periode en thema, smeekt om te worden gedownload. Verder is hier een groot reservoir aan vakinhoudelijke informatie bijeenge-

bracht: 'historische links' bevat een lange lijst trefwoorden, die toegang geven tot een enorme hoeveelheid leerzame websites.

Het lesmateriaal bestaat voor een groot deel uit webquests en onderzoekopdrachten, geordend op periode, tijdvak en leerjaar. Er is voor elk onderwerp een ruime keuze uit verschillende lessen en opdrachten, die zonder uitzondering prima verzorgd en goed op niveau zijn. Soms zijn ze zelfs behoorlijk specialistisch en moeilijk, maar leerlingen worden zo voortdurend uitgedaagd om genuanceerd en 'historisch' te denken. De periode Prehistorie bevat bijvoorbeeld een opdracht voor brugklassen over de mammoetjacht, gebaseerd op een fragment uit het boek *De stam van de holebeer* van Jean M. Auel. Leerlingen berekenen of de cursieve gedeelten gebaseerd zijn op bronnenonderzoek, of door de schrijfster verzonnen

kunnen zijn. Voor de Tweede Fase is er een uitgebreide opdracht over veenlijken, voorzien van vijftien bronnen van uiteenlopende aard: teksten van Tacitus, onderzoeksresultaten, theorieën van wetenschappers en afbeeldingen. Leerlingen moeten een artikel schrijven over de motieven achter deze moorden door de bronnen te bevragen.

Leuke analyseopdrachten

In het lesmateriaal bij de twintigste eeuw zijn leuke analyseopdrachten met propagandaposters uit de beide wereldoorlogen opgenomen. Ook het samenstellen van een internetgids over de Eerste Wereldoorlog is een originele zoekopdracht, die door het uitgebreide stappenplan geschikt is voor verschillende niveaus. Een deel van het toetsmateriaal is alleen toegankelijk met een wachtwoord, te verkrijgen bij de auteur van de website. De vrij toegankelijke toetsopdrachten zijn duidelijk, van uitstekend niveau en soms heel uitgebreid.

Ten slotte bevat de website een digitaal magazine met artikelen en columns over geschiedenisdidactiek; de opzet hiervan is, zoals Van der Kaap het uitdrukt, 'de resultaten van onderzoek naar het leren van leerlingen vertalen naar nieuwe concepten in het geschiedenisonderwijs'. Dat uitgangspunt past naadloos bij deze actuele en uiterst bruikbare website. ■

Het onderdeel 'historische links' op Histoforum bevat een lange lijst trefwoorden, die toegang geven tot een enorme hoeveelheid leerzame websites en bronnen, zoals deze kaart van een middeleeuws domein in Engeland.

<http://histoforum.digischool.nl/>

Taal in eindexamens soms te moeilijk

Onderzoek naar talige complexiteit

Je hebt een jaar lang met je klas toegewerkt naar het eindexamen geschiedenis. Onderweg halen de meesten redelijk tot goede cijfers, maar op het eindexamen halen de leerlingen het vereiste niveau niet. Sommige vragen worden niet goed begrepen en de antwoorden lijken niet op wat je zelf in gedachten had of wat het antwoordmodel geeft. Een reden hiervoor kan zijn dat het eindexamen hoge eisen stelt aan de taalvaardigheid van leerlingen.

Het Landelijk Expertisecentrum voor Mens- en Maatschappijvakken heeft een project Taalgericht Vakonderwijs¹. Uit dat project is een onderzoek gestart naar de talige complexiteit van de examens. Geschiedenis is een talig vak en het blijkt dat leerlingen moeite hebben met het maken van eindexamenopgaven. Dit kan liggen aan een gebrek aan historische kennis en vaardigheden, maar ook aan meer talige aspecten van het examen. We gebruiken hiervoor de term talige complexiteit, waaronder we het niveau van de moeilijkheid van taalgebruik (lexicaal/syntactisch) en vaktaal (historische/structuurbegrippen) verstaan. Om de talige complexiteit van eindexamens in kaart te brengen is een analyse-instrument ontwikkeld, dat we hier zullen introduceren door het toe te pas-

sen op de eindexamens geschiedenis van vorig jaar. Deze analyse geeft zicht op de talige complexiteit van eindexamens en eventuele verschillen tussen eindexamens vmbo, havo en vwo (oude stijl). Praktisch doel (maar buiten bestek van dit onderzoek) is om vervolgens leerlingen gericht op eindexamens geschiedenis voor te kunnen bereiden.

Complexiteit op drie niveaus

Het analyse-instrument is tot stand gekomen op basis van literatuuronderzoek en in overleg met experts. Het bestaat uit drie aspecten. Ten eerste het aspect van de talige complexiteit. Dit aspect hebben we onderverdeeld in complexiteit taal en complexiteit vaktaal. In de talige complexiteit onderscheiden we lexicale complexiteit (moeilijke woorden) en ►

Bob Montagne is docent geschiedenis, afgestudeerd aan de Interfacultaire Lerarenopleidingen (ILO) van de UvA. Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van deze opleiding. **Carla van Boxtel** en **Jannet van Drie** zijn beiden als docent/onderzoeker werkzaam aan de ILO.

► <http://www.expertisecentrum-mmv.nl>

► P.H.F. Gieles & M.J.G. Nuy. *Mastery learning en individualisering*. 's-Hertogenbosch: Katholiek Pedagogisch Centrum, 1973.

► J. Van Drie & C. van Boxtel. *Historical reasoning: towards a framework for analyzing students' reasoning about the past*. Educational Psychology Review, 20 (2) 2008, p. 87-110.

► Het volledige onderzoeksverslag is te vinden op internet. Op www.vgnkleio.nl/kleio vindt u de link.

syntactische complexiteit (zinsopbouw). De complexiteit vaktaal bestaat uit twee onderdelen, namelijk historische begrippen en structuurbegrippen.

Tweede aspect is het niveau van de vraag, waarbij gebruik is gemaakt van de leerdoelen van de taxonomie van Bloom. Kenmerkend voor de taxonomie van Bloom is dat het gedrag in een bepaalde categorie pas kan worden uitgevoerd wanneer de leerling het gedrag van alle lagere categorieën reeds beheerst². Om het praktisch hanteerbaar te maken, onderscheiden we vier niveau's: a) kennis en begrip, b) toepassing, c) analyse en d) synthese en evaluatie.

Ten slotte worden de eindexamenvragen geanalyseerd op historisch redeneren. Bij historisch redeneren gaat het er om welke componenten van historisch redeneren de leerling moet gebruiken om de vraag te beantwoorden. Het aspect van historisch redeneren hebben we onderverdeeld in het gevraagde type van redenering (beschrijving/verklaring/vergelijking), contextualiseren, argumentatie en gebruik bronnen (met of over bronnen redeneren)³. De analyse betreft dan in welke mate deze vormen van historisch redeneren van de leerling gevraagd worden. Soms wordt om een combinatie van vormen en componenten van

Tabel 1. Analyse-instrument talige complexiteit

Te analyseren aspect	Wat
Complexiteit taal: • Lexicaal • Syntactisch	Vraag + Bron
Complexiteit vaktaal: • Historische begrippen • Structuurbegrippen	Vraag
Niveau van de vraag Taxonomie van Bloom: 1. Kennis/begrip 2. Toepassing 3. Analyse 4. Synthese/evaluatie	Vraag
Historisch Redeneren: • Gevraagde redenering • Contextualiseren • Argumentatie • Gebruik bron(nen)	Vraag

'Opvallend is dat in het havo-examen meer vragen voorkomen die lexicaal (gebruik moeilijke woorden) redelijk complex tot complex zijn dan in het vwo-examen'

redeneren gevraagd, wat de vraag van een hoger niveau maakt. Tabel 1 bevat een uitwerking van de genoemde aspecten. Dit analyse-instrument is tevens een handleiding voor docenten die van het instrument gebruik willen maken⁴.

Analyse van een vraag

Hieronder volgt een voorbeeld van hoe een examenvraag met het instrument geanalyseerd kan worden. Vraag 2 van het eindexamen vwo luidt als volgt:

Gebruik bron 1.

Wat Pieter de la Court beschrijft, is door latere onderzoekers malthusiaanse spanning genoemd.

2 Toon aan dat De la Court dit verschijnsel beschrijft en geef daarna aan waardoor de moedernegotie een deel van deze spanning kon wegnemen.

Beschrijving

Lexicaal:

1. Eenvoudig: 1 of minder moeilijke woorden
2. Redelijk complex: 2 tot 3 moeilijke woorden
3. Complex: 4 of meer moeilijke woorden

Syntactisch:

1. Eenvoudig
2. Complex

Criteria:

- Lengte van de zin
- Aantal zelfstandige naamwoorden
- Complexiteit zin (duidelijk verband tussen de zinnen)

Voorbeeld:

- Eenvoudig: 'Leg uit welk verband er is.'
- Complex: 'Leg uit waardoor het ontstaan van de gecommmercialiseerde Hollandse landbouw aan deze verschuiving heeft bijgedragen.'

Historische begrippen:

- Aantal begrippen waarmee historische objecten, personen, gebeurtenissen, ontwikkelingen, structuren en opvattingen worden aangeduid.
- Voorbeeld: Verlichting, VOC, onafhankelijkheidsoorlog, Karel de Grote

Structuurbegrippen:

- Aantal begrippen die gebruikt worden om historische processen en perioden te onderzoeken en te beschrijven.
- Voorbeeld: Oorzaak, gevolg, verandering, continuïteit, feit, mening, subjectiviteit, interpretatie, standplaatsgebondenheid, betrouwbaarheid en representativiteit

1. Kennis/begrip:

De leerling herinnert zich/ De leerling geeft weer, vertaalt en vat samen.

Activiteiten van de leerlingen: Herinneren, benoemen, opnoemen, definiëren, opzoeken, beschrijven, aanwijzen, reproduceren, samenvatten, een verklaring geven, in eigen woorden weergeven, een tekening maken van, voorspellen, voorbeelden geven, uitleggen, selecteren, grote lijnen aangeven.

Vraag: Kunnen de leerlingen zich informatie herinneren?/ Kunnen de leerlingen hun kennis uitleggen?

2. Toepassing

De leerling gebruikt informatie in een onbekende situatie en lost een probleem op.

Activiteiten van leerlingen: Een plan ontwikkelen, een oplossing voorstellen, aantonen dat, laten zien hoe, kennis gebruiken in een situatie die.

Vraag: Kunnen de leerlingen kennis en inzicht gebruiken?

3. Analyseren

De leerling breekt de informatie open en brengt de onderdelen met elkaar in verband.

Activiteiten van de leerlingen: In delen splitsen, patroon beschrijven, bewijzen voor conclusies aangeven, classificeren, onderzoeken.

Vraag: Kunnen de leerlingen verbanden aanbrengen tussen delen van kennis?

4. Synthese/Evaluatie

De leerling brengt de onderdelen samen tot iets nieuws/ De leerling geeft een beargumenteerd oordeel en heeft een standpunt.

Activiteiten van leerlingen: Ontwerpen, scheppen, samenstellen, schrijven, bouwen, ontwikkelen, concluderen, beargumenteren, de waarde aangeven, bekritisieren, kiezen en de keuze rechtvaardigen, besluiten.

Vraag: Kunnen de leerlingen creatief omgaan met kennis en inzichten?/ kunnen de leerlingen een beargumenteerd standpunt innemen?

Gevraagde redenering:

- Beschrijving: Beschrijven van aspecten van verandering en continuïteit.
Voorbeeld: Welke voorbeelden geeft de auteur van dit verschijnsel?
- Verklaring: Geven van verklaringen voor historische verschijnselen.
Voorbeeld: Verklaar/leg uit/geef een argument/ondersteun/....
- Vergelijking: Vergelijken van historische verschijnselen.
Voorbeeld: Leg uit of deze leefwijze beter past bij bestuurders uit de Gouden Eeuw of bij bestuurders uit de Zilveren Eeuw?

Contextualiseren (kan ook voorkomen zonder dat er een redenering wordt gevraagd):

- Het construeren van een historische context om een historisch verschijnsel te beschrijven, te vergelijken of te verklaren of het inleven in om het handelen van mensen uit het verleden te interpreteren.
Voorbeeld: 'De uitspraak van de soldaat past bij het beeld dat de protestgeneratie in 1970 heeft van de oorlog in Vietnam. Leg deze bewering uit.'

Argumentatie (kan ook voorkomen zonder dat er een redenering wordt gevraagd):

- Het onderbouwen van beweringen over het verleden met argumenten en bewijs en het geven en weerleggen van tegenargumenten.
Voorbeeld: Ondersteun en verklaar/geef een argument voor en tegen/...

Gebruik bronnen

- Met: Informatie uit bronnen selecteren en gebruiken om een bewering over het verleden te ondersteunen.
Voorbeeld: 'Bij deze bron passen de volgende uitspraken: 1...2...3... Ondersteun elke uitspraak met een argument.'
- Over: Informatie uit verschillende bronnen vergelijken en de betrouwbaarheid van bronnen beoordelen.
Voorbeeld: 'Noem twee redenen waarom je twijfelt aan de bruikbaarheid van deze bron voor je onderzoek.'

Deze vraag heeft een eenvoudige lexicale en syntactische complexiteit. Er komen weinig moeilijke woorden in voor en de vraagstelling is beknopt en duidelijk. Historische begrippen die erin voorkomen zijn ‘malthusiaanse spanning’ en ‘moedernegotie’. Er komt geen structuurbegrip in voor en het niveau van de vraag is toepassing. De historische redenering die van de leerling gevraagd wordt is een combinatie van beschrijving en verklaring. Daarnaast wordt de leerling gevraagd argumentatie te geven waardoor de moedernegotie de

spanning weg kon nemen en moet de leerling met informatie uit de bron aantonen dat De la Court malthusiaanse spanning beschrijft.

Moeilijk havo-examen

Met dit analyse-instrument zijn de eind-examens van vmbo-tl, havo en vwo 2011 (tijdvak 1, oude stijl) geanalyseerd. De resultaten van deze analyse zijn te vinden in tabel 2. De analyse laat zien dat er verschillen zijn in lexicale en syntactische complexiteit tussen het examen vmbo-tl enerzijds en de examens havo en vwo anderzijds. Deze verschillen komen voornamelijk naar voren in het gebruik van moeilijke woorden en de zinsopbouw. Bij vmbo blijkt dat ongeveer driekwart van de vragen een eenvoudige lexicale en syntactische complexiteit heeft. Bij het havo- en vwo-examen zijn de lexicale en syntactische complexiteit duidelijk anders verdeeld en komen meer complexere vragen voor. Hieronder een voorbeeld van een kenmerkende eenvoudige vraag qua talige complexiteit uit het vmbo-tl-examen en een complexe uit het havo-examen:

VMBO

Gebruik bron 11

27. De kaart laat een situatie zien tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Op welk jaar heeft de kaart betrekking?

Lexicaal gezien is deze vraag eenvoudig omdat het geen moeilijke woorden bevat. Syntactisch gezien is de vraag ook eenvoudig omdat het twee korte zinnen betreft met weinig zelfstandige naamwoorden.

HAVO

Hieronder wordt een aantal belangrijke gebeurtenissen uit het leven van koopman Jan Poppen genoemd:

- 1560 Omstreeks dit jaar verhuist Jan Poppen van Denemarken naar Amsterdam. Hij is dan 18 of 20 jaar en gaat werken in een *haringpakkerij*.
- 1579 Jan Poppen drijft handel met het Oostzeegebied, daarna ook met Spanje en Portugal en hij hoort tot de *pioniers* van de walvisvaart op de Witte Zee.
- 1597 Jan Poppen is een van de *financiers* van de eerste reis naar Azië.
- 1602 Jan Poppen wordt gekozen als bewindhebber van de VOC.
- 1616 Jan Poppen overlijdt. Zijn vermogen

Tabel 2.
Analyse eindexamen geschiedenis vmbo-tl, havo en vwo 2011

Te analyseren aspect		VMBO-TL	HAVO	VWO
Complexiteit taal				
Lexicaal	Eenvoudig	70%	38%	74%
	Redelijk complex	27%	48%	26%
	Complex	3%	14%	0%
Syntactisch	Eenvoudig	75%	55%	45%
	Complex	25%	45%	55%
Complexiteit vaktaal				
Historische begrippen				
	Aantal	65	65	45
	Gemiddeld	1,6	2,2	1,8
Structuurbegrippen				
	Aantal	13	13	21
	Gemiddeld	0,3	0,5	0,8
Niveau van de vraag				
Taxonomie van Bloom				
	Kennis/begrip	44%	34%	33%
	Toepassing	36%	45%	50%
	Analysen	17%	14%	17%
	Synthese/Evaluatie	3%	7%	0%
Historisch Redeneren:				
Gevraagde redenering				
	Beschrijving	20%	17%	8%
	Verklaring	62%	72%	69%
	Vergelijking	21%	8%	23%
Contextualiseren				
	Argumentatie	27%	29%	26%
	Gebruik bron(nen)	22%	33%	33%
	Met	53%	51%	44%
	Met	77%	80%	50%
	Over	23%	20%	50%

wordt geschat op 500.000 gulden, waarvan hij 200.000 gulden heeft gestoken in de Beemster.

Hieronder volgen zes begrippen die passen bij de *dynamiek* van de Gouden Eeuw in de Republiek: **1** de moedernegotie, **2** de drie-hoekshandel, **3** de handel in specerijen, **4** de Leidse wolnijverheid, **5** de uitvinding van de molengang, **6** de zoutziederijen

4. Kies drie begrippen die passen bij gebeurtenissen uit het leven van Jan Poppen die de dynamiek van de Gouden Eeuw in de Republiek laten zien. Licht vervolgens je keuze telkens toe.

Doe het zo: ... (nummer begrip noemen), past bij ... (jaartal noemen uit het leven van Jan Poppen), want ... (toelichting geven).

Deze vraag is lexicaal complex te noemen omdat er vier of meer moeilijke woorden in voorkomen (cursief). Syntactisch is de vraag eveneens complex omdat het een relatief lange vraagstelling is, er veel zelfstandige naamwoorden in voorkomen en je het verband tussen de onderdelen van de vraag (gebeurtenissen <> dynamiek) goed moet snappen. Daarnaast worden er veel historische begrippen genoemd.

Opvallend is dat in het havo-examen, meer dan in het vwo-examen, vragen voorkomen die lexicaal (gebruik moeilijke woorden) redelijk complex tot complex zijn. Ten aanzien van de complexiteit van de vaktaal valt op dat vooral in de havo-vragen veel historische begrippen gebruikt worden. Uit de analyse blijkt verder dat het gebruik van structuurbegrippen toeneemt naar mate het leerniveau van de leerling hoger wordt. Dit blijkt uit het gemiddeld aantal per eindexamenvraag (vmbo: 0,3;

havo: 0,5; vwo: 0,8). Bij het eindexamen vmbo spelen structuurbegrippen een bescheiden rol en bij het eindexamen vwo komt in bijna elke vraag een structuurbegrip voor.

Niveau vragen

Dan het niveau van de vragen volgens de taxonomie van Bloom. Wat opvalt uit de analyse is dat verhoudingsgewijs bij alle drie de examens de meeste vragen tot de twee laagste categorieën behoren (kennis/begrip en toepassing). Tussen het vmbo- enerzijds en het havo en vwo-examen anderzijds ligt het verschil in het feit dat van vmbo-leerlingen vaker kennis en begrip wordt gevraagd en bij havo/vwo-leerlingen meer de toepassing van de kennis. Dit verschil is in het examen onder andere te verklaren doordat een aantal vragen in het vmbo-examen de vorm hebben van een multiplechoicevraag waarin kennis gevraagd wordt en deze bij havo/vwo niet voorkomen. Opmerkelijk is verder dat in het vwo-examen geen vragen voorkomen waarbij het niveau van de vraag synthese/evaluatie betreft. Vraag 29 van het vmbo-examen heeft bijvoorbeeld wel dit niveau.

'In het algemeen is de conclusie dat, ondanks het verschil tussen de drie niveaus, in alle examens sprake is van én talige complexiteit én historische complexiteit'

Gebruik nogmaals bron 12.

29 Iemand beweert dat de documentaire uit 1995 betrouwbaar is. Iemand anders beweert dat de documentaire juist niet betrouwbaar is.

Geef voor beide beweringen een argument.

Doe het zo:

betrouwbaar, omdat ... (geef argument).

niet betrouwbaar, omdat ... (geef argument).

Hier staat tegenover dat de vragen in het vwo-examen over het algemeen wel hoger van niveau zijn dan het vmbo-eindexamen. Bij het havo- en vwo-eindexamen is het niveau van de vragen ongeveer gelijk.

Historische verklaringen

Ten aanzien van het aspect historisch redeneren valt op dat bij het vmbo-examen niet bij elke vraag een historische redenering gevraagd wordt. Dit valt onder andere te verklaren door het gebruik van multiple-choicevragen (zie hierboven). Bij het havo- en vwo-examen wordt daarentegen wel bij elke ►

vraag een redenering gevraagd en net als bij het vmbo-examen betreft dit voornamelijk verklaringen van historische verschijnselen. Dit is in de examens te herkennen aan het feit dat veel vragen de vorm hebben van: verklaar/leg uit/geef een argument/ondersteun. Tussen het havo- en vwo-examen is het verschil dat bij vwo meer combinaties van componenten worden gevraagd. Er is bijvoorbeeld sprake van beschrijven én argumenten geven. Maar ook zijn er, meer dan bij havo, vragen die drie of meer componenten van historisch redeneren van de leerling vragen.

Bij het gebruik van bronnen is er een verschil tussen het vmbo en havo-examen enerzijds en het vwo-examen anderzijds. Waar bij het vwo-examen de beide vormen van bronnengebruik (redeneren met of over bronnen) goed verdeeld zijn, wordt van vmbo- en havo-leerlingen voornamelijk gevraagd om te redeneren met bronnen. Wat verder uit de analyse naar voren komt, is dat de opdracht om argumenten te geven in verhouding beduidend meer voorkomt bij havo en vwo en dat contextualiseren op alle niveaus redelijk veel voorkomt.

Grote verschillen

De belangrijkste conclusie van deze analyse is dat er grote verschillen zitten in taalcomplexiteit. Deze verschillen zijn het sterkst zichtbaar tussen vmbo en havo/vwo. In het vmbo-examen worden minder moeilijke woorden gebruikt, de zinsopbouw is eenvoudiger, het gebruik van vaktaal is minder complex, de vragen zijn vaak op het niveau van kennis/begrip en bij tweederde van de vragen wordt een historische redenering verwacht. De verschillen tussen havo en vwo-examens zijn niet zo groot. Het havo-examen blijkt lexicaal complexer.

Op syntactisch gebied zijn de verschillen klein. Als het havo-examen representatief is voor komende examens is het belangrijk dat havo-leerlingen voorbereid worden op moeilijke woorden en historische begrippen in de vraag. Vwo-leerlingen moeten deze begrippen overigens ook kennen, maar moeten deze veel meer in het antwoord kunnen toepassen. Daarnaast is er verschil op het gebied van brongebruik. Tussen de havo- en vwo-examens is het belangrijkste verschil dat bij vwo vaker een combinatie óf meerdere componenten van historisch redeneren wordt gevraagd.

In het algemeen is de conclusie dat, ondanks het verschil tussen de drie niveaus, in alle examens sprake is van én talige complexiteit én historische complexiteit (niveau van de vraag: Bloom en historisch redeneren). Tijdens de lessen is veel aandacht voor de vaktaal; het gebruiken van begrippen en ook het historisch redeneren. Maar juist de zinsconstructies, veel moeilijke woorden in een zin, en ook woorden als argument, reden, verklaring en oorzaak kunnen voor verwarring zorgen. Docenten zouden daar misschien meer aandacht aan kunnen schenken en ook leerlingen meer gericht kunnen voorbereiden op lezen (en begrijpen) van examenvragen en het goed formuleren van antwoorden.

Voor examenmakers is het natuurlijk een zeer ingewikkelde klus om de examenvragen ook qua taalniveau aan te laten sluiten bij de leerlingen. En daarbij kan de vraag gesteld worden in hoeverre je het niveau moet aanpassen aan de leerlingen, of moeten leerlingen juist opgetild worden naar het niveau van de eindexamens? Het instrument kan bijdragen aan een beter inzicht in de talige complexiteit van examens. Verder onderzoek is gewenst. We hebben nu examens uit één jaar geanalyseerd. Een analyse over een reeks van jaren maakt een vergelijking tussen vmbo, havo en vwo sterker. Het is uiteraard interessant om het analyse-instrument toe te passen op examens nieuwe stijl en te vergelijken met examens oude stijl. De conclusies uit zo'n onderzoek bieden waarschijnlijk een nieuwe invalshoek in de discussie over de invoering van de examens nieuwe stijl. ■

De tabellen als analyse-instrument talige complexiteit eindexamens geschiedenis zijn te downloaden vanaf de website
www.vgnkleio.nl/kleio.

Hebzucht is van alle tijden

Het ontstaan van de aandelenhandel in 17e-eeuws Amsterdam

De VOC was het eerste Europese bedrijf dat werd gefinancierd met aandelenkapitaal. Daarmee ontstond niet alleen de succesvolste onderneming uit de Gouden Eeuw maar tegelijkertijd de moderne effectenhandel met alle daarbij behorende vormen van speculatie. Lodewijk Petram neemt de lezer mee naar de begintijd van de 'handel in wind' en legt uit.

Het is nog maar drie jaar geleden maar we zijn hem alweer bijna vergeten: de kredietcrisis. Na de deconfiture van Lehman Brothers in de VS volgde een golf van bijna-faillissementen van financiële instellingen in de Atlantische wereld en leerden wij in Nederland dat voorheen onaan-tastbaar geachte instituten als ING, Fortis en ABN-AMRO alleen nog maar overeind konden worden gehouden met het geld van de belastingbetaler, dat met gulle hand door minister van Financiën Wouter Bos werd rondgestrooid. Een alternatief was er niet, immers zij waren *too big to fail*. Nadat de eerste verontwaardiging over de bonus-jongens was weggeëbd, begonnen in de media de serieuze analyses; wat was er misgegaan achter die protserige gevels waarachter wij onze zuurverdiende spaarcentjes al-tijd zo veilig hadden geacht? En na enkele weken was het vocabulaire van de hogeropgeleide Nederlander opeens verrijkt met een hele reeks nieuwe, van oorsprong Engelse, termen: *put opties*, *call opties*, *forwards*, *futures*, *naked short selling*, *repos*, *bid-ask spread*, *straddles* en, als afwisseling op al dat Engels: volatilité. En bij een *haircut* dacht je toch alleen maar aan je tweewekelijkse gang naar de kapper? Het waren begrippen die voor velen moeilijk te begrijpen waren, hoezeer de journa-

listen en commentatoren ook hun best deden. Soms had je het idee dat laatstgenoemden het zelf ook allemaal niet meer begrepen.

Niets nieuws onder de zon

Welnu, wanneer u altijd al heeft verlangd naar een in dit opzicht verlichtend boek, dan kunt u nu naar uw boekhandel (als die er tenminste nog is). Want daar ligt sinds kort *De bakermat van de beurs*. Het gaat over het ontstaan van de moderne aandelenhandel in het zeventiende-eeuwse Amsterdam en het is de commerciële en gepopulariseerde versie van een dissertatie over de ontstaansgeschiedenis van de VOC. Vooral over de manier waarop zij werd gefinancierd. Het is algemeen bekend dat dat gebeurde door middel van aandelen (uw leerlingen leren immers altijd dat het de eerste NV uit de geschiedenis is). Lodewijk Petram, de auteur, laat zien dat zodra die aandelen bestonden, er onmiddellijk mee werd gespeculeerd en alle verschijnselen die in de eerste alinea werden genoemd, zich toen al openbaarden. Kortom dat Prediker weer eens gelijk had: er is niets nieuws onder de zon. Maar het aardige is nu dat Petram als economisch historicus de lezer bij de hand neemt en het ontstaan van elk nieuw financieel product in die eerste tien jaren van de zeventiende eeuw, uitvoerig bespreekt. Hij doet

dat niet op een abstracte manier, maar aan de hand van historische personen van vlees en bloed, die, meestal gedreven door hebzucht, al doende het ene derivaat na het andere bedachten. Het zijn gouden momenten van een rasverteller (wie vindt dat hij daarbij intellectueel tekort komt, leze zijn proefschrift: *The world's first stock exchange. How the Amsterdam market for Dutch East India Company shares became a modern securities market, 1602-1700*, te downloaden als pdf-bestand via www.lodewijkpetram.nl). En dat doet hij goed. Petram is een begenadigd verteller en dat is niet zo vreemd want hij geeft ook rondleidingen door het financiële hart van Amsterdam. (Wellicht een goed idee voor een schoolexcursie). ►

Ger van der Drift is redacteur van Kleio.

Lodewijk Petram, *De bakermat van de beurs. Hoe in zeventiende-eeuws Amsterdam de moderne aandelenhandel ontstond* (Atlas: Amsterdam/Antwerpen 2011) 271 blz. € 24,95

Amstel nummer 216, het huis van Coenraad van Beuningen. Onder: Het huis staat bekend als 'huis met de bloedvlekken'.

De geboorte van de aandelenhandel

Vanaf 2 augustus 1602 kon er in het woonhuis van Dirck van Os worden ingetekend op het oprichtingskapitaal van de Amsterdamse vestiging van de VOC. Het bedrag waarmee je wilde meedoen werd door een boekhouder genoteerd en kon van persoon tot persoon verschillen. Aandelen aan toonder waren er niet, je inschrijving gold als bewijs. Geld storten was voorlopig ook niet nodig want pas als er *schipvaart* werd georganiseerd, moest je over de brug komen. Zo kon het gebeuren dat sommigen pas na twee jaar tot betalen werden gemaand. En dat is een lange tijd, waarin er van alles met je geld kon gebeuren, bijvoorbeeld dat je het überhaupt niet meer had. Jan Allertsz. was zo iemand. Hij was de eerste die om zijn geld werd gevraagd. Alleen het was er niet meer. Dus moest hij van zijn aandeel af en dat lukte vrij gemakkelijk, sterker nog: hij maakte een winst van meer dan zes procent zonder ooit voor het aandeel te hebben betaald. En met zijn wanhoopsdaad was de aandelenhandel geboren.

veelverdiener kreeg ruzie met de Heren XVII en besloot de VOC zoveel mogelijk dwars te zitten. Met een aantal compagnons verkocht hij op termijn aandelen die zij (nog) niet bezaten. Tegelijkertijd verspreidden zij allerlei kwade geruchten over de VOC, dit alles met de bedoeling de koers te drukken. De opzet slaagde geheel. Op het moment dat de koers zijn laagste punt had bereikt verkochten de samenzweerders nog meer aandelen, om vervolgens voor een grijpstuiver massaal weer in te kopen. Behalve aandelenhandel was nu ook speculatie een feit. Een mooi voorbeeld van wat in de stofomschrijving een onbedoeld gevolg heet. Tegenwoordig is dit gedrag wat minder scandalieus en noemt men de eerste stappen in Le Maires samenzwering gewoon (*naked*) *short selling* of in het Nederlands: kort gaan en heten de nieuw uitgevonden derivaten *futures* of *forwards*.

Joodse handelaren

Een zeer grote verandering in de Amsterdamse aandelenhandel deed zich voor rond 1630. Tot die tijd kochten mensen uitsluitend aandelen om geld te investeren en was het verkrijgen van dividend hun enige doel (*buy and hold strategy*). Vaak wilde men daarnaast ook de VOC steunen uit vaderlandslievende overwegingen want het bedrijf was immers ook een instrument in de strijd tegen Spanje. Maar vanaf 1630 werd speculeren, de handel om de handel dus, voor velen meestal het enige motief. De voornaamste verklaring hiervoor is de komst van veel Portugees-joodse vluchtelingen naar Amsterdam. Binnen de kortste keren hadden zij 85 procent van de aandelenhandel in handen. Mensen met poëtisch klinkende namen als Manuel Mendes Flores, Luis Gonsales de Andrada en Rodrigo Dias Henriques, waren uitsluitend geïnteresseerd in koersverschillen en verdien-

den met heel veel kleine transacties net zoveel of zelfs meer dan met de verkoop van een groot aandeel. Zij werden destijds *spelers* genoemd: wij zouden nu zeggen speculanten. Hier heeft Petram zo'n gouden moment: gebruikmakend van deze historische gegevens legt hij begrijpelijk uit hoe speculanten niet kunnen bestaan zonder de grote massa van de *buy and hold* strategen. De kracht van de Portugezen school in het feit dat zij een enorme voorsprong hadden in de informatieverwerving. En informatie was (en is) goud waard. Wie iets wist over de naderende reitourvloot bijvoorbeeld (aantal schepen, samenstelling van de lading) kon daar zijn voordeel mee doen. Aangezien de Portugese joden over alle uithoeken van Europa waren uitgezworven, beschikten zij over een zeer fijnmazig informatienetwerk. Zij zijn het ook geweest die, gebaseerd op hun sterke positie, bijna alle derivaten hebben geïntroduceerd. De enige inlichtingen waar zij niet over beschikten waren die van politiek-diplomatieke aard. Wie zitting had in de Staten van Holland of, nog belangrijker, in de vroedschap van Amsterdam kon de inlichtingen die hij daar opdeed omzetten in goud. Want de gebeurtenissen in de internationale verhoudingen hadden een grote weerslag op de koersen.

Naked short selling

Was bij Allertsz. nog geen kwade wil te bespeuren, aan het ontstaan van de eerste speculatieve handelingen lag pure boosaardigheid ten grondslag. Bron van alle kwaad was de Amsterdamse koopman Isaac le Maire. Deze rancuneuze

Twee grote crises

Al lezend (en lerend!) krijg je als lezer op den duur het gevoel: dit moet een keer fout gaan. En dat klopt natuurlijk. Op 7 juli 1671 bereikte de koers het hoogste niveau van de zeventiende eeuw: 566 en kondigden de Heren XVII een dividend aan van maar liefst 60 procent. Een klein jaar later was de koers van het VOC-aandeel gekelderde tot 290. Als gevolg van de vrees voor een oorlog werd er nog nauwelijks in aandelen gehandeld. Een aantal kopers verzaakte en de termijnhandel stortte volledig in. Handelaren waren huiverig om nieuwe transacties aan te gaan, omdat zij geen goed zicht hadden op de omvang van de schulden van andere handelaren en daardoor ook niet wisten of zij erop konden vertrouwen dat die hun verplichtingen

zouden nakomen. Hoe vertrouwd klinken deze mededelingen ons in de oren. De crisis van 1672 vertoont hiermee veel gelijkenis met de banken die elkaar op het dieptepunt van de kredietcrisis in 2008 en 2009 geen geld meer durfden te lenen. En dat om dezelfde reden: wie wist nog hoe diep de collega-banken in de problemen zaten? Eenzelfde scenario herhaalde zich in 1688. Hier waren alleen al de geruchten (over de plannen van Willem III voor een invasie in Engeland) voldoende voor een beurskrach. Petram weet hier zijn lezers opnieuw bij de les te houden door een grote verliezer ten tonele te voeren. Een van de rijkste koopmannen uit Amsterdam, Coenraad van Beuningen, die gewoon was enorme risico's te nemen en een vermogen aan aandelen had gekocht met

geleend geld (*leverage*), verloor meer dan 100.000 gulden (een mooi pand aan de Herengracht kostte destijds zo'n 4000 gulden).

Gek geworden na zijn onafwendbaar faillissement dwaalde hij 's nachts tierend en razend over straat. Het verhaal gaat dat hij in zo'n nacht zijn voormalige woning met zijn eigen bloed heeft beklad. Op de gevel van Amstel nummer 216 zijn de Hebreeuwse tekens nog steeds te zien. Het pand staat dan ook bekend als 'Het huis met de bloedvlekken'. Van Beuningen stierf in 1693 in grote armoede en liet slechts enkele kledingstukken, een ledikant, een paar stoelen en een spiegel na. Had Van Beuningen in het New York van de jaren twintig gewoond dan was hij waarschijnlijk van een flat gesprongen. ■

rijksuniversiteit
 groningen

faculteit gedrags- en
 maatschappijwetenschappen

lerarenopleiding

Nascholing geschiedenis

Miniconferentie

De Verenigde Staten en hun federale overheid 1865 - 1965

Doelgroep docenten geschiedenis vmbo-havo-vwo

Datum donderdagmiddag 15 november 2012

Locatie Zernikeborg, Nettelbosje 1, 9747 AJ Groningen
(Universiteitscomplex Paddepoel)

Kosten € 100,- p.p. inclusief documentatie en catering

Programma

14.00 – 14.15 uur: inloop

14.15 – 14.25 uur: introductie door dr. P. Holthuis

14.25 – 15.40 uur: lezing door prof.dr. D.F.J. Bosscher en discussie

15.40 – 16.00 uur: pauze en boekenmarkt

16.00 – 17.15 uur: lezing door drs. F. Joustra en discussie

Toelichting

• Bosscher legt in zijn bijdrage de nadruk op conflicten en spanningen die er tussen 1865 en 1965 zijn geweest tussen de federale regering en de regeringen van de Amerikaanse staten. Die werden manifest in diverse kwesties, zoals de rassenscheiding, milieuvraagstukken, de regulering van de industrie etc.

• Joustra gaat in zijn bijdrage in op de ontwikkeling van de Amerikaanse economie vanaf de Burgeroorlog tot aan de Vietnamoorlog en de rol die de federale overheid daarbij heeft gespeeld. "Het overheersende beeld van de Amerikaanse economie in deze eeuw mag dan dat van bijna ongeremde groei zijn, daar valt bij nadere beschouwing best wat op af te dingen".

Aanmelden via

www.rug.nl/lerarenopleiding/professionalisering/studiedagen/aanmelden

• Sluitingstermijn inschrijving - 1 november 2012

Contact en meer informatie

Universitaire Lerarenopleiding

dr. P. Holthuis, vakdidacticus geschiedenis

p.holthuis@rug.nl

050 - 363 2872 / 2000

De tweede moord op

De Fortuyn-revolte in geschiedenismethodes voor de bovenbouw

Tien jaar na de moord op Pim Fortuyn vergelijkt Clemens van Herwaarden enkele gangbare geschiedenismethodes. Hij komt tot de conclusie dat de Fortuyn-revolte in de huidige geschiedenismethodes is weggeschreven.

Clemens van Herwaarden is docent geschiedenis aan het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam

De conclusie dat de Fortuyn-revolte niet goed is beschreven, vind ik niet opmerkelijk omdat na 2002 enerzijds een ware cultuurpolitiek door de overheid uit de grond is gestampt - met de Nederlandse canon als meest aansprekende voorbeeld - terwijl er anderzijds door de cultuurpolitieke elite alles aan wordt gedaan om Fortuyn weg te wissen uit het geheugen van de schooljeugd. Hier volgt een analyse van de geschiedenismethodes die ik hierover heb bestudeerd.¹ (Zie kader voor een overzicht van de methodes.)

Pim Fortuyn in de geschiedenisboeken

De methode *Geschiedenis Werkplaats* (2006) plaatst Pim Fortuyn als plotselinge actor op het politieke toneel. Hij wordt niet gezien als de aanstichter van de heersende maatschappelijke onvrede rond 2001, maar slechts als vertolker. Daarbij worden er ten aanzien van de chronologie in de gebeurtenissen aantoonbare fouten gemaakt. Terwijl Pim Fortuyn al op 20 augustus 2001 via de landelijke televisie bekendmaakte dat hij zou deelnemen aan de komende landelijke verkiezingen, wordt in de methode beschreven dat Fortuyn zich pas na de aanslagen van 11 september succesvol kandidaat stelde².

Fortuyn heeft met zijn onheilspellende teksten over de 'achterlijke islamitische cultuur' zeker geen nadeel ondervonden van de aanslagen op 11 september 2001, maar het feit dat hij al jaren voor deze fundamentalistisch geïnspireerde terreuraanslagen de noodklok luidde over uitwassen van de islam maakte hem bij veel kiezers een geloofwaardig eigenaar van het politiek uiterst beladen onderwerp, namelijk de problemen van de Nederlandse multiculturele samenleving. Dat de weerstand van de politieke elite tegen het inhoudelijk taboedoorbrekende optreden van Fortuyn enorm sterk was en

misschien wel de voedingsbodem heeft gelegd voor de eerste politieke moord sinds 1672 blijft in alle methodes ongenoemd.

Sterker nog, in de methode *Memo* (2008) wordt de aantrekkingskracht van de politieke agenda van Fortuyn als volgt omschreven. Hij zou gebruik hebben gemaakt van een eenvoudige ideologie die ook wel populisme wordt genoemd:

*Je formuleert ideeën die onder het gewone en meestal slecht geïnformeerde volk (populus) leven. Weg met de regeringsbureaucratie, maar ook weg met de politiek tegenover de immigranten, onder wie veel moslims. Veel te lang had de Nederlandse politiek de problemen verdoezeld die de bevolking had met de sterke immigratie. Dat moest anders. Hoe, dat kon Fortuyn niet meer bewijzen, want hij werd neergeslagen, uitgerekend op het terrein van het Mediapark in Hilversum.*³

Terwijl de methode hier negatief schrijft over het populisme van Fortuyn en daarbij suggereert dat op deze manier politiek bedrijven helemaal niet zo moeilijk is, wordt in hetzelfde hoofdstuk het populisme van Hans Wiegel begin jaren zeventig een stuk positiever geïnterpreteerd⁴. En terwijl Hans Wiegel met een foto in dit geschiedenisboek staat, ontbreekt in de bestudeerde methodes een aansprekende foto van Pim Fortuyn.

Zo laten de makers van de schoolboeken vreemd genoeg het iconografische beeld van de vermoorde Fortuyn in het mediapark achterwege.

In een themakatern van *Feniks* (2008) wordt de opkomst van Fortuyn als nieuw fenomeen beschreven:

*Een totaal nieuw fenomeen in de politiek was Pim Fortuyn, die in 2002 met een eigen lijst mee zou doen aan de verkiezingen. In plaats van consensus koos hij voor een felle manier van debatteren en ongebruikelijke uitspraken over de islam.*⁵

► Voor de Nederlandse cultuurpolitiek na 2002 zie het complete essay op www.vgnkleio.nl.

► *Geschiedenis werkplaats* 2006, 191.

► *Memo* 2008, 378.

► *Ibidem*, 377.

► *Feniks* 2008, 'Rechtsstaat', 50.

Pim Fortuyn

Pim Fortuyn maakt het beroemde *At your service*-gebaar tijdens het congres van zijn toenmalige partij Leefbaar Nederland op 25 november 2001. Foto Robin Utrecht, ANP.

Deze summiere en zakelijke tekst over Fortuyn correspondeert met de rest van het hoofdstuk. In tegenstelling tot beide vorige methodes wordt de uniciteit van het optreden Fortuyn in *Feniks* wel enigszins rechtgedaan, maar de zakelijke toon van de korte tekst (bovendien zonder de nodige historische context) bij de beschrijving van de moord op Fortuyn is evengoed storend:

*Een week voor de verkiezingen werd hij vermoord. Zijn partij werd bij de uitgestelde verkiezingen de tweede partij van het land. Maar door onderlinge ruzies daalde de aanhang van de partij snel en verdween zij uit de Tweede Kamer.*⁶

Behalve dat deze zakelijke tekst de leerlingen volstrekt niet stimuleert tot interesse voor bijzondere gebeurtenissen in de contemporaine Nederlandse politieke geschiedenis, wordt hier met de vermelding dat de verkiezingen zouden zijn uitgesteld een grove fout gemaakt. In een ander themakatern van dezelfde methode *Feniks* (2008) komen we dit soort storende historische slordigheden wel vaker tegen. De opkomst van Pim Fortuyn wordt daar in het logische rijtje van Hans Janmaat en Frits Bolkestein geplaatst, maar in tegenstelling tot de historische gedepolariseerde politieke werkelijkheid ten aanzien van de islamkritiek eind jaren negentig wordt er gesuggereerd dat er na Janmaat en Bolkestein toen de volgende situatie was:

*Vanaf het eind van de jaren negentig werd de integratie van immigranten in Nederland een belangrijk thema. Maar het gesprek over integratie ging steeds vaker over de islam alsof alle immigranten moslims waren en alsof hun geloof de bron van alle integratieproblemen was.*⁷

Terwijl Frits Bolkestein midden jaren negentig politiek/historisch gezien veel kritiek uitte op de islam en pleitte voor een streng vluchtelingenbeleid (deze standpunten zorgden tijdens de landelijke verkiezingen van 1994 en de Provinciale Statenverkiezingen van 1995 voor grote verkiezingsoverwinningen van de VVD), koos deze partij tijdens de landelijke verkiezingen van 1998 er voor om islamkritiek niet als ankerpunt te gebruiken van het verkiezingsprogramma *Investeren in de toekomst*. Met Hans Dijkstal als zijn opvolger en het vertrek van Bolkestein naar Europa in 1999 werd diens rechtse monoculturalistische geluid verlaten. Deze leegte op de rechterflank zou tijdens de verkiezingen van 2002 door Fortuyn met succes worden opgevuld.

De *Feniks*-tekst is op zijn minst aanvechtbaar, gezien de politieke ideeën van de gevestigde partijen rond 2000 en later in de opgestelde verkiezingsprogramma's voor de verkiezingen van 2002. Tijdens de verkiezingscampagne van 1998 kozen de PvdA en de VVD juist niet voor polarisatie maar voor consensus. Rond 2001 heerste bij de top van beide partijen eveneens ►

- Ibidem, 50.
- *Feniks* 2008, 'Immigratieland', 50.

De methodes

De analyse in dit artikel betreft een steekproef over de periode van 2006 - 2011. De volgende methodes zijn daarbij bekeken:

- *Memo* derde druk uit 2008, hoofdstuk 13 'Vrijheid en democratie', en *Memo* vierde druk uit 2011, hoofdstuk 8: 'Verlichting en revoluties' (p. 194, 195) en hoofdstuk 14: 'Vrijheid en democratie', paragraaf 4: 'Politiek, politici en de kiezers'.
- *Geschiedenis werkplaats* tweede fase vwo 2006, paragraaf 10.5: 'Pluriforme en multiculturele samenlevingen'
- *Feniks* 2008, themakatern *Geschiedenis van de democratische rechtsstaat in Nederland*, hoofdstuk 5, paragraaf 5.6: 'Polarisatie, participatie, consensus' en *Feniks* 2008 themakatern: *Nederland immigratieland*, hoofdstuk 5: 'De Nederlandse multiculturele samenleving sinds 1990'.

overeenstemming over het niet willen polariseren van politieke standpunten om daarmee een derde paarse kabinet mogelijk te maken. Mede in wisselwerking met de aanslagen van 11 september 2001, doorkruiste het optreden van Pim Fortuyn deze depolitiserende regentenkoers. Na het hiervoor aangehaalde citaat wordt het optreden van Fortuyn als volgt beschreven:

Een van de islamcritici was Pim Fortuyn. Hij vond dat de westerse cultuur niet te combineren was met de islam. In 2001 stelde hij zich kandidaat voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer met een nieuwe partij Lijst Pim Fortuyn.

Historisch gezien onjuist, omdat Fortuyns breuk met Leefbaar Nederland hier onvermeld blijft. Dit is best vreemd omdat de ruzie tussen Fortuyn en de Leefbaar-top mede ging over de taboedoorbrekende uitspraken van Fortuyn over de islam die hij kenschetste als een achterlijke cultuur. De uniciteit van het polariserende

optreden van Pim Fortuyn in het op dat moment juist gedepolariseerde Nederland wordt niet benoemd. Na Janmaat en Bolkestein is Fortuyn een van de vele islamcritici. De scheuring binnen Leefbaar vanwege zijn islamkritiek blijft vreemd genoeg onvermeld. Zijn islamkritiek wordt aan de hand van een fragment uit een column in *Elsevier* van 25 augustus 2001 (bron 10 in de *Feniks*-methodetekst) wel naar voren gebracht: 'De grootste bedreiging voor de wereldvrede komt van de islam.' Na deze veelzeggende bron beschrijft de methode de aanslagen in Amerika van ruim twee weken daarna. Dat dit de populariteit van Fortuyn heeft bevorderd, wordt niet expliciet gemeld, maar zal door de gekozen chronologie voor veel leerlingen wel duidelijk zijn. De aanslagen in Amerika zorgden volgens de methode in Nederland voor verdere verwijdering tussen de moslims en de niet-moslims. Aan de hand van bron 11, een cartoon met Wim Kok als therapeut van de twee genoemde groepen, wordt dit geïllustreerd. Na 11 september en de cartoon volgt plompverloren de volgende tekst: *In deze sfeer werd op 6 mei 2002 Pim Fortuyn vermoord. Nederland was zeer geschokt, maar er was ook opluchting. De moord was gepleegd door een autochtone dierenactivist, een blanke Nederlander die het had opgenomen voor de moslims; niet door een moslim zelf.*

Het politieke optreden van Pim Fortuyn, waardoor diens kritiek op de multiculturele samenleving de inhoud van de verkiezingen domineerde, wordt niet beschreven. Op deze manier krijgt het mogelijk unieke optreden van Fortuyn opmerkelijk weinig context.

Na de aangehaalde beschrijving wordt de moord vanuit een multicultureel oogpunt beschreven zonder dat er daarbij nog wordt gewezen op de historisch gezien unieke gebeurtenis in de Nederlands parlementaire geschiedenis.

Natuurlijk bestond er 'opluchting' dat een Nederlander deze moord had gepleegd, maar de maatschappelijke woede over de moord op een politicus met kritiek op de islam prevaleerde boven de opluchting. Nergens in de bestudeerde methodes wordt er aandacht besteed aan de massale rouw die ontstond na de moord op een voor velen aansprekende politicus.

De beschrijving van het optreden van Pim Fortuyn levert een boeiende vergelijking tussen de derde en vierde druk van *Memo* uit respectievelijk 2008 en 2011.

Het hoofdstuk 'Vrijheid en democratie' is op veel punten ongewijzigd, maar op het gebied van Europa en ook rond Pim Fortuyn zijn er verschillende aanvullingen gedaan. Daarbij hebben de methodeschrijvers van 2011 ervoor gekozen om de erfenis van de Nederlandse patriot Joan Derk van der Capellen tot den Pol (1741-1784) in een historisch denken-opdracht aan Pim Fortuyn te koppelen⁸. Het kopje dat in 2008 nog 'Op weg naar Paars' heette, luistert nu naar de naam 'De opkomst van het populisme'. De tekst is precies hetzelfde maar na het stuk over de moord op Fortuyn komt de volgende aanvulling:

Na de moord op Pim Fortuyn in 2002 leek het even of de 'oude politiek' het populistische protest snel de kop in wist te drukken. De LPF slaagde er zonder Fortuyn als voorman niet in om de kiezers blijvend aan zich te binden en in eerste instantie profiteerde vooral het CDA hiervan. Maar al bij de verkiezingen in 2006 behaalde de nieuwe partij van Geert Wilders, de Partij voor de Vrijheid (PVV), acht zetels in het parlement. [In werkelijkheid negen zetels - C.v.H.] Vier jaar later was de PVV zelfs de derde partij geworden. De PVV heeft de politiek in Nederland sterk veranderd. Niet alleen door de stijl van het debatteren van Wilders en zijn fractiegenoten - met harde en vaak ongenueanceerde uitspraken - maar ook doordat de standpunten van de PVV het traditionele onderscheid tussen 'links' en 'rechts' in de politiek in de war hebben geschopt.⁹

Frits Bolkestein (links) tijdens een commissievergadering in 1984. Foto Rob Bogaerts. Links: Standbeeld van Pim Fortuyn voor zijn voormalige woonhuis, het Palazzo di Pietro.

Wat hier vooral opvalt, is dat de methodeschrijvers de duidelijke link tussen het succes van de inhoudelijke agenda van Pim Fortuyn en diens flamboyante media-optreden niet expliciet verbinden aan het latere succes van Geert Wilders in 2006. De opkomst van Wilders kan namelijk niet goed worden begrepen zonder aandacht te besteden aan het verpletterende Fortuyn-optreden dat het aanzien van de gevestigde politieke orde blijvend heeft veranderd. Tot 2002 was er in de Nederlandse parlementaire geschiedenis nog nooit een politicus geweest die in zo'n korte tijd zo'n substantieel aantal kiezers wist te verleiden om een stem uit te brengen op basis van een politieke agenda die door de gevestigde politieke partijen buiten de reguliere politieke orde was geplaatst. De impact van de moord op deze goedgebekte politicus met een interessante politieke agenda echoot nog steeds na en komt bovendien duidelijk tot uiting in het zetelaantal van de PVV.

Dat de methode het verband en de continuïteit tussen Fortuyn en Wilders niet beschrijft is vreemd. Een blik op de verkiezingsuitslagen na Fortuyn laat goed zien dat veel Nederlandse kiezers blijvend op zoek zijn naar een partij of persoon die de gesneefde agenda van Fortuyn kan overnemen.

De 24 zetels die Wilders in 2010 met de PVV heeft behaald vormt het huidige sluitstuk van de populistisch-monoculturele trend die door Fortuyn in 2001-2002 was ingezet. De naam van de paragraaf 'De opkomst van het populisme' doet aanvankelijk vermoeden dat de methodeschrijvers wel een historische oorzaak-gevolg-redenering vanuit Fortuyn naar Wilders wilden trekken, maar dat gebeurde uiteindelijk dus niet. Het is verwonderlijk dat de winst van ►

► Memo 2011, 194-195; de historisch-denken-opdracht geeft een pleitbezorger voor meer aandacht voor de unieke en cruciale rol van Fortuyn in onder meer geschiednismethodes weer wat moest, maar de volgende beschrijving van Pim Fortuyn in zijn eigen tijd in Memo 2011 laat zien dat de visie van de methodeschrijvers over de rol van Fortuyn niet veel is veranderd in vergelijking met Memo 2008 en de andere bestudeerde publicaties.
► Memo 2011, p. 368.

Geert Wilders met Barry Madlener, de fractieleider van de PVV in het Europese Parlement. Foto: Willem Sluyterman van Loo

24 zetels door de PVV in 2010 niet expliciet wordt vermeld. Dat dit zetelaantal behoorlijk overeenkomt met de 26 zetels die Fortuyn *post mortem* behaalde, had gebruikt kunnen worden om het natuurlijke kiezerspotentieel te schetsen van populistische leiders met een monoculturele agenda.

In het kopje 'Slot' zijn summiere wijzigingen doorgevoerd. Net zoals in 2008 wordt het succes van de SP ten opzichte van de gevestigde partijen eerder geplaatst dan het succes van Pim Fortuyn, terwijl de SP in 1994, 1998 en 2002 respectievelijk twee, vijf en negen zetels behaalde, aantallen die toch wat schril aftekenen tegen de 26 zetels in 2002 van Fortuyn, die de gevestigde politiek echt in het electorale stof deed bijten.

In de conclusie wordt duidelijk dat het optreden van Fortuyn niet als cesuur in de Nederlandse politieke geschiedenis wordt gezien:

Toch konden de grote drie zich lange tijd handhaven bij de verkiezingen. Het succes van de SP en Pim Fortuyn en later van Geert Wilders schudde politiek Nederland pas echt wakker.¹⁰

Behalve dat het eerst vermelden van de SP vanuit chronologisch oogpunt feitelijk onjuist is (of de methodeschrijvers zouden de vijf zetels in 1998 als wakkerschuddend moment moeten zien), doet deze tekst onrecht aan het paradigma-verschuivende moment uit de Nederlandse contemporaine politieke geschiedenis, de moord op Pim Fortuyn.

Het negeren van de grote rol die Fortuyn heeft gespeeld bij de zogenaamde 'agenda-setting' van belangrijke politieke onderwerpen tijdens het eerste decennium van de 21e eeuw komt ook naar voren in de duiding van de 'nee'-stem van de Nederlandse bevolking tegen de

'Europese grondwet' in 2005. Dat stemgedrag wordt terecht gekoppeld aan de eurosceptis van de SP en de latere PVV. Dat ook Fortuyn zich tijdens de verkiezingscampagne van 2002 kritisch uitsprak over de macht van Europa, blijft ongenoemd.

Een onderliggende reden hiervan kan zijn dat de 'Grote Mannen'-geschiedenis op dit moment niet *en vogue* is. Dit heeft mede te maken met het belang dat door een generatie historici werd gegeven aan de rol van structuren, die meer 'telden' dan individuele actoren. Bij een analyse van het contemporaine Nederlandse politieke landschap, waarin de personalisering van de politiek steeds grotere vormen aanneemt, zou ik er voor willen pleiten de invloed van Fortuyn en later Wilders niet aan zo'n structurele keuze ondergeschikt te maken.

Geen foto's

Na bestudering van de vijf publicaties kan worden gesteld dat de uniciteit van Fortuyns opkomst en de moord vakkundig is weggeschreven of simpelweg niet wordt genoemd. Daarbij, beelden zeggen vaak meer dan woorden, en ook in dat opzicht worden er opvallende keuzes gemaakt. Bij de methodeteksten staan geen foto's van de politicus in actie, geen foto's van de vermoorde politicus en geen foto's van de 'nationale' rouw na de dood van de politicus. Aan de moord op Pim Fortuyn is vanzelfsprekend niets meer te doen, maar bij de tweede moord, die op Fortuyns erfenis (namelijk het wegschrijven of zelfs negeren van diens cruciale betekenis) is een grote groep wetenschappers, beleidsmakers en methodeschrijvers actief betrokken. ■

Literatuur

- C. van Herwaarden, *Fortuyn. Chaos en charisma* (Amsterdam 2005).
- D. Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2003).
- H. Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004).

Voor bewegend beeld over dit onderwerp zie de uitzending van EenVandaag op 1 mei 2012.

De link naar deze uitzending vindt u op de website www.vgnkleio.nl/kleio

¹⁰ Ibidem, p. 369.

Vmbo: geschiedenis of maatschappijleer?

Na bij de start het examen kort te hebben ingezien, liep ik de examenzaal uit met het idee dat het examen goed te maken was. Rond de klok van halfelf stond ik buiten om de eerste leerlingen op te vangen en te vragen hoe zij het vonden. Tot mijn grote verbazing stond ik daar alleen. Pas tien minuten later kwamen de eerste leerlingen met een rood aangelopen hoofd naar buiten. 'Wat was het veel schrijven zeg!' en 'Dit leek wel op een toets van maatschappijleer, je hoefde alleen maar logisch na te denken' waren de eerste reacties. Hierna begon de discussie of het juiste antwoord was ingevuld bij die ene vraag. Mijn voorzichtige conclusie was dat de leerlingen een goed gevoel hadden over het zojuist gemaakte.

Zowel tijdens de landelijke en regionale bespreking als op het forum waren veel collega's het erover eens dat dit examen goed te doen was en misschien wel wat te gemakkelijk. Vooral het onderdeel staatsinrichting had te kampen met weinig creatieve vragen. Vraag 11 over hoe een rechtszaak in elkaar steekt was eenvoudig. Veel andere vragen waren simpelweg reproductievragen, het leek misschien wel veel op de vragen die men bij maatschappijleer stelt. Hier is tegen in te brengen dat de eerste vijftien vragen over staatsinrichting keurig de inhoud van de syllabus toetsen, zonder daarbij onnodig moeilijk te worden. Daarna begon het grote werk: het historisch overzicht vanaf 1900. Dit behelsde in totaal zeventig procent van de stofomschrijving, wat kansen biedt om verschillende soorten vragen te stellen die ook diepgang hebben. Dit laatste was

dit jaar wat minder geslaagd. Veel vragen waren van het type 'doe het zo', wat leerlingen dwingt in een bepaalde richting (goed) maar weinig ruimte biedt om zelf tot een antwoord te komen (wat minder). Waren er dan geen goede vragen? Natuurlijk wel. Een goed voorbeeld is vraag 30 waarin de leerling zich moest inleven in de gedachten van een Amerikaanse militair die door de bewoners van Berlijn vlak na de Tweede Wereldoorlog voor een vraagstuk wordt gesteld: geef ons eten of we zullen Hitler nooit vergeten! Veel leerlingen konden bedenken waarom de soldaat best begrip zou kunnen hebben voor dit standpunt, daarna moest er worden uitgelegd waarom de soldaat boos zou kunnen zijn.

Ook vraag 37 verdient een vermelding. Geen vraag over het Camp David-akkoord, maar een sterke vraag over de veranderende opinie van de wereld tussen 1948 en 1967 over de positie van Israël. Hierin zat een deel reproductie (opinie 1948) en een deel interpretatie van een bron (opinie 1967). Ook positief is dat vraag 45 de leerlingen de keuze liet om zelf een historisch persoon te kiezen die zij wilden beschrijven. Daarnaast was er een goede cultuurhistorische vraag (vraag 40) over het nut van het bewaren van resten van de Muur. Het onderwerp Europa werd bevraagd in (gelukkig slechts) twee meerkeuzevragen, er

zaten weinig staatkundige kaarten in en het ontbrak aan de traditionele tijdbalkvragen.

Is het achteraf gezien terecht het examen als te makkelijk te bestempelen? Misschien was het wat veel van hetzelfde en zaten er wat te weinig echte historische kennisvragen in. Het is maar de vraag of leerlingen die over goede historische vaardigheden beschikken, maar niet een heel jaar gestudeerd hebben op de stof, dit examen goed zouden maken. Als proef op de som zal ik zowel aan het begin als aan het einde van het schooljaar de aankomende examenleerlingen onderwerpen aan de test. Ik ben benieuwd hoe groot de verschillen zullen zijn.

Dennis Koolmoes

Havo: weinig vaardigheden nodig

Het havo-examen van 2012 heeft zoals gewoonlijk veel beroering gewekt onder docenten. Gemakkelijke vragen worden afgewisseld met ingewikkelde en soms raadselachtige constructies die aan vwo-vragen doen denken, zo sputtert men. Maar er is niets nieuws onder de zon: net als in vorige jaren zijn de meeste ►

vragen goed maakbaar als men de moeite neemt ze te doorgronden. Dat dat voor veel havo-leerlingen lastig is, hoort nu eenmaal bij het gegeven dat een goed examen discriminerend werkt; dat docenten soms zelf de vragen niet lijken te voorzien is een ernstiger probleem. Enkele vragen zijn wel degelijk moeilijk te beantwoorden, soms omdat gevraagd wordt naar details die de leerlingen redelijkerwijs niet konden weten.

De 'aanloop' is zoals men mag verwachten: vijf eenvoudige, duidelijke vragen om leerlingen te helpen zich het lastige onderwerp 'de Republiek in een tijd van vorsten' helder voor de geest te brengen. Vraag 2 over het bestuursbeleid van de Habsburgers is bijvoorbeeld op te lossen door toch maar eerst de bron (een fragment uit de Pragmatieke Sanctie) goed te lezen en vervolgens het bijpassende begrip bij het eerste streepje in te vullen. De prent over Alva's heerschappij bij vraag 5 biedt een overvloed aan bruikbare beeld-elementen; hij zal veel leerlingen

bekend zijn voorgekomen, omdat in lesmethodes vaak een vergelijkbare afbeelding is opgenomen.

Vraag 6 is lastiger: maar weinig leerlingen leggen een verband met het eind van het Twaalfjarig Bestand, dat omstreeks 1620 een rol speelde in de politieke propaganda. Een enkeling verwijst naar de religieuze onverdraagzaamheid van de contraremonstranten, een verband dat ook destijds (door bijvoorbeeld Vondel) wel werd gelegd. Bij vraag 8 wordt van leerlingen kennis van de opvattingen van Willem van Oranje en van de bepalingen van de Pacificatie van Gent verwacht, die nauwelijks uit de examenkaternen was af te leiden: bij gebrek hieraan gokken veel leerlingen maar wat. Vraag 10 gaat vergezeld van een leuke, duidelijke bron, maar helt wel gevaarlijk over naar zuiver tekstbegrip: een leerling die niets weet van de oorzaken van de Opstand kan door goed te lezen het antwoord formuleren. Kennis helpt overigens wel om de bron te lezen zoals deze bedoeld is, dat laatste gaat bij havo-leerlingen weleens mis. Vraag 11 geeft het omgekeerde effect: hier dient de bron (het huwelijksportret van Willem II en Mary Stuart I) slechts als illustratie bij de rechttoe rechtaan reproductievraag. Ook vraag 14 kan strikt genomen zonder de nogal summiere bron. Bij deze drie vragen bekruipt de gewetensvolle docent het gevoel dat ook examenmakers wel eens zonder inspiratie zitten.

Het onderwerp 'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam' sprak meer leerlingen aan, maar de examenvragen zijn niet per definitie beter gemaakt. Niet alle vragen zijn even eenduidig. Het gaat meteen al mis bij vraag 16, waar veel leerlingen niet doorhebben dat Kennedy in de bron niet spreekt als president, maar als jonge senator. De vraag is uitdagend en stuurt in

de goede richting, maar de bron is zo cryptisch dat zelfs docenten pas na grondig herlezen een antwoord kunnen formuleren. Er moeten veel denkstappen worden gemaakt: wat wilden de Vietnamezen, wat wilden de Fransen, wat was het Amerikaanse beleid en waarom werkt dat eigenlijk de Amerikaanse belangen tegen; volgens Kennedy althans, die in 1951 iets anders lijkt te menen dan later als president. Van havo-leerlingen wordt hier echt te veel gevraagd, wat blijkt uit de vele antwoorden 'op goed geluk' over de Amerikaanse argumenten achter de steun aan Frankrijk.

Daar staat tegenover dat de propagandaprent bij vraag 18 prachtig is, en de vraag heel maakbaar. Ook vraag 22, het indelen van vier uitspraken bij verschillende politici, is leuk en goed op te lossen; bij de eveneens prima vraag 23 steekt echter het stapelvraagssyndroom de kop op. Voor een goed antwoord moet wel duidelijk zijn dat hier Ho Chi Minh aan het woord is, en dat is vaak niet het geval. Een prima vondst is het gebruik van één foto van Eddie Adams om zowel de propagandaboodschap van de Amerikaanse regering als die van tegenstanders van het Vietnambeleid te laten toelichten (vraag 24 en 25). Ook de 'uitstapvragen' zijn duidelijk en niet te moeilijk: een vraag als 26 over dorpelingen die niet willen zeggen waar de Vietcong zich schuilhoudt is zelfs wel heel simpel. Jammer is wel dat met de laatste vraag maar één punt te verdienen is, terwijl het correctievoorschrift er wel twee lijkt te rechtvaardigen voor een volledig antwoord. Het gehele examen overziend, kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat er wel heel weinig vaardigheidsvragen in zijn beland. Veel van de vragen met bron zijn eigenlijk reproductievragen in vermomming of vereisen niet veel meer

dan tekstbegrip. De eenvoudige identificatievraag aan het einde, over Fulbright die de opvattingen van de 'duiven' aanhangt, wordt helaas vaak verkeerd begrepen; waren de leerlingen uitgeput van het opletten van zoveel feitjes? Vraag 29, over de sociale achtergrond van de soldaten, is heel simpel gemaakt door weglating van het woord representatief. Storend voor docenten zijn bovendien enkele vage formuleringen en twijfelachtige beweringen in het correctievoorschrift, waar leerlingen maar zelden aan kunnen voldoen. Misschien is het uitkauwen van vele malen dezelfde examenonderwerpen (want veel is er niet aan de Gouden Eeuw toegevoegd in het Republiekthema) zelfs van onze doorgewinterde examenmakers te veel gevraagd.

Nicole van der Steen

Vwo: te veel van het goede

'Goed te doen als we een uurtje extra hadden gehad, maar ik moest echt racen tegen de klok en had geen tijd meer om de antwoorden nog eens over te lezen,' verzuchtte een leerling somber na afloop in de aula. Een veelgehoorde reactie; het examen was niet overdreven moeilijk geweest, maar het was te lang. Veel verbazing was er over vraag 14 waarin volgens de leerlingen een fout stond. In de opgave werd gesproken over het Drievoudig Verbond uit 1668 tussen Engeland, Zweden en de Republiek. De kandidaten kenden uit de stofomschrijving alleen de 'triple alliantie' uit 1596, een verbintenis tussen Frankrijk, Engeland en de Republiek om elkaar politiek en militair te steunen tegen de gezamenlijke vijand

Spanje. Maar uiteindelijk bleek geen specifieke kennis over het Drievoudig Verbond uit 1668 nodig te zijn om de vraag goed te kunnen beantwoorden, gewoon een kwestie van logisch nadenken. Vraag 6 over de gebeurtenissen rondom zes Engelse koningshuwelijken die in chronologische volgorde geplaatst moesten worden, vonden sommige kandidaten ronduit flauw (al gebruikten ze daarvoor een krachtiger term). Bij docenten riep het examen wisselende reacties op. Sommigen ergerden zich aan de hoeveelheid informatie die aan opdrachten 1 en 12 voorafging. Wat is dan het nut van een bronnenboekje, was de overweging. Anderen vonden dat niet bezwaarlijk maar waren, evenals veel kandidaten, van mening dat dertig open vragen echt te veel van het goede was.

Opvallend vond men het gebrek aan variatie in de puntentoekening. Voor meer dan de helft van de vragen konden slechts twee punten per vraag worden behaald. Vier punten was het hoogst haalbare en dat bij maar vijf vragen. De opdrachten voor één punt waren zo simpel dat ze in een toets voor de onderbouw niet hadden misstaan. Maar vragen waarin briljante leerlingen kunnen uitblinken ontbraken helaas. Evenals de voorgaande jaren riep de uitwerking in het antwoordmodel de nodige bezwaren op. Bij vraag 8 is de opdracht duidelijk. De volgende bewering wordt gegeven: 'De inhoud van het Edict van Nantes gaat over religie, maar Hendrik IV had er ook een politiek doel mee.' De leerlingen moeten beide onderdelen van deze bewering toelichten. Geen probleem denk je tot je het correctievoorschrift ziet. Dat verwacht dat de kandidaten bij het religieuze doel het beëindigen van de godsdienstoorlog noemen. Maar mijn leerlingen noteerden dit allemaal bij het politieke doel wat

volgens mij ook goed is (en eigenlijk beter dan het antwoord volgens het correctiemodel). Heel vreemd was de uitwerking van vraag 10 bij het derde aandachtsstreepje. Het uitgangspunt is een prent ter illustratie van een gedicht van Joost van den Vondel over de Synode van Dordrecht en de kandidaten moeten aangeven wat het standpunt van de maker van deze prent was met betrekking tot het conflict tussen Arminius en Gomarus. In het antwoordmodel staat dat er veel argumenten zijn om voor Arminius te kiezen (Welke? Ze worden niet genoemd), maar de leerlingen hadden moeten opschrijven dat het gaat om Gomarus, een keuze die voortkomt uit de militaire dreiging van Maurits. Naar dit deel van het antwoord wordt volgens mij niet gevraagd.

Al met al waren de meeste examenopdrachten duidelijk geformuleerd en bestond er een redelijke verdeling van kennis-, toepassings- en inzichtvragen. Wel jammer dat het traditie wordt om in het havo- en in het vwo-examen een aantal dezelfde opdrachten te plaatsen.

Anny Hartgerink ■

Socrates in de klas

Een pleidooi voor filosofie binnen de geschiedenisles

Filosofie kan helpen om het vak geschiedenis inzichtelijker te maken.

Door in discussie te gaan over andere ideeën en wereldbeelden,

leren we over onze eigen achtergrond en wat die voor ons betekent.

Niels Lubberman heeft zijn master behaald aan de Radboud Universiteit in politieke geschiedenis. Aankomend schooljaar begint hij als docent 'Informatica en Mediawijsheid' op het Baarnsch Lyceum.

Onze taak als docent is de leerlingen een kritische blik mee te geven wanneer ze hun eigen wereldbeeld en dat van anderen onder de loep nemen. 'Waarom moeten we geschiedenis leren, al die mensen zijn toch al dood?' Deze vraag krijgt elke docent wel een keer te horen. Vooral vervelend als dit gepaard gaat met een irritant zeurderige stem of met een referentie aan het huiswerk dat kennelijk niet kan rekenen op algemene instemming. Ook leuk: midden in je verhaal over de Bataafse Opstand hoor je ineens: 'Hoe weet u dit allemaal? Was u er soms bij?' Een prettige gedachte dat er kritische leerlingen in je klas zitten, maar dat was echt het verkeerde moment. Toch vormen deze vragen een uitdaging; ze stellen het nut van het vak geschiedenis centraal. Deze vragen staan daarom ook niet tegenover elkaar, eerder vormen ze twee zijden van een medaille. Maar waar moeten we zoeken naar serieuze antwoorden?

Fundering op filosofie

De geschiedwetenschap is, net als andere wetenschappen, op de filosofie gefundeerd. Onze definities van feiten, causaliteit en waarheid vinden hun grondslag in het deel van de filosofie dat bekend staat als de kennistheorie (epistemologie). Binnen deze discipline wordt gezocht naar het antwoord op de vraag hoe

tussen filosofie en geschiedenis. Naast de theoretische onderbouwing van ons vak, vormt de filosofie (of beter gezegd de geschiedenis van de filosofie) een van de fundamentele bouwstenen van de geschiedenis. Ideeën van denkers als Socrates, Augustinus, Machiavelli, Locke, Rousseau en Nietzsche liggen aan de basis van belangrijke ontwikkelingen in de economische, sociale, culturele en politieke geschiedenis. Filosofie heeft blijkbaar invloed op het daadwerkelijke verloop van de geschiedenis en geeft daarnaast vorm aan onze ideeën over en interpretatie van het verleden. Los van de vraag hoe filosofische onderwerpen ingepast kunnen worden binnen een geschiedenisles, zal ik eerst beargumenteren wat de voordelen van deze aanpak zijn. Een relatie tussen beide domeinen rechtvaardigt nog niet dat we onze lessen gaan volstoppen met filosofen en gedachte-experimenten. Veel docenten zullen het idee hebben dat de specifieke problemen die het vak geschiedenis met zich mee brengt al moeilijk genoeg zijn. Waarom filosofie erbij halen, een discipline die bekend staat als moeilijk, abstract en hoogdravend? Er moet dus een meerwaarde zijn die het inzetten van filosofie rechtvaardigt.

Waarom filosofie?

Het vak geschiedenis kenmerkt zich onder andere door het gebruik van veel abstracte begrippen. De zogenaamde structuurbegrippen, zoals representativiteit, periodisering, standplaatsgebondenheid en objectiviteit verwijzen naar situaties in de werkelijkheid die niet als zodanig zicht- of tastbaar zijn. Daarmee zijn ze onderdeel van de kennistheorie, via deze begrippen proberen wij de wereld te ordenen en inzichtelijk te maken. Arie Wilschut heeft de verschillende structuurbegrippen ingedeeld in 'historische vaardigheden'. Inzicht

'Waarom filosofie erbij halen, een discipline die bekend staat als moeilijk, abstract en hoogdravend?'

► Arie Wilschut, Dick van Straaten en Marcel van Riessen, *Geschiedenisdidactic. Handboek voor de vakdocent* (Bussum 2004) p. 60-68.

wij betrouwbare kennis van de wereld kunnen krijgen. Belangrijke inzichten binnen de epistemologie zijn terug te voeren op de werken van onder andere Francis Bacon, David Hume en Immanuel Kant. Deze invloedrijke denkers illustreren tevens een tweede relatie

Kenmerken van filosofische vragen

Het belangrijkste kenmerk van een filosofische vraag is dat hij mensen aan het denken zet. Een goede filosofische vraag zorgt ervoor dat mensen zich gaan verwonderen. Opnieuw nadenken over onderwerpen waar we in het dagelijkse leven niet zo een, twee, drie bij stilstaan. Daarnaast zijn er nog enkele andere aspecten waar je op kunt letten bij het opstellen van een filosofische vraag:

- Het te overdenken thema wordt in een vraag voorgelegd.
- Deze vraag draagt een principieel karakter in de zin dat het eenieder aangaat en zich derhalve leent voor gemeenschappelijke analyse.
- De vraag is niet louter door middel van empirie te beantwoorden. Alleen (redelijk) denken kan verder helpen.
- Het moet mogelijk zijn voor de leerlingen om eigen ervaringen en concrete voorbeelden aan de vraag en aan het thema te koppelen.

De filosofische vraag staat aan de basis van de discussie oftewel het filosofische gesprek. Binnen het gesprek kan er altijd nog gestuurd worden door het stellen van nieuwe vragen. De gespreksleider is verantwoordelijk voor de ontwikkeling van het gesprek. Wanneer iemand te ver afdrijft met zijn antwoord of mening dan kan hij, door middel van een korte conclusie of aan de hand van nieuwe vragen, het gesprek weer terugleiden naar de hoofdvraag.

in deze vaardigheden geeft volgens hem blijk van historisch besef. Hierbij gaat het niet alleen om het geven van een correcte definitie van deze begrippen, maar ook om het kunnen toepassen.¹ Dit veronderstelt een hoger niveau van begrijpen.

Hier is het dat filosofie ons kan helpen. Binnen een filosofische discussie kunnen we de structuurbegrippen ter discussie stellen en onderwerpen aan een kritische analyse. Vertaald naar de praktijk betekent dit dat je een les kunt besteden aan de vraag wanneer het Romeinse Rijk ophield te bestaan. De structuurbegrippen periodisering, continuïteit en verandering komen hierbij aan bod. Waarmee laten we iets beginnen en eindigen? Kunnen de leerlingen het vergelijken met de overgang van de basisschool naar de middelbare school of lijkt het meer op je leeftijd, die elk jaar wel verandert maar waarbij het moment zelf

eigenlijk niet als een verandering aanvoelt? Door deze begrippen te betrekken op de eigen leefwereld worden ze concreter en kunnen leerlingen zich er makkelijker een beeld bij vormen.

Naast kentheoretische onderwerpen leent geschiedenis zich ervoor om samen met de leerlingen in te gaan op ethische kwesties. Waarden en normen zijn door de eeuwen heen sterk veranderd. Juist hierdoor komt het verleden zo anders op ons over, waardoor we er niet altijd evenveel begrip voor kunnen opbrengen. Onze standplaatsgebondenheid bepaalt in hoge mate hoe wij tegen de wereld aankijken. Dit houdt in dat leerlingen zich moeten leren inleven in mensen uit compleet andere tijden. Dit is een interessant onderwerp om binnen een discussie te bestuderen. ►

Augustinus dacht al na over het begrip tijd. Door met hem in dialoog te gaan, kunnen leerlingen zelf spelenderwijs op zoek gaan naar betekenis vanuit hun eigen referentiekader. De heilige Augustinus in gebed verzonken, fresco in de Ognissanti kerk in Florence door Sandro Botticelli, ca. 1480.

Leerlingen moeten zich leren inleven in mensen uit compleet andere tijden, zoals een horige boer uit de tijd van monniken en ridders. Fresco uit 'de cyclus van de maanden' in de Torre Aquila in Trento, ca. 1400.

► Ph. Boekstal en J. Hogenbirk, *Filosofie in het VMBO. Een project uitgevoerd in het kader van de Initiatief Rijke School, Montessori Scholengemeenschap Amsterdam, 2002-2003* (2004)
 ► Ibidem.

Zo kun je kijken naar de belangrijkste waarden voor een horige boer uit de tijd van monniken en ridders. Door middel van kaartjes met daarop begrippen als vrijheid, veiligheid, familie en geloof kan er een ordening gemaakt worden. Vervolgens kun je de leerlingen vragen welke indeling ze zelf zouden maken. Wat vinden ze belangrijk? Waarom is er een verschil tussen wat zijzelf van belang vinden en datgene wat iemand uit een andere tijd belangrijk vond?

Er zijn niet alleen vakdidactische argumenten te geven, ook pedagogisch is er veel te winnen door filosofie in te zetten binnen de geschiedenisles. Hoewel het populaire beeld van de filosoof vooral wordt bepaald door een stoffige oude man met bergen boeken om zich heen, is filosofie juist bij uitstek een groepsbezigheid. Door het opperen van ideeën en de reactie van anderen te analyseren kun je steeds een stapje verder komen. Zoals een onderzoek naar filosofie in het vmbo aangeeft zijn 'respect, openheid, reflecteren en kwetsbaarheid (...) hierin cruciaal.'² Binnen deze samenwerking is het van belang dat leerlingen leren mee te denken en ook durven te participeren. 'Werkelijk zeggen wat je denkt vraagt nogal wat kwetsbaarheid (...) en respect en openheid van de anderen zijn daarom onontbeerlijk.'³ Door hiermee te oefenen worden deze vaardigheden bij de leerlingen aangescherpt.

De klas in

De lesdoelen bepalen de werkvorm die je als docent het beste kunt hanteren. Niet alle stof leent zich ervoor om behandeld te worden vanuit een filosofisch perspectief, evenmin is iedere activerende werkvorm geschikt om bijvoorbeeld het leenstelsel uit te leggen. Wanneer is filosofie eigenlijk een meerwaarde in de les? Hoe zit het bijvoorbeeld met een les

filosofen en stromingen; elke filosoof heeft een bepaald project waarbinnen getracht wordt verschillende vragen te beantwoorden aan de hand van logisch denken, redeneren en denkexperimenten. Filosofie is dus te definiëren als een systematische zoektocht naar kennis. Er zijn veel verschillende manieren om deze zoektocht te realiseren en daarmee dus ook te veel om hier allemaal te behandelen. Een belangrijke methode, die veel in het basisonderwijs wordt gebruikt, is de socratische methode. Leerlingen gaan met elkaar op zoek naar een mogelijk antwoord op een filosofische vraag. Bij jager-verzamelaars en boeren gaat het om het opnoemen van verschillen tussen beide groepen. Een filosofische vraag geënt op dit thema kan luiden: 'Zijn indelingen/categorieën een natuurlijk gegeven of leggen mensen deze op?'

De filosofische vraag staat aan de basis van de discussie oftewel het filosofisch gesprek, maar hoeft hem niet aan te zwengelen. Het gesprek kan starten met een vraag, opdracht, filmfragment of een foto die een verwijzing bevat naar de filosofische vraag. Deze instap moet de leerlingen uitnodigen om deel te nemen aan het gesprek. Als we dit vertalen naar ons voorbeeld dan is een goede instapopdracht het verdelen van verschillende begrippen tussen jager-verzamelaars en boeren. Hiermee tonen ze aan dat ze het verschil weten tussen beide groepen. Vervolgens geeft de docent de

'Dat de filosofische vraag niet wordt opgelost, is niet van belang. Er bestaat simpelweg geen eenduidig antwoord op dit soort vragen'

over de verschillen tussen jager-verzamelaars en boeren? Een duidelijke definitie van filosofie kan hier helderheid verschaffen. Alleen is het een probleem dat filosofie lastig te definiëren is. Verschillende filosofen zijn elkaar dan ook al flink in de haren gevlogen omdat ze het niet eens konden worden. Maar er zijn wel degelijk overeenkomsten tussen de verschillende

opdracht om een andere indeling te maken op basis van het alfabet. Dit idee kan nogmaals herhaald worden, leerlingen kunnen ook uitgenodigd worden om hun eigen indeling te maken. Zo zijn leerlingen bezig met het ordenen van informatie op basis van verschillende criteria. Hierna komt pas de filosofische vraag in beeld.

De discussie kan zich nu naar meerdere kanten uitstrekken. Leerlingen kunnen proberen te ontdekken of er in de natuur inderdaad ordeningen bestaan en hoe wij deze kunnen herkennen. Het is mogelijk dat leerlingen tot de conclusie komen dat er geen natuurlijke categorieën bestaan. In dat geval kan de docent vragen waarom mensen ordeningen aanbrengen. De leerlingen raken op deze manier vertrouwd met het structuurbegrip ordenen en leren dat het gebruik van verschillende criteria kan leiden tot verschillende categorieën. Dat de filosofische vraag niet wordt opgelost is niet van belang. Er bestaat simpelweg geen eenduidig antwoord op dit soort vragen. We kunnen er dan ook niet vanuit gaan dat leerlingen deze vragen wel kunnen beantwoorden. Het gaat er uiteindelijk om hoe ze bij hun antwoord zijn gekomen en op welke manier zij dit antwoord onderbouwen.

De boekenkast

Als docent moet je helder hebben dat deze methode er slechts een van de vele is. We kunnen dit visualiseren door te denken aan een boekenkast, waar de verschillende planken vol staan met verschillende werkvormen. Op de ene plank staan actieve werkvormen zoals 'Welk woord weg?' en 'Beelden om te onthouden', weer een andere is gevuld met filmopdrachten, verhalen en praktische opdrachten. Zo zijn er verschillende methodes die ingezet kunnen worden om de stof over te brengen op de leerlingen. De docent bepaalt aan de hand van zijn lesdoelen de methode die hij uit deze kast pakt.

Filosofie kan helpen om het vak geschiedenis inzichtelijker te maken. Door de dialoog aan te gaan met een denker als Augustinus, die ook al nadacht over het begrip tijd, kunnen leerlingen zelf spelenderwijs op zoek gaan naar betekenis vanuit hun eigen referentiekader. In discussie met andere ideeën en wereldbeelden leren we over onze eigen achtergrond en wat die voor ons betekent. Als geschiedenisonderwijs een respect voor de feiten moet aanleren, zoals Wilschut⁴ aangeeft, dan moe-

ten we leerlingen ook leren om problemen en vraagstukken kritisch te analyseren om vervolgens hun eigen onderbouwde conclusie te kunnen geven. Filosofie, als een systematische zoektocht, kan fungeren als instrument om leerlingen deze kritische blik mee te geven. Om terug te komen op de vraag waarom we geschiedenis geven; een antwoord kunnen we vinden in de filosofische roman van de Noorse schrijver Jostein Gaarder. In het fragment overdenkt Sofie, Gaarders protagonist, haar eigen rol in de wereld: 'Zelf was ze niets anders dan een toevallig mens. Maar als ze haar historische wortels kende, werd ze iets minder toevallig. Zelf had ze nog maar een paar jaar op deze planeet geleefd. Maar als de geschiedenis van het menselijk geslacht ook haar geschiedenis was, dan was ze in feite duizenden jaren oud.'⁵ ■

Socrates geeft les aan Perikles. Schilderij van Nicolas Guibal, 1780, collectie Landesmuseum Württemberg.

Verder lezen

- R. Bartels, *Kinderen leren filosoferen. Praktijkboek voor leraren*, Agiel, Utrecht 2007.
- J. Gaarder, *De wereld van Sofie*, Houtekiet, Antwerpen 2006.
- C. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Boom, Amsterdam 2006.
- www.lerenfilosoferen.nl

- Wilschut, Van Straaten en Van Riessen, *Geschiedenisdidactiek* (Bussum 2004) p. 20
- J. Gaarder, *De wereld van Sofie. Roman over de geschiedenis van de filosofie* (vertaald door J. Klok e.a., Antwerpen 2006, 53^e druk) p. 180.

In mijn lokaal heb ik een soort tijdlijn van posters gemaakt. Bij de deur begint het bij de prehistorie. Bij het raam hangen dingen van de laatste decennia. Vroeger stonden er ook planten en een aquarium op de vensterbank, maar die zijn in de loop der jaren verdwenen. Een lokaal moet gezellig zijn! Ik hoop dat het bijdraagt aan de interesse van de leerlingen voor geschiedenis. In de bovenbouw wil ik graag dat leerlingen gaan begrijpen waarom de wereld in elkaar zit zoals hij in elkaar zit. Waarom bestaat Israël? En waarom ontstond er in Joegoslavië eigenlijk zo'n bloedbad?

Alle geschiedenisdocenten op deze school hebben een persoonlijke geschiedenisvitrine. De leerlingen kijken er regelmatig in. In de mijne hangen spullen van mijn middelbare school, oude foto's en speelgoed waarmee ik vroeger speelde. Geschiedenis gaat over het leven. Dat probeer ik de leerlingen mee te geven. Ik probeer geschiedenis aan henzelf te verbinden. Leerlingen moet je verbazen, ze moeten plezier beleven aan je les. Ik probeer in mijn lessen een permanente stroom van persoonlijke ervaringen te verweven. Dat zijn niet altijd mijn eigen ervaringen, maar ik voel er wel altijd een emotie bij. Leerlingen pikken die emotie op, waardoor ze sneller aandachtig zijn.

Deze boeken hangen er voor de leerlingen. Ze mogen erin kijken als ze hun proefwerk klaar hebben en er nog tijd over is. Vroeger werkte dat goed, tegenwoordig kijken de leerlingen helaas vaker op hun mobieltjes.

Dit is een kopie van een prent ter nagedachtenis aan een gevallen soldaat uit de Eerste Wereldoorlog. Het origineel is van de grootvader of overgrootvader van een collega, en persoonlijk ondertekend door Keizer Wilhelm. De zwart-witfoto ernaast van de soldaat vind ik erg mooi. 'Hij heeft de oorlog overleefd,' staat eronder. De soldaat heeft geen gezicht meer. Ik probeer de leerlingen voor morele dilemma's te stellen. In die tijd was er nog geen plastische chirurgie zoals vandaag. Heeft deze man eigenlijk geluk gehad of niet? Ook vertel ik hen over mijn vader. Die zat vroeger in het verzet en heeft daarvoor ook een onderscheiding gekregen. Maar was hij een held of een terrorist? Het is maar vanuit welk perspectief je het bekijkt.

Ik vertel altijd dat mijn vader deze kanonskogel heeft meegenomen uit een of ander kasteel. Dat is namelijk ook zo... Het aardige aan de kogel is dat hij meerdere platte kanten heeft. Je kunt goed zien dat ze de kogels in de middeleeuwen vaker dan één keer gebruikten. 's Nachts werden ze opgehaald om opnieuw te gebruiken.

Propagandaposter

Deze Amerikaanse propagandaposter was heel modern voor die tijd. De vijand wordt zo afschuwelijk mogelijk gemaakt door hem te verbeestelijken en de weerloze vrouw met haar blote borsten als slachtoffer te gebruiken.

Historisch denken

Nieuw handboek geschiedtheorie voor de lerarenopleidingen

Joke Noordstrand
is hoofdredacteur
van Kleio

Op de Hogeschool van Amsterdam vond in mei de feestelijke presentatie plaats van een nieuw handboek voor de lerarenopleidingen geschiedenis. Eindredacteur Dick van Straaten overhandigde hierbij het eerste exemplaar van *Historisch denken*. Een basisboek voor de vakdocent aan oud Kleio-redacteur Ed Jonker, hoogleraar geschiedenis en grondslagen van de geschiedbeoefening aan de Universiteit Utrecht.

Een van de redenen voor de auteurs om dit basisboek te schrijven was dat de stapels syllabi die de studenten momenteel aan de verschillende opleidingen gebruiken geen handzaam overzicht van de theorie van geschiedenis bieden.

Een ander probleem is dat veel geschiedtheoretische handboeken te abstract en te encyclopedisch zijn voor studenten aan de lerarenopleidingen. *Historisch denken* is een praktisch, leesbaar boek waarin de grondslagen van historisch denken op een oriënterend niveau worden beschreven. Concreet sluit het aan bij Domein 1 (conceptuele principes) en Domein 3 (historisch redeneren) van de 'Kennisbasis geschiedenis voor de Lerarenopleiding voortgezet onderwijs (2010)'.

Geprobeerd is om een geschiedtheoretisch kader te schetsen, dat studenten en docenten geschiedenis bij de voorbereiding van lessen

over historisch denken kunnen gebruiken. Via het aloude principe van verzamelen en ordenen van historische gegevens komt de student uiteindelijk tot verklaring en beeldvorming.

Intellectuele gymnastiek

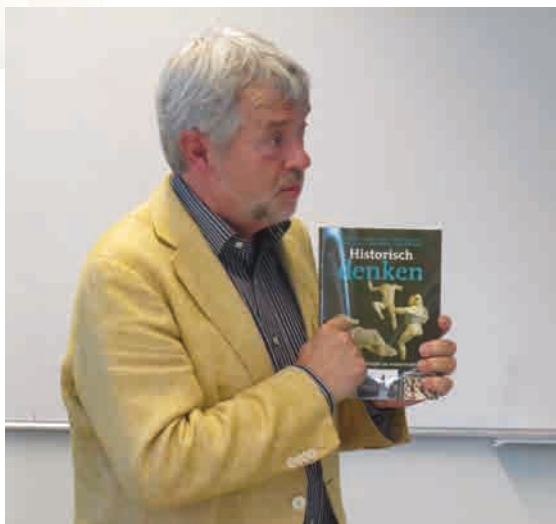
Ed Jonker nam niet alleen het boek in ontvangst, maar had het ook intensief meegelezen en deelde zijn bevindingen met de geïnteresseerde toehoorders. Hij maakte van de gelegenheid gebruik om het gebrek aan interesse van historici voor geschiedfilosofie en geschiedtheorie aan de kaak te stellen. Deze vakgebieden hebben een slechte naam in de geschiedwetenschap. Ernst Kossmann sprak indertijd van een soort intellectuele gymnastiek: nuttige spieroefeningen, maar vervelend en saai. Pieter Geyl vond dat het maar poespas in de hoofden van studenten gaf. Veel historici beschouwen filosofie als een abstracte, universalistische en logisch dwingende theorie die moeilijk toepasbaar is op het grillige verloop van de geschiedenis. Ze noemen filosofie 'a-historisch', waarmee ze eigenlijk *antihistorisch* bedoelen. Dat historisme en hermeneutiek zelf een filosofie meebrengen en een epistemologische positie en procedure veronderstellen, wordt dan meestal vergeten.

Toch hebben ook de *hardcore*, *diehard* historici volgens Jonker een slecht geweten: er moet wel iets aan wetenschapstheorie gedaan worden. Meestal doen ze dat dan in hun afscheidsredes, dat wil zeggen: te laat. In het werkelijke leven van de academische historische opleidingen moet het zich liefst beperken tot een apart hoekje, bevolkt door één of twee eigenaardige specialisten, die één, maximaal twee modules historiografie en theorie geven.

Handboeken

Voor dergelijke cursussen bestaan aparte handboeken. Die zijn volgens Jonker niet altijd geweldig, omdat ze ofwel meteen beginnen met het problematiseren van een wetenschapsbeeld dat de studenten nog niet kennen ofwel een mengvorm zijn van een algemene

Ed Jonker (linkerpagina) deelde zijn bevindingen met de toehoorders, waaronder de auteurs van het boek (rechterpagina).

Historisch denken

BASISBOEK VOOR DE VAKDOCENT

inleiding en het specialisme van de auteur. In Nederland zijn we nog goed af met auteurs als Chris Lorenz, Harry Jansen, Michiel Leezenberg en Gerard de Vries. Hun boeken zijn vaak een mengvorm tussen algemene wetenschapsleer en een meer praktische historiografie. De kennistheoretische posities worden wel systematisch geanalyseerd, maar meestal in een chronologische volgorde. Deze boeken hebben vaak een historiserend raamwerk, al zijn ze binnen dat raamwerk nog behoorlijk abstract.

Tegenwoordig is de trend om kennistheoretische opvattingen uit de wetenschapsfilosofie aan de hand van concrete problemen uit de onderzoekspraktijk te beschrijven. Een groot voordeel hiervan is de toegankelijkheid: van een simpel voorbeeld wordt toegewerkt naar complexe materie. Nadeel is dat het vogelvluchtperspectief - het zicht op de algemene academische ontwikkeling - verdwijnt.

Keuzes maken

Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat Jonker een basisboek over Historisch Denken voor (beginnende) vakdocenten toequicht. Het is volgens hem een praktisch en lezenswaardig boek, waar meer in staat dan op het eerste gezicht gedacht. Naast lof is er ook kritiek. Er is gekozen voor 'verzamelen, ordenen, verklaren en beeldvormen', maar een theoretische verantwoording van die keuze ontbreekt. Het boek had wat Jonker betreft nog meer theorie mogen bevatten. Grondige kennis van bijvoorbeeld het deconstructivisme of postmodernisme kan handig zijn, al was het maar omdat je dan op een verjaardagspartijtje kunt uitleggen waarom je dergelijke benaderingen afwijst. Juist in debatten over waarheid en objectiviteit moeten historici beter geschoold worden. Genoeg stof dus om in een herdruk te overwegen.

Volgens Van Straaten is de keuze voor 'verzamelen, ordenen, verklaren en beeldvormen' zuiver pragmatisch: deze redeneerwijzen staan in de 'kennisbasis voor geschiedenisleraren', die de aanleiding was om dit boek te schrijven. Daarnaast sluiten ze aan bij een lang bestaande praktijk in het geschiedenisonderwijs, al is het voor het eerst dat de redeneerwijzen expliciet in verband worden gebracht met problemen die voortvloeien uit het tijdsverschil tussen heden en verleden.

Van Straaten benadrukt dat het boek is geschreven voor tweedegraads geschiedenisleraren en niet voor masterstudenten geschiedenis. Dat er het nodige *niet* in voorkomt, is daarom een bewuste keuze. Toch staat er genoeg in om leraren te wapenen tegen postmodernistische aanvallen op het nut van geschiedenis. ■

Dick van Straaten (red.), Rien Claassen, Frans Groot, Arno Raven, Arie Wilschut, *Historisch Denken, Basisboek voor de vakdocent* (Van Gorcum: Zwolle, 2012) 216 pag., prijs € 29,95

Geschiedenis door een diversiteit van lenzen

De negentiende Euroclio-jaarconferentie in Antalya

In april vond de negentiende jaarconferentie van EUROCLIO plaats in Antalya in Turkije. Bijna tweehonderd deelnemers hielden zich een week lang bezig met geschiedenis en geschiedenisonderwijs. Deze deelnemers kwamen uit meer dan 45 landen. Daarmee was er volop gelegenheid tot uitwisseling en netwerken.

Marjan de Groot-Reuvekamp is bestuurslid van EUROCLIO en internationaal vertegenwoordiger van de VGN

Bij de start van de conferentie stond de Nederlandse ambassadeur in Turkije, Jan-Paul Dirkse, stil bij vierhonderd jaar diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Turkije en bij het belang van deze conferentie die tevens de afsluiting was van het project *A Key to Europe, Innovative Methodology in Turkish School History, 2009-2012*. EUROCLIO heeft drie jaar lang Turkse docenten, wetenschappers, methodeschrijvers en onderwijsbestuurders ondersteund bij het ontwikkelen en implementeren van vernieuwend onderwijsmateriaal en het versterken van hun netwerken. Het Turkse geschiedeniscurriculum wordt momenteel zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs vernieuwd. Het project sluit daarbij aan door de ontwikkeling van een innovatieve methodologie. Er zijn 34 lessen ontwikkeld in vier categorieën: multiperspectiviteit, omstreden kwesties, kritisch denken en creatief denken. In alle lessen is de geschiedenis van gewone mensen in het dagelijks leven een belangrijk onderdeel. Verder zijn de lessen gebaseerd op geannoteerd bronmateriaal waarmee leerlingen zich bewust worden van verschillende invalshoeken.

Gedurende drie jaar hebben 170 leraren vanuit heel Turkije aan dit project gewerkt. Het volledige materiaal is beschikbaar op de website van de Turkse Vereniging van Geschiedenisdocenten: www.tarihagitimcileri.org.tr. Tijdens de conferentie werden de resultaten van dit project aan de deelnemers gepresenteerd in een aantal interactieve workshops. Daarnaast was het programma gevuld met internationale workshops, lezingen, panels, forumdiscussies, schoolbezoeken, excursies naar historisch erfgoed en de presentatie van de stichting 'Vrienden van EUROCLIO'.

Turkse workshops

Tijdens de conferentie waren er acht workshops van Turkse docenten, naast zeventien internationale workshops. De Turkse docenten kregen veel positieve feedback van de deelnemers aan hun workshops. De deelnemers waren onder de indruk van de verscheidenheid en de multiperspectiviteit van de bronnen en veel materiaal was direct bruikbaar in hun eigen onderwijs. In de workshop: 'Great fire of Izmir, Who burnt Izmir?' door Hakan Herdem kregen de deelnemers een veelheid aan bronnen in drie verschillende rondes. De

workshop startte met een video over de brand van Izmir waarbij de deelnemers werd gevraagd wat hun mening was op basis van deze bron. Daarna kregen ze aanvullend bronmateriaal, waarbij ze steeds kritisch moesten kijken welk bewijs eraan kon worden ontleend. Voorbeelden zijn verslagen van ooggetuigen, maar ook berichten uit internationale kranten, zoals onderstaande koppen.

Le Figaro (France)	Izmir is burnt by Turks...
New York Times (USA)	Turks burned the city for revenge...
Temps (France)	Greeks burned the city...
Times (United Kingdom)	Greeks are responsible...
Le Matin (France)	Armenians burned the city...

Deze methode bleek uiterst effectief: de deelnemers bevroegen de bronnen, discussieerden over bewijzen en in iedere ronde waren er nieuwe verdachten. Ook in de andere workshops werd druk geoefend met het beoordelen en interpreteren van bronnen. De deelnemers kregen daardoor een mooie indruk van het ontwikkelde materiaal en voor de Turkse docenten was dit een goede gelegenheid het materiaal in een internationale setting uit te proberen en feedback te krijgen. In Turkse schoolklassen wordt al gewerkt met deze lessen. Daarvan kun je een impressie krijgen op de Facebooksite van de Turkse lerarenvereniging, waar binnen de eerste week al meer dan zeshonderd docenten lid van werden. Op deze site delen zij hun ervaringen en ook zijn er filmpjes te zien van Turkse schoolklassen die met lessen uit dit project bezig zijn. De website (de link vindt u op de Kleio-website, red.) is weliswaar in het Turks, maar de foto's en filmpjes geven een goede indruk hoe in Turkse schoolklassen met dit project wordt gewerkt.

Hot seat

In de internationale workshops lag de nadruk op het delen van *good practice*, het oefenen met verschillende didactische benaderingen, en op reflectie en interculturele communicatie.

De workshops hadden thema's als mensenrechten, onderwijs over immigranten en het onderwijs over controversiële en gevoelige kwesties, zoals terrorisme, het conflict tussen Israël en Palestina of de bestraffing van Afrikaanse slaven door koloniale machthebbers in de achttiende eeuw en het gebruik van strips in lessen over de Holocaust. Veel voorbeelden van methodes kunnen direct worden toegepast in de eigen lessen, zoals bijvoorbeeld de 'hot seat'-methode in de workshop 'Lost Homeland' van Katarina Brentanou. De deelnemers kregen met behulp van bronmateriaal de opdracht zich in te leven in personen die de volksverhuizingen van Grieken en Turken meemaakten vlak na het Verdrag van Lausanne in 1923: een vrouw uit Izmir, een man uit Alanya, beiden christen, en een man uit Alanya en een vrouw uit Thessaloniki, beiden moslim. Op de 'hot seat' vertelden zij hun ervaringen in de jaren 1900, 1914, 1923, 1926 en 1934 met behulp van foto's, kaarten en dagboekfragmenten. Voorwerpen, zoals een ring, een sjaal en een visnet hielpen de deelnemers om zich in te leven in de personen die hun vaderland gedwongen moesten verlaten.

Geschiedenis voor immigranten

De vierde conferentiedag stond in het teken van schoolbezoeken. Elf groepen bezochten basisscholen, scholen voor voortgezet onderwijs, universiteiten en lerarenopleidingen in en rond Antalya. Op de scholen kregen de bezoekers informatie over het onderwijs en was er meestal ook gelegenheid in gesprek te gaan met leraren en leerlingen. Studenten van de lerarenopleiding waar ik zelf te gast was, waren heel nieuwsgierig ►

Links: 'Een nieuwe generatie van leraren zal uw meesterwerk zijn.' Uitspraak van Atatürk onder zijn standbeeld voor het gebouw van de lerarenopleiding van de Universiteit van Antalya.
Onder: Groepsfoto voor de nieuwbouw van de universiteit van Antalya

Rechts: Congresgangers planten bomen bij de Universiteit van Antalya
Onder: Excursie naar Myra: Romeins amphitheater

om te horen wat Nederlandse kinderen leren over het Ottomaanse Rijk. Uit de evaluatie van de schoolbezoeken blijkt dat veel deelnemers verrast waren over de mooie inrichting van de klaslokalen en de kwaliteit van de leermiddelen. Zelf was ik onder de indruk van de materialen die door studenten van de lerarenopleiding waren gemaakt om te gebruiken in hun geschiedenislessen. Na de schoolbezoeken was er een gezamenlijk bezoek aan de nieuwbouw van de Universiteit van Antalya waar alle deelnemers een boom mochten planten, zodat EUROCLIO nu in de Turkse bodem geworteld is. Een dag later kwamen drie leerlingen van 13 en 14 jaar naar Antalya om samen met hun moeders en hun geschiedenisdocent deel te nemen aan een panel over het perspectief van immigranten op het geschiedenisonderwijs in Turkije. De meisjes kwamen uit Kazachstan, Oekraïne en Altai (een republiek in Zuid-Siberië). Na een inleiding door voorzitter Alain Servantie, lid van de Europese Commissie, konden vragen worden gesteld. Zowel de docent als de leerlingen beaamden dat het leren van de taal de eerste stap is in het leren van de geschiedenis van je nieuwe land. De leerlingen hadden veel belangstelling voor de geschiedenis van Turkije en wisten er ook veel over te vertellen en de moeders vulden aan dat de meisjes de geschiedenis van hun eigen land thuis leerden, door de verhalen van ouders en grootouders. De leerlingen vertelden ook dat het leren van de geschiedenis van Turkije hen had geholpen om het land waar ze nu wonen beter te begrijpen. Voor de deelnemers van de conferentie werd nog eens duidelijk hoe belangrijk de rol van geschiedenisonderwijs is voor immigranten.

De EUROCLIO Questionnaire

Een vast onderdeel tijdens de jaarlijkse EUROCLIO-conferentie is de Questionnaire. De enquête die in 2011 is afgenomen betrof onder andere het onderwijs over de geschiedenis van Turkije in andere landen. Meer dan 160 leraren hebben deze enquête ingevuld. De resultaten, die terug zijn te vinden op de website van EUROCLIO, werden gepresenteerd door Joke van der Leeuw. Uit de enquête bleek onder andere dat leerlingen in heel Europa leren over aspecten van de geschiedenis van Turkije: zoals het Ottomaanse Rijk, Byzantium en Mustafa Kemal Atatürk. De meeste landen gaven aan dat hun methodes deze geschiedenis neutraal behandelen, maar er waren ook enkele landen die antwoordden dat hun leerboeken positieve ofwel negatieve beelden van de Turkse geschiedenis weergaven. Alhoewel de Questionnaire geen wetenschappelijk onderzoek is, zijn er toch wel enkele trends uit af te leiden, zoals een duidelijke tendens dat in veel curricula gefocust wordt op multiperspectiviteit en vernieuwende benaderingen van geschiedenisonderwijs.

Vrienden van EUROCLIO

Antalya was ook de plaats waar de vorig jaar opgerichte stichting Vrienden van EUROCLIO officieel werd gelanceerd. De stichting is opgericht om fondsen te werven waarmee het werk van de vereniging kan worden ondersteund. Het is een autonome stichting, die geen gebruik maakt van de middelen van de vereniging. De voorzitter is de Letse politica en lid van het Europees Parlement Sandra Kalniete. De andere bestuursleden zijn Dean Smart, Erwin Capitain en Elbert Roest. Een van de doelen van de stichting is het genereren van fondsen voor beurzen om personen die niet in aanmerking komen voor een Comeniusbeurs in staat te stellen met een 'Vrienden-beurs' deel te nemen aan conferenties. De stichting hoopt dit te realiseren voor de volgende jaarlijkse conferentie van EUROCLIO in

Erfurt. Iedereen kan een vriend van EUROCLIO worden door een bijdrage te storten via de website. Iedere betaling is welkom. Er is geen minimumbedrag. Zie 'Become a friend of Euroclio' op de website euroclio.eu.

Unieke ervaring

Deze conferentie was een unieke ervaring met volop mogelijkheden om ervaringen te delen en deskundigheid uit te wisselen. Alle deelnemers hebben meer inzicht gekregen in methoden en didactiek voor geschiedenisonderwijs en in de verschillende perspectieven op de Turkse en de wereldgeschiedenis. De waardering in de evaluatieformulieren was de hoogste van alle jaarconferenties tot nu toe. Dit resultaat werd behaald dankzij de grondige voorbereidingen door de Turkse Vereniging van Geschiedenisdocenten in nauwe samenwerking met het Secretariaat van EUROCLIO. Op de Facebook community van EUROCLIO zijn vele foto-impressies van deze geslaagde conferentie te vinden: letterlijk 'geschiedenis door een diversiteit van lenzen'. Zie: <http://www.facebook.com/euroclio.association>

Volgend jaar is de twintigste jaarlijkse EUROCLIO-conferentie van 7 t/m 13 april in Erfurt, in het indrukwekkende Augustijnenklooster in de historische binnenstad. We hopen daar ook weer vele Nederlandse collega's te kunnen begroeten, want voor alle VGN-leden zijn dit soort conferenties een aanrader. Het is inspirerend om buiten het eigen klaslokaal van enige afstand naar het onderwijs te kijken en daarover een aantal dagen intensief van gedachten te wisselen met collega's uit Europa en daarbuiten. Daarnaast maken de bezoeken aan scholen, musea en historische plaatsen zo'n conferentie tot een bijzondere ervaring. Alle reden u op te geven voor de conferentie in Erfurt in 2013. ■

Alle deelnemers van de conferentie kregen een boekje met een vertaling van acht representatieve lessen van het project *A key to Europe* in het Engels. Op de website www.vgnkleio.nl/kleio is een link te vinden waarmee het boek gratis gedownload kan worden. Ook de andere links uit dit artikel vindt u op de website.

Van meester tot master een investering in uzelf die u op voorsprong zet!

Fontys biedt deeltijdopleidingen in:

- Master of Education
- Master Special Educational Needs (SEN)
- Master Leren en Innoveren

Nieuw! Vanaf september 2012:

- Vakinhoudelijke cursussen van de opleiding Master of Education op contractbasis

**DENK
GROTER**

fontys.nl/masters

‘We kunnen het Lievevdje niet vinden en er lopen ook geen bejaarden rond’

Leerlingen op excursie aansturen via WhatsApp

Christiaan van der Riet ging met zijn collega Karlijn Biermans en een klas 5-vwo-leerlingen een dagje naar Amsterdam voor een excursie. In plaats van hen vragen te laten beantwoorden op papier, kozen zij ervoor om ze via WhatsApp aan te sturen, een gratis chatprogrammaatje voor smartphones. Dit leverde goede resultaten op.

Christiaan van der Riet is docent geschiedenis aan het Meridiaan College Het Nieuwe Eemland, in Amersfoort.

Ik zit in café Blue met een prachtig uitzicht over Amsterdam en gratis wifi. Groep 2 staat voor het Trippenhuys aan de Amsterdamse Kloveniersburgwal. In het nette mapje met de stadswandeling staat de vraag *In welke oorlog hebben de gebroeders Trip mogelijkveel geld verdiend met wapenhandel?* Er komt een berichtje binnen in WhatsApp.

Stel je nu eens voor dat groep 2 voor het Trippenhuys had gestaan zonder *smartphone*. Op hun verfrommelde en mogelijk verre-gende papier schrijft een van de leerlingen het antwoord: WOII. Groep 2 vervolgt haar route. Aan het eind van de dag levert groep 2 het vrijwel onherkenbare geschrift in bij de meester. Hij is nu aan zet. Hij ontdekt de stapel 3D-stadswandelingen op enig moment in zijn tas en begint met zijn antwoordmodel de scores toe te kennen... Tenminste dat hoopte hij! Hij bladert voor zover mogelijk door het verfromfaaide en vinkt af. Herkenbaar?

‘De meestal in het duister tastende docent kan beter in beeld krijgen waar de leerlingen mee bezig zijn’

De bedoeling van de opdracht is natuurlijk om een verband te leggen tussen de plaats waar de leerling zich bevindt en de tijd waarin die plaats vorm heeft gekregen: *historisch besef*. De Amsterdamse grachtengordels zijn een product van de zeventien-de eeuw. Ik denk dat groep 2 met *smartphone* meer bij historisch besef in de buurt gekomen is, dan zonder *smartphone* het geval zou zijn geweest. Of door de begeleiding natuurlijk, want dat is wat er gebeurt. De *smartphone* is slechts een middel. Maar er is meer. De volgende opdracht luidt: maak een foto bij het Lievevdje van jouw groep en twee mensen die jong waren in de jaren zestig.

Christiaan

online

13:33 Uh we zijn op het Spui maar kunnen dat Lieverdje niet vinden en er lopen ook geen bejaarden rond

13:34 Lieverdje naast boekhandel, zoek!

13:35 Oké maar hier is dat oude huis:

13:36 Lieverdje is beeldje op sokkel

View Forward

13:36

13:38 Ok, Lieverdje gemist, geen punten hoor

13:39 We hebben hem al hoor

13:40 Oh ja? Proof

13:43 Haha

13:43 Proof is verzonden

View Forward

13:58

Leerlingen moeten foto's insturen waarop ze zelf staan: zo voorkom je dat ze via internet gaan zoeken. Foto's hoeven niet achteraf in een verslag geknutseld te worden; ze leveren onmiddellijk punten op. Bovendien gebruiken alle groepen *Share location* (een functie binnen WhatsApp waarmee je laat zien waar je bent) waardoor je een extra controlemiddel hebt. Er is direct contact mogelijk tussen leerlingen en docenten, terwijl de zelfstandigheid grotendeels behouden blijft. De docenten kunnen op afstand monitoren en begeleiden. Er is kans op tussentijdse succeservaringen en beloningen tijdens de excursie en dat motiveert leerlingen. De meestal in het duister tastende docent kan beter in beeld krijgen waar de leerlingen mee bezig zijn door antwoorden, foto's en locatiedeling via WhatsApp. Het rendement is hoog en de docent heeft geen nawerk aan de excursie. Alle WhatsApp-correspondentie kan bewaard

worden en naderhand worden gebruikt voor een beoordeling, indien dat gewenst is. Voelen de leerlingen dan geen *Big Brother* in hun nek hijgen? Bij de evaluatie in de bus blijkt dit niet het geval. De leerlingen zijn positief.

Voorwaarden voor gebruik

De docent heeft een zware taak: *Wha'ppen* als een idioot. Ik had in deze excursie zeven groepen onder de knoppen. Aan de tijden van de berichten is te zien dat het veel tijd in beslag kan nemen voor de leerlingen tot het gewenste resultaat komen. Dat komt dus doordat er nog zes groepen online waren. Je ziet ook aan de correspondentie dat leerlingen met meerdere opgaven tegelijk bezig zijn. Het is daarom aan te bevelen om de groepen te verdelen tussen een aantal collega's. Dat vergt een goede voorbereiding, want de docenten moeten de opdrachten goed kennen. Anders kan de docent geen feedback geven en zeker niet wanneer de verschillende groepen tegelijk aan verschillende opdrachten werken. Een ander nadeel is dat de taakverdeling binnen de groep ongelijk is door het gebruik van de telefoon. Er is maar één leerling per groep die de correspondentie doet. Het groepsaantal moet dus klein zijn om een goede participatie te realiseren.

Een laatste voorwaarde is van technische aard. Er moeten voldoende *smartphones* in de klas zijn die voldoende beschikken over internet en een opgeladen batterij bevatten.

Laatste tip: maak gebruik van de mogelijkheid om alle groepen tegelijk aan te sturen: *Naar de bus allemaal!* ■

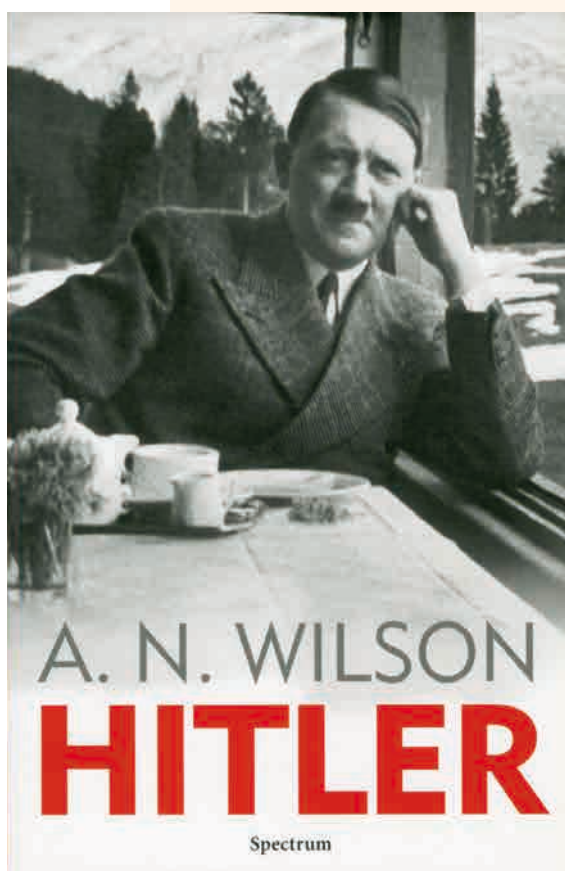

A.N. Wilson
Hitler. Een korte biografie
 (Spectrum: Houten, 2012), 238 blz.,
 € 17,50

Hitler sells, moet Wilson gedacht hebben toen hij een biografie over Hitler ging schrijven. Immers, de voormalige Rijkskanselier blijft – samen met boeken over Jezus, de Amerikaanse Burgeroorlog en Mao – een onderwerp dat geheid zorgt voor zeer grote oplagen. Wilson had al eerder biografieën geschreven (onder andere over Jezus, de apostel Paulus en de Russische schrijver Tolstoj) en weet derhalve hoe je bij het schrijven van een biografie te werk moet gaan. Zorg voor een centrale hoofdvraag, beschrijf smaakmakende episoden uit het leven van de hoofdpersoon en ga vervolgens in op zijn leven door gebeurtenis na gebeurtenis te analyseren. Door deze aanpak hoopt de biograaf tegelijkertijd een antwoord te krijgen op

de vraag waarom de hoofdpersoon geworden is, zoals hij is geworden. Waar het om draait in *Hitler. Een korte biografie* is de vraag waarvoor een humeurige nietsnut, een luie potverteerder die nog nooit ook maar een week had gewerkt, daarnaast alles wat hij nodig had ontving van vrienden en bewonderaars (zelfs zijn honden waren geschenken) zich desondanks op heeft kunnen werken tot Führer en dictator van het Derde Rijk. Wilson geeft – net als andere biografen – aan dat Hitlers belangrijkste moment in zijn *coming of age* geweest is tijdens een opvoering van Wagners *Rienzi* in het Oostenrijkse Linz. Deze bombastische opera gaat over de veertiende-eeuwse Romeinse demagoog Cola di Renzo die zijn volk aanvoert, maar op den duur door datzelfde volk wordt weggejaagd. Hitler raakte door de opvoering zo in vervoering dat hij terstond besloot eenzelfde leven te willen gaan leiden als de hoofdpersoon. Na de voorstelling zou Hitler, gekleed in een zwarte jas met klakhoed en een wandelstok met ivoeren handvat dragend, in trance zijn geraakt en later hebben beweerd *In jener Stunde begann es*. Ook hij zou zijn volk gaan leiden... Blijkbaar had Hitler te weinig tijd om zich te verdiepen in de ondergang van Cola di Renzo, want een echt zachtzinnige dood is deze volkstribuun in 1354 niet gestorven: het volk waarvan hij dacht dat het hem adoorde, verscheurde zijn lichaam. Wilson heeft in zijn biografie oog voor *petit histoire* (hij beschrijft Hitlers ziekelijke manier van ontlichten door zeer veel winden te laten), maar schuwt ook de geschiedenis met een grote G niet. Zo beschrijft hij Hitlers leven tijdens de Eerste Wereldoorlog en refereert daar aan het recente onderzoek van Weber, waarin deze beweert dat Hitler een zeer middelmatige soldaat was, in

tegenstelling tot wat Hitler later zijn volgelingen wilde doen geloven. Na de Eerste Wereldoorlog begint de langzame gang naar de benoeming tot Rijkskanselier, gevolgd door een heftige periode van dictatuur. Tijdens zijn leven had Hitler veel contact met vrouwen, beweert Wilson. Zo bezocht Diana Mitford (telg uit een Brits aristocratisch geslacht) de Führer meerdere malen laat op de avond. Zij logeerde in Hotel Adlon en hoefde na een telefoontje van Hitler slechts een klein gedeelte door donker Berlijn te lopen om de Führer in de Kanselarij te bezoeken. In zijn boek ontkracht Wilson daardoor de vilein-grappige opmerking van Cees Fasseur uit 2002 ('De enige werkloze in het Derde Rijk zat in de broek van Adolf Hitler'). Toch stond de liefde voor de hond voorop bij de Führer. Hij 'smolt, wanneer hij deze kwalijk riekende halve bloedverwant van de wolf te eten gaf, aaide of in de ogen staarde'. Wilson bevestigt in een anekdote dat Hitler geen verstand had van oorlogvoering. Karl May was de lievelingsauteur van Hitler. May beschreef in zijn jongensboeken de avonturen van Old Shatterhand en zijn kompaan Winnetou die samen in het Wilde Westen in menig gevecht verweekeld raakten. Hitler mocht graag de boeken van May aanprijzen; dit deed hij alleen op de ongunstigste momenten. Onder leiding van generaals had het Duitse leger binnen een kort tijdsbestek meer dan anderhalf miljoen vierkante kilometer Russisch grondgebied veroverd en werden er drie miljoen Russische soldaten gevangen genomen. Vier maanden later was de situatie in het nadeel van de Duitsers gekeerd en waren de Russen aan de winnende hand. Welke oplossing bood Hitler zijn generaals? Juist, hij raadde ze aan om in de hachelijke positie waarin zij verkeerden de boeken van Karl May

te lezen! Een toch wel erg originele benadering van oorlogvoering. Wat is het eindoordeel van Wilson over Hitler? Wilson beschouwt hem als de 'duivelse gedaante van de Verlichting' die een mysterie blijft 'dat niet kan worden doorgrond'. Hitler was een man die aan de ene kant erg gewoon was en aan de andere kant volstrekt ongewoon. 'Gewoon' omdat hij niet afweek van wat velen destijds dachten en ook zeiden. Hij had een rotsvast vertrouwen in de moderniteit, een moderne sociaaldarwinistische samenleving die de mensen zou leiden naar een betere toekomst. Daar pasten ook groots opgezette Neurenbergse Partijdagen bij, evenals de Olympische Spelen. Wilson wijst er overigens fijntjes op dat de moderne Olympische Spelen zijn gemodelleerd naar de Spelen van 1936, de Olympische fakkel was zelfs een nazi-uitvinding. Het 'ongewone' zat hem in het feit dat Hitler met 'bestudeerde verleidingskunst en een sterke politieke intuïtie' de stem van radicaalrechts kon worden. Hij was een soort magiër die mensen leidde en kon verleiden. Hitler had daar overigens wel tientallen medicijnencocktails voor nodig om zichzelf op de been te houden. Hij beschouwde zichzelf niet als een 'kleine worm', nee, die beschimping paste slechts bij Chamberlain en Daladier, die toestonden dat hij Tsjecho-Slowakije een loer draaide in 1938. Hitler zag zichzelf als een genie, dat slechts met een grootheid als Wagner te vergelijken viel.

Moet u dit boek aanschaffen? Wel wanneer u in een relatief dun boek meer over Hitler en zijn opkomst wilt weten. Maar wanneer u Kershaw in de kast heeft staan, raad ik u aan gebruik te maken van de echte Hitlerkenner, die overigens ook door Wilson als zodanig wordt beschouwd.

Ben Vriesema

Raymond Fagel. *Kapitein Julián, de Spaanse held van de Nederlandse Opstand*

(Zeven Provinciën Reeks – deel 30, Uitgeverij Verloren: Hilversum 2011), 104 blz., € 14,-

In 2003 verscheen van Yolanda Rodríguez Pérez *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen*. Daarin achterhaalde zij aan de hand van oorlogskronieken, toneelstukken en andere bronnen welk beeld de Spaanse soldaten hadden van de strijd in de Nederlanden. Het bleek het startsein voor een golf aan studies naar de Opstand vanuit het Spaanse perspectief. Een jaar later verscheen een nieuwe uitgave van Geoffrey Parkers klassieker *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567 – 1659*. Jan van den Broek bezorgde in 2009 het verslag van de Spaanse gouverneur Francisco Verdugo en binnenkort verschijnt onder redactie van Maurits Ebben een bundel met biografische artikelen over de hertog van Alva. In dit rijtje past Raymond Fagels *Kapitein Julián, de Spaanse held van de Nederlandse Opstand* zonder meer. Julián Romero was een onbekende huursoldaat tot hij in 1546 aan het Franse hof in Fontainebleau een roemrucht duel won. Vanaf dat moment streed hij als oogappel van de generaals en vorst in de voorste gelederen van het Spaanse leger. Filips II ridderde hem na zijn dapper optreden in de oorlog tegen de Fransen in 1557. Destijds voerde graaf van Egmont het leger aan en was Julián enige tijd ondergeschikte van Willem van Oranje. Vanaf 1561 verbleef Julián in het Middellandse

Zeegebied waar hij meehielp de Ottomanen terug te drijven. Na de Beeldenstorm maakte hij deel uit van het leger dat met Alva de opstandige gewesten probeerde te bedwingen. Uit deze periode kennen wij Julián uit de kronieken. Hij was als hoogste Spaanse officier verantwoordelijk voor de bloedbaden in Naarden en Haarlem. In de *Historiën* bij Hooft en andere bronnen komt Julián als de aartsvijand van de gewesten naar voren.

In september 1572 verblijft Julián met zijn troepen vlak bij Bergen in Henegouwen, dat hij moet vrijwaren van eventuele protestantse steun uit Frankrijk. Ondanks de Bartholomeüsnacht is er een leger van wel twintigduizend man onder leiding van de prins van Oranje onderweg. Met zijn troepen verblijft Oranje op een steenworp van die van zijn vroegere strijdmakker. In de nacht van 11 op 12 september verlaat Julián zijn kamp om een aanslag op de prins van Oranje uit te voeren. Volgens Hooft gaat hij daarbij zo snel en gewelddadig te werk, dat geen soldaat van de prinselijke troepen in de gelegenheid is Oranje tijdig te waarschuwen. Alleen de trouwe hond die aan het voeteneind van Oranje de wacht hield, is op tijd wakker en weet zijn baasje voor een aanslag te behoeden.

Kapitein Julián, de Spaanse held van de Nederlandse Opstand is een waardevol boekje bij het examenonderwerp 'De Republiek in een tijd van vorsten'. In kort tijdsbestek leer je de Spaanse motieven voor wisselende bondgenootschappen en oorlogstactieken kennen. De persoon van Julián Romero laat niet alleen de werking van het in die tijd oppermachtige Spaanse leger zien, maar ook hoe tijdgenoten met Spaanse of Nederlandse ogen daar tegenaan keken.

Daan Schuijt ■

Edith van Gameren
is freelancejournalist
en tekstschrijver en
volgt de educatieve
master in Leiden.

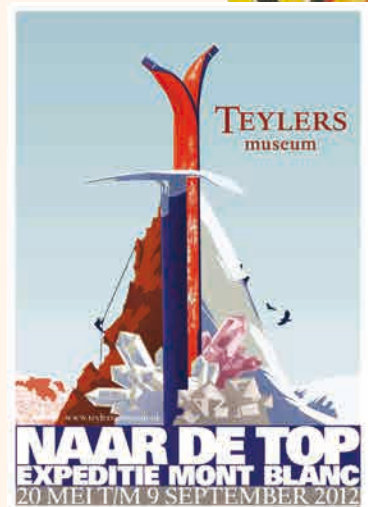
's Levens felheid

De titel van het eerste hoofdstuk van Huizinga's briljante *Herfstij der Middeleeuwen* is *'s Levens felheid*. In nauwelijks drie woorden maakt Huizinga het tijdperk voelbaar. De manier waarop het leven je ieder moment bij de kladden kon grijpen. Morgen is er weer een dag? Dat zullen we nog wel eens zien. Rampspoed lag immer op de loer. Het gaat in dit stukje niet over de middeleeuwen. Het gaat over gisteren, vandaag, morgen, op elke school in Nederland. We zijn ons leven een stuk zekerder dan in de middeleeuwen en toch schiet de kwalificatie *'s levens felheid* regelmatig in mijn gedachten. Ik heb maar een kleine baan, op een school die een onwaarschijnlijk evenwichtige afspiegeling is van zwart en wit, welgesteld en armoedig, voorlopers en achterblijvers. Gelegen aan de Dorpsstraat, Ons Dorp. Niets opvallends aan, wat de leerlingenpopulatie betreft. Maar zelfs met 'mijn' handvol doorsneepubers is al van alles aan de hand – en dan bedoel ik niet hun 'bekende problemen' als dyslexie, ADHD of moeilijke voeten. Ik heb het ook niet over dingen die in hun verleden zijn gebeurd, zoals ziektes, scheidingen, een vlucht uit oorlogsgebied. Ook in 2012 worden we door het leven overvallen. En in het onderwijs merk je daar veel meer van dan op kantoor. Ouders die een levensbedreigende ziekte krijgen of overlijden. Kinderen die klem zitten in een vechtscheiding.

Leerling op straat mishandeld.
Gezinnen die zwaar in de schulden
zijn geraakt. Het overlijden van een
broertje. 's Levens felheid komt je
lokaal binnen. Niet met middel-
eeuwse frequentie, maar wel net zo
overrompend.

**'Zelfs met 'mijn' handvol doorsneepubers
is al van alles aan de hand'**

Hoe ga je ermee om? Ga je het er in de les over hebben? Een docent die *pontiedom* normaal doet kan een verademing zijn als thuis alles in scherven ligt. Maar er zomaar aan voorbijgaan? Ook weer zo lomp. Wanneer ben je te klef? Wanneer te koel? Ik heb respect voor de collega's die al jaren wijs en evenwichtig weten te reageren op de drama's in kinderlevens. Voordat ik het onderwijs in ging, had ik er een aardig beeld van. Maar dit had ik niet bedacht. In het onderwijs is het leven veel feller.

Mont Blanc

Bergen waren eeuwenlang het domein van draken, monsters en andere onheilspellende wezens. In deze familietentoonstelling reist u mee met moedige avonturiers en nieuwsgierige wetenschappers. Op weg naar de top van de Mont Blanc ontdekken ze een nieuwe wereld die ze in kaart brengen en creëren ze een nieuwe wetenschap: mineralogie. Op de tentoonstelling is een deel van de uitrusting van de onderzoekers te zien en de meest bijzondere bergkristallen.

De tentoonstelling Naar de top. Expeditie Mont Blanc is tot en met 9 september 2012 te zien in Teylers Museum in Haarlem.

Christian von Mechel,
De beklimming van de Mont Blanc,
augustus 1787, ingekleurde ets,
collectie Teylers Museum.

Lucebert, Nazomer, 1953

Nazomer

ik heb in het gras mijn wapens gelegd
en mijn wapens gaan geuren als gras
ik heb in het gras mijn lichaam gelegd
mijn lichaam is geurig als hout bitter en zoet

dit liggen dit nuchtere lichte liggen
als een gele foto liggend in water
glimmend gekruist op de golven
of bij het bos stoffig van lichaam en schudde

oh grote adem laat de stenen nog niet opstaan
maak nog niet zwaar hun wangen hun ogen
kleiner gebild en grayer

laat ook de minnaars nog liggen en stilte
zwart tussen hun zilveren oren en zeh
laat de meisjes hun voorsten nog schikken en glimlachen

Lucebert

Gedichttekeningen

In deze tentoonstelling wordt voor het eerst uitgebreid aandacht besteed aan de gedichttekeningen van Lucebert (1924-1994). De dichter en beeldend kunstenaar was lid van de Cobrabeweging en van de Vijftigers, een spraakmakende club van experimentele dichters. In zijn bevrijdende en tijdloze gedichttekeningen ontwikkelde Lucebert een vernieuwende woord- en beeldtaal.

Open de kooien van de kunst. Gedichttekeningen van Lucebert is te zien tot en met 9 september in het Cobra Museum in Amstelveen.

Zoekhulp voor Nederlandse archieven

De website onsdna.nl wijst Nederlanders de weg in de Nederlandse archieven. Hoe zoek je informatie over je familie, huis, stad of buurt? Waar begin je? De website geeft antwoord op deze vragen. Onsdna.nl helpt mensen die geïnteresseerd zijn in geschiedenis en die op zoek zijn naar sporen van het verleden. Op de website is uitge-

legd hoe archiefinstellingen werken. Verder zijn er overzichten te vinden van de Nederlandse archieven en wat daar zoal te vinden is. Er zijn enthousiaste verhalen van archiefgebruikers en nieuws van de archieven. De komende jaren wordt de website uitgebreid met online hulpmiddelen voor archiefonderzoek en komen er handleidingen over hoe je huizenonderzoek kunt doen of hoe je oude handschriften moet lezen.

www.onsdna.nl

Lesbrieven over Nijmeegse oorlogsgeschiedenis

De werkgroep 'oorlogsdodennijmegen.nl' heeft een lesbrieff ontwikkeld voor de derde klas van het voorgezet onderwijs over Nijmegen in de oorlogsperiode. De werkgroep is een samenwerkingsverband van het Stedelijk 4&5 mei Comité Nijmegen, de Radboud Universiteit en het Regionaal Archief Nijmegen. Er is een versie voor 3-havo en een voor 3-vwo, en een korte docentenhandleiding.

Deze lesbrieven zijn gratis te downloaden via de site www.oorlogsdodennijmegen.nl en ze zijn aan te passen aan de eigen klassensituatie.

Martelaren

De martelaren van Gorcum werden in het roerige jaar 1572 door de Watergeuzen in Den Briel gemarteld en vermoord. Hun lot vormde een tragisch dieptepunt van de wreedheden die de geuzen en Spanjaarden begingen. De tentoonstelling gaat over hun geschiedenis, over tolerantie en martelaarschap, over historie en mystiek. De tentoonstelling Oog in oog met de Martelaren van Gorcum is te zien tot en met 26 augustus in het Gorcums Museum.

Duizend jaar Rotterdam

In het museum Het Schielandshuis wordt de geschiedenis van Rotterdam weergegeven, van nederzetting langs de Rote

tot wereldstad aan de Maas. Door het water te volgen geeft de tentoonstelling de grote veranderingen in de stad aan. In een ander deel van de expositie laten Rotterdammers van formaat zien hoe individuele bewoners hun stempel op Rotterdam hebben gedrukt. 1000 jaar Rotterdam is te zien in museum Het Schielandshuis in Rotterdam. De tentoonstelling duurt tot eind 2012. ►

Battlefieldtours Bevrijdingsmuseum

Het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 in Groesbeek gaat het aantal Battlefieldtours per bus en per fiets uitbreiden. Er blijkt een toenemende behoefte aan kennis te zijn over de gebeurtenissen op de slagvelden in en rond het Rijk van Nijmegen. Het gebied speelde immers gedurende het laatste oorlogsjaar van WO II een hoofdrol op het wereldtoneel, met enorme gevolgen voor burgers, militairen en landschap.

Een greep uit het programma de komende maanden:

■ Battlefieldtour per bus - 15 september

Per bus langs de historische locaties van Operatie Market Garden in september 1944 en het Rijnlandoffensief in februari 1945.

Dagtocht inclusief koffie/thee, lunch, vervoer, entreegelden, informatieboekje, deskundige gidsen en drankje na afloop. Kosten € 75 pp. Reserveren gewenst.

(Vertrek onder voorbehoud van aantal deelnemers.)

■ Fietsen zonder parachute - 29 juli, 5 augustus, 12 augustus en 19 augustus

Fietstocht van 12.00 tot 17.00 uur in het teken van Operatie Market Garden in september 1944 over de landingsterreinen bij Groesbeek, lengte ongeveer 20 km. Startlocatie: Bevrijdingsmuseum. Kosten € 10,50 pp. inclusief gratis entreebewijs voor het Bevrijdingsmuseum. MJK niet geldig. Reserveren gewenst.

Reserveren kan via info@bevrijdingsmuseum.nl of tel. 024-3974404.

www.bevrijdingsmuseum.nl, Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945, Wylerbaan 4, 6561 KR Groesbeek

Magische weefsels

In de Indonesische archipel speelden weefsels en sieraden een belangrijke rol bij het in stand houden van de harmonie tussen geesten en mensen. De weefsters gaven offers aan de geesten, mediteerden en vervaardigden veel doeken in trance, zodat ze in staat waren complexe patronen die magisch geladen waren te vervaardigen. Bij elke belangrijke levensfase, zoals geboorte, initiatie, huwelijk en dood, boden de weefsels bescherming en dienden ze als gids. De bijbehorende gouden en zilveren sieraden bevestigden de status van de eigenaar en werden ook gezien als magische voorwerpen. *Magie van de Vrouw is te zien in het Wereldmuseum in Rotterdam tot en met 9 september 2012.*

Raad de Histopicto!

Vraag: Deze foto is genomen in oktober 1966.

Wie is hier aan het woord en wat volgde op deze dag?

Stuur uw oplossing voor 30 augustus 2012 naar

redactie@vgnkleio.nl.

Op de foto in Kleio 3 zag u de sluitingsceremonie van de Olympische Spelen in München van 1972. De vlag hing halfstok in verband met de dood van elf Israëliëse atleten. Zij werden gegijzeld en gedood door een Palestijnse groep die zich 'Zwarte September' noemde. De winnaar van de boekenbon ter waarde van € 20 is Martijn Schipper uit Assendelft. Gefeliciteerd!

Historicus R. Graven
heeft zijn hart
verpand aan
Istanbul
& wandelt al 20 jaar
met kleine groepen
door deze prachtige stad.

8dg. 14 & 21 oktober
Bel 053 4324675 of
www.konstantinopel.org.

Prive groepen
op aanvraag.

Handel met de Levant

Vierhonderd jaar geleden begonnen de handelsbetrekkingen tussen Nederland en Turkije en dat moment wordt gevierd in beide landen. Het Amsterdam Museum schenkt momenteel aandacht aan het kantoor van de 'Directie der Levantse Handel en Navigatie in de Middellandse Zee' dat in 1665 in het stadhuis op de Dam in gebruik werd genomen. Het doel van het kantoor was om Nederlandse handelaren vertrouwd te maken met de Ottomaanse wereld aan de hand van vergaderingen, landkaarten en schilderijen. *In het Amsterdam Museum is tot en met 26 augustus de tentoonstelling De Kamer van de Levantse Handel. Hollandse kooplui en Ottomaanse sultans te zien.*

Britse Gouden Eeuw

In het Rijksmuseum Twenthe is een kleine maar bijzondere tentoonstelling van Britse portretten uit de achttiende eeuw te zien. De schilderijen zijn afkomstig uit Tate Britain in Londen. Het gaat om werken van onder andere William Hogarth, Sir Joshua Reynolds en Thomas Gainsborough. Aan de hand van twaalf zeer gevarieerde werken wordt een compact overzicht gegeven van de portretkunst in de Britse Gouden Eeuw.

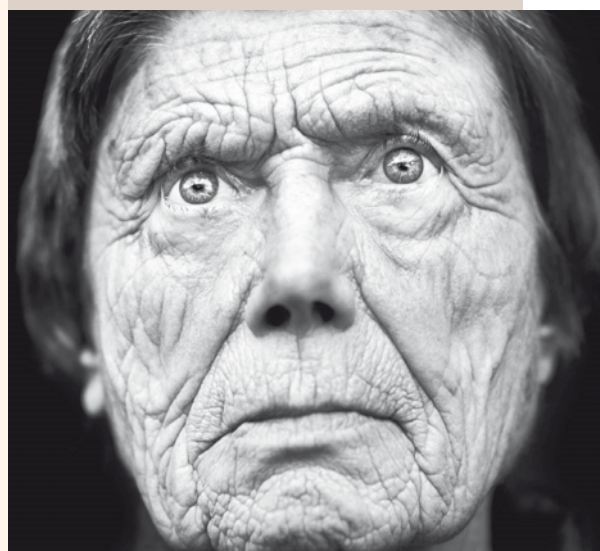
Tot en met 16 september 2012 is de tentoonstelling Ladies & Gentlemen. Portretten uit de de Britse Gouden Eeuw te zien in het Rijksmuseum Twenthe in Enschede.

Landelijke finale !Watzkebur?

Tien scholieren van scholen uit Almere, Nijmegen, Utrecht en Voorburg beleefden 12 mei een spannende dag. In museum Het Valkhof te Nijmegen namen zij deel aan de landelijke finale van de geschiedenisquiz voor vwo-scholen !Watzkebur? Het Stedelijk Gymnasium Nijmegen won, voor de tweede achtereenvolgende keer. Als u nou denkt: dat kan toch wel anders, dan bent u van harte uitgenodigd volgend jaar met uw school deel te nemen aan de geschiedenisquiz !Watzkebur?, en zelf met de hoofdprijs aan de haal te gaan. Ook voor informatie kunt u zich wenden tot ondergetekende.
*Peter Versteeg,
Stedelijk Gymnasium Nijmegen.
p.versteeg@stedelijkgymnijmegen.nl*

Oorlogsogen

De Kunsthal Rotterdam presenteert met deze tentoonstelling de gevolgen en nasleep van oorlog. Voor deze indrukwekkende portretserie fotografeerde Martin Roemers veertig oorlogsblinden uit Nederland, België, Duitsland, Engeland, Rusland en de Oekraïne. Door slachtoffers te tonen van beide kanten van de Tweede Wereldoorlog hoopt hij een stereotypering te doorbreken die mensen nog steeds verdeelt in 'goed' en 'fout'. De foto's worden gepresenteerd met korte aangrijpende interviews die door Roemers zelf zijn afgenomen. Hierin vertellen de geportretteerden onder welke omstandigheden ze blind zijn geworden en hoe hun leven na de oorlog verliep. *De tentoonstelling De Ogen van de Oorlog is te zien tot en met 26 augustus 2012 in de Kunsthal in Rotterdam.*

Edith van der Meulen (1931), foto Martin Roemers

Vrijdag 21 september 2012
Hotel Golden Tulip Val Monte, Berg en Dal

Nascholingsconferentie 2012

De Verenigde Staten en hun federale overheid, 1865-1965

Op 21 september biedt de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen in samenwerking met het Instituut voor Leraar en School (ILS) een nascholingsconferentie aan over het onderwerp "De Verenigde Staten en hun federale overheid, 1865-1965".

De nascholingsdag bestaat uit een ochtendprogramma met zowel een plenaire als een keuzelezing en een middagprogramma met vijf workshops waarvan de deelnemers er twee kunnen bijwonen.

Ochtendprogramma: (10:00-12:15u)

Sprekers:

Prof. dr. Adam Fairclough (LU)	<i>Een "Amerikaans dilemma"? Het beginsel van raciale gelijkheid en de praktijk van blanke suprematie</i>
Dr. Markha Valenta (RU)	<i>Internationalisering, cultuurpolitiek en technologie: de vernieuwde geschiedschrijving van Amerikaanse internationale betrekkingen</i>
Drs. Floris Joustra (RUG)	<i>De 'transformator' en de Amerikaanse economie, 1865-1965</i>

Middagprogramma: (13:30-17:00u)

Workshopgevers

Drs. Koen Henskens	<i>Het Einde van het Wilde Westen</i>
Drs. Jan de Vries	<i>A Nation in Music</i>
Drs. Remi Hartel	<i>Bronnen voor burgerrechten - didactiek en verdieping</i>
Drs. Arnoud Aardema	<i>Een moderne samenleving in beeld gevangen</i>
Drs. Bas van Rooijen	<i>The USA (1865-1965): The Hollywood story</i>

Tijdens de lunch is er een informatiemarkt van uitgeversmaatschappijen en documentatiecentra.

Kosten: De kosten bedragen € 135,00 per persoon inclusief reader, koffie/thee, uitgebreide lunch en een afsluitend drankje.

Voor programma, aanmelding en meer informatie: www.ru.nl/geschiedenis/nascholingsdag